

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

*Ah! Ámerikába! Csak ott túl a tengeren, ott van az élet!
Ah! Ámerikába miért nem utazhatom én soha véled. . .
Ott van az élet, a pénz, az öröm, s a kaland tere, küzdeni tér:
tengve a drága kenyéren unalmasan itt nyavalyogni mit ér?*

(Babits Mihály)

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1992

November–december

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Részlet Kolumbusz útinaplójából 817
Haraszthy Ágoston: New York 818
Kalapis Zoltán: Bácskában bukás, Kaliforniában vagyonosodás
(*Haraszthy Ágoston útirajzíró, szőlész és nagyvállalkozó életútja*) 822
Ács Gedeon: Boston, 1857 834
Vértesi Károly: Nemzetközi népelet New Yorkban 837
Farahó János: A kivándorlás kérdéséről 840
Györe Zoltán: Kivándorlás Bács-Bodrog, Torontál és Szerém megyéből
1900 és 1910 között 843
Magyar népdalok a Bánátban 854
Kalapis Zoltán: Az elvesztett és a megtalált szülőföld között 856
Levelek Amerikából (*Pap József jegyzetével*) 867
Brasnyó István: Nyüvés (novella) 875
Bordás Győző: Csukódó zsilipek V. (*Amerikába?*) 889

Hajnali két óra felé tűnt fel a föld, amelytől mintegy 8 tengeri mérföld távolságban lehettünk. Bevontunk minden vitorlát és csak a nagyvitorlával mentünk tovább, minden mellékvitorla nélkül. Azután a part közelébe értünk és ott várakoztunk napfelkeltéig. Péntek volt, amikor egy szigetre értünk, amelyet indián nyelven Guanahaninak neveznek.

(Kolumbusz útinaplója. Szerb Antal fordítása)

*Christoffel Columbus van Genne Eerste
ontdecker van de Nieuwe Wereld*

NEW YORK

HARASZTHY ÁGOSTON

Baltimoreból Washingtonon keresztül New-Yorkba utaztam. – Ezen várost illető adataimat következőkben terjesztem elő.

Long-Islandot s azon helyet, hol most a roppant New-York fekszik, 1690-ikben a német nyugotindiai társaság szolgálatában levő Hudson Henrik hajózó fedezte fel; de az indiánok által gátoltatva, ki nem szállhatott, kik ajándékot el nem fogadák, s az ajánlott cserekereskedésbe bocsátkozni nem akarának. Átevezett tehát a másik partra, itt az indiánoktól kedvezően fogadtatott, azután néhány indián által vezetettve, felvitorlázott az éjszakai folyón, mintegy 160 mérföldre, s Hudson-folyónak nevezte, mely nevet e folyó most is viseli. Ezen irányban egy sziget van, melyet cserekereskedés üzése végett néhány lakos szálla meg. – Mintegy 3 év mulva azon rész, melyen New-York fekszik, megadá magát, s 1612-ben az első vár építettett azon helyen, hol jelenleg a Bateria daczol a haragos tenger hullámainak. – Szaporodván a népesség, a város éjszakkak kezde terjedni és New-Amsterdámnak neveztetett.

1664-ben angolok hódíták meg e várost. 1673-ban visszajutott a németek birtokába, de nem sokára ismét az angoloké lett, s II-ik Károly király János testvérének, York herczegnek, ajándékozta, kitől a város mostani nevét nyeré. – Ezen időtől fogva lassan, de biztosan növekedett. 1725-ikben az első hirlap adatott ki „Weeklly Gazette” cím alatt; 1729-ben pedig egy Angolországban lakó társaság a várost könyvtárral látta el, mely igen jótékony hatásu vala a népességre.

Azon hely, hol New-York fekszik, egy nyelvet képez, mely nyugot felől a Hudson-, kelet felől pedig a Saund-folyók által mosatik; a Saund azonban nem annyira folyó, mint inkább ága az oceánnak, mely Long-Island körül hullámzik. Ezen nyelv mintegy 14 mérföldre a Spit-Devil által hasítottik keresztül a Hudson-tól a Saundig s szigetet képez, mely mintegy 21 3/4 □ mérföldet vagy 19,920 acre földet foglal magában. Alig kell egy század, s ezen egész sziget egy roppant népes város le:vd.

A világ többi négy része hasonló fekvésű várost nem mutathat fel. Mindkét felől hatalmas és mély folyó mossa, s nyitva áll a büszke vitorlásoknak, bár ezer s több tonnások legyenek; mindkét felől bátran kiköthet a hajó 14 mérföldnyire, s bárhol kössön ki, terhét a város közepéig legfelebb fél mérföldnyire kénytetik tengelyen vinni. A város utcái déltől éjszának s kelettől nyugotnak futnak úgy, hogy ha a néző a város közepén áll, bármely utczába lelát a sűrű árbczokra, melyek erdőként emelkednek mindkét felől; a legmagasabb pontról, Brood Way-utczából, lelátni a tengeröbölbe.

A város déli felén a Hudson a Saund-folyóval egyesül s a tengeröböl által vétezik fel. Itt terjed a Bateria nevű sétahely is, magas árnyékos fákkal; ennek végén pedig a Bateria erősség áll, mely háboru idején hadi hajók ellen óltalmazza a várost; most azonban mulató-épületül használják Castle-Garden név alatt, s nyáron át tüzijáték adatik itt a néző közönség számára.

Ezen Castle-Garden tetején, hová lépcső vezet, padok és asztalok kínálóznak, s felséges kilátás örvendezteti a nézőt. Délnek a tágas kikötő és tengeröböl, melyben ezer meg ezer hajó kényelmesen horgonyozhatna, egyszerre tűnik szembe, közép magas hegyektől környezve, melyeken romai izlésben épült szép házak kertekkel mosolyognak a néző elébe; távolabb a vesztégingézetet láthatni; átellenben pedig a Governrosi-Island kis sziget fekszik egy erős várral, mely a tengerszoroson bejövő hajók tökéletes ura; épületei majd földszint vannak s hasonló Komáromhoz, és számos ágyuval bir. Ezen tul a kősziklából álló Bedloes-Island, s tovább ismét dél és nyugot közt Staten-Island emelkedik a hullámok közül, mellyen Richmond s New-Brighton falu fekszik több gyönyörű majornal. Staten-Island nyugoti és Long-Island keleti részén a tengerszoros beszolgál s egy öböllé válik. E szorulaton keresztül tekintve, csillámlani látja a néző a nagy tengert s Shandy-Hook telegraphot. Nyugotnak pedig a Hudson tulsó partján Jersey-Cityt szemléli, s keletnek fordulva a város alsó részét számtalan roppant hajóval a kikötőben; délnek tulnan Brooklyn fekszik, mint Pestnél Buda, résznyire emelkedő hegyen. Éjszának ismét a Hudson mentében a házak hosszú sorai s az ezer meg ezer horgonyzó s vitorlázó hajók lepik meg a bámuló szemet.

A Bateria-nál New-York legszebb utcája, a Broad Way kezdődik, s három mérföldre terjed egyenes vonalban, jobbról és balról gyönyörű épületekkel, földszint a legszebb boltokkal, melyek a londoniakkal vetélkednek. A boltok eleje mind üvegből levén, az egész egy üvegutczát képez milliőkat érő mindenféle árukkal, melyekre estve a különféle alakban égő légszesz, majd rózsát, vagy tulipánt, majd emlényt s más virágot képezve, árasztja fény sugarait. Európában egyedül London boltjai dicsekedhetnek illy légszesz-világosítással, de ez korántsem tesz olly nagy benyomást, mint New-Yorkban, minthogy amott a légszesz nem képez különbféle alakokat, hanem egy tömegben ég. – A nevezett utczával jobbra s balra egyenközüleg futnak s szinte fényes boltokkal ellátvák a Greencich- és Hadson-utcák, melyeket a többi hosszant futó utcákkal egyenes szegletben metszenek át a kereszt-utcák. – Ezen város terve is szabályos, s erre nézve felülmulja Europa minden városait; de még sem olly rendes, mint Philadelphia. A város régibb, azaz déli

résében még több rendetlen utca volt, melyek közül azonban 1835-ben sok leégett s az új házak építése előtt nagyrészt szabályozva lett.

A Bateria-ból mintegy fél mérföldre fel a Broad Way-utczában fekszik a park, egy 10 acre földet elfoglaló négyszög, sétautakkal s fákkal; közepén a pompás városház áll, melynek hossza 216 szélessége pedig 150 láb. Déli-, nyugoti- és keleti oldalai tiszta fehér, olaszországi márványból, éjszaki része pedig vörös granitkőből építvék. Itt azért használtatott a granit, mert építői nem hitték, hogy a város éjszakkal ezen épületen túl fog terjedni; holott most 3 mérföldre túl rajta sűrűn állanak a házak s majd négy mérföldnyi tér egymástól távolabb álló házakkal van ellátva. Az épület tetején az igazság szobra tartja kezében a mérleget. Ezen városház talpköve 1803-ban tétetett le, s az építés 1813-ban fejeztetett be. Többször került 1,000,000 dollárnál.

Az egész New-York-status népessége 2 millió 428,921 lelket tesz, ezek közül 642,454 fi- és leány gyermek jár iskolába; az iskolák száma pedig 13,423-ra megy, melyekre évenként összesen 1,345,121 dollar költetik. Az iskolai alaphoz tartozó tőke tesz 2,321,675 dollart, mely évenként mintegy 114,000 dollart kamatoz; a többi pénz pedig földre és vagyonra vetett adó által szerzetetik meg. Ezen fennemlített számok azonban sem a New-York városi növendékeket, sem az itteni iskolaköltséget magokban nem foglalják, mert New-York város külön 16,232 tanítványt számlál köziskolaiban melyek mintegy 108,000 dollarba kerülnek évenként.

Ezen iskolákba naponként mindenki küldheti gyermekét fizetés nélkül. Kormányzásuk és a bennük divatozó tanításmódra nézve minden eddig általam látott iskolákat felülmulnak.

Azonkívül egy társaság létezik, mely semmi költséget nem kimélve, missionariusokat nagy számmal küld szerte az egész unióban, kik nem vallási gyülekezeteket tartanak, hanem élénk színekkel festik le az áldáshozó felvilágosítást s szónoiki nyelvvél mutatják a népnek, milly szükséges gyermekeiket iskolába küldeni, s ha talán némely, vakságban élő szülék ezelőtt nem gondoltak gyermekeik neveltetésével, ezen felszólítás rütkán marad siker nélkül, s illy esetben szomszédaik megvetésétől kell tartaniok.

Vannak New-Yorkban magány-nevelőházak is mind két nem számára. Az ezekben tanuló mind két nembeli növendékek számát 1200-ra teszik. Vannak itt több fő- jelesen orvosi, földmérői stb. iskolák is, hova mindenki ingyen járhat s tudományt szerezhet. A tanszékek általában tanult férfiak által látvák el.

Az építészetben New-York óriási előmenetelt tett az utolsó 20 év alatt, mint ezt a régibb s ujon épült házak közti különbség tanusítja. Különös figyelmet érdemel e részben a Justice Hall. Homlokzatában a büntető-törvényszék tartja üléseit, hátul pedig a még el nem ítélt rabok vannak fogva. Ezen épület egyiptusi stílusban van építve, homlokzata 122 lábnyi, oszlopai gyönyörű tekintet adnak az egésznek, s ezen épület még sokkal nagyobb benyomást gyakorolna a nézőre, ha mintegy 10 lábbal magasabbra emeltetett volna a földszinen felül.

Mi a szokásokat illeti, feltűnő itt, hogy nem a jövevény teszi az első látogatási tisztelkedést a lakosoknál, hanem a lakosok tisztelkednek először nála, s tőle váratik a vizonlátogatás, mi ha megtörtént, theára vagy táncmulatságra hivatik meg. Ez igen sok időt elvesz az idegen utazótól, mert az őt meglátogató nála hagyja ugyan jegyét, s erre a látogató neve fel van jegyezve, de lakása nincs, ennek felkeresése igen alkalmatlan, mivel nem ritkán több egyenlő vezeték- és keresztnevé egyén találhatik, s az idegen sokszor egészen ismeretlennél teszi látogatását. Ezen hibára már többek által figyelmeztettek a lakosok, de mindenkor azt válszólják, hogy hiba ugyan, de ez a városi szokás.

A szolgálak majd általában szerencsenek, kiket némely aristocratiai érzésű urak liberiaába öltöztetnek, mire azonban legfelebb egy gallér vagy fényes kalap mutat. Fehér amerikai liberia-viseletre semmi fizetés nem birna. Egy anecdotát nem hagyhatok e helyütt említetlenül.

Egy angol főrangú pap New-Yorkba érkezvén Angolországból, hintaja az utcán állott meg két cselédruhába öltözött inassal háttul; az emberek mind inkább összesereglenek, s végre kaczagásra fakadtak mondván: „Nézzetek az angolt; két angol kell azon szolgálat teljesítésére, melyet itt egy szerencsen elvégez.” Azt hívék tudniüllik, hogy egy angol nem képes a hintó körül szolgálatot elvégezni, eszükbe sem jutván, hogy ezen két szolga fényűzésből áll a hintón.

Az amerikai nemzet híres vendégszeretetéről is, jóllehet ez itt nem olly nagy mértékben divatozik, mint Magyarországon. A gazdagabb lakosok nem ritkán nagy és fényes mulatságokat adnak, hol tánc s egyéb vigalmak közt telik az idő, de a kártyajáték pénze divatban, sőt ez nemcsak minden társaságból, hanem a kávéházakból is száműzve van. Némely kártyás szerencsehősök azonban tanyájukat titkon ütök fel s a tudatlan fiatal embereket elcsábítják; de ez igen ritkán történik, s mihelyt kitudatik, az illy játékosok tüstént kizáratnak minden társaságból s megvetetnek. Néha az is megesik, hogy a játékost előbb katrányba mártván, azután toll közt hőmpölyögtetik meg, s illy alakban az utcákon keresztül kergetik és üzik a városból, minek magam is tanuja valék egy városban, hol a kártyások három izben megintettek, de minden intés daczára tovább üzék mesteriségüket, míg végre elfogtván, a fentebb említett műtétel után kiüzettek.

A közönség számára táncmulatságok tartatnak, hova sok fiatalág tódul, melynek köréből azonban a részegség és tivornyázás száműzve van. Milylly megvétel követi a részegséget, tanusítja a következő esemény. A Clinton-vendéglőben valék szállva, s ebéd felett egy fiatalember, kit rendesen láték ezelőtt az asztalnál, meglehetősen becsipett; minden szem reá vala függesztve, s ezen tette közeléglületlenséget szüle a vendégek közt. Ebéd után ezen fiatal ember lemenvén az olvasóterembe, bort kére a pinczértől, mire a fő felvigyázó bejőve s igy szállítá meg őt: „Itt ön nem kap többet inni; szégyelje magát viselete miatt; s hogy röviden szóljak, itt önnek helye tovább nincs; illy embereknek mi szállást nem adunk. Mondja meg, hova kívánja vitetni homijét.” Csengetésére egy szolga jelent meg, kinek meghagyá, hogy az illető számu szobából minden holmit tüstént hozzon ki s oda vigye, hova ezen ur rendelí. – Mindez számtalanok jelenlétében történt, s egy sem

pártolá a részegét. Később kérdezősködém, ha valljon tartását s szállást már régebben nem fizette-e meg; azonban azt nyerém válaszul, hogy mindig rendesen fizetett s meglehetősen vagyonnal bír; de most már másodízben részegedett meg, s a vendéglő nem akarja rossz hirbe hozatni házát, mintha itt részegség s dorbézolás uralkodnék, különben minden vendége elhagyná.

(Részlet Haraszthy Ágoston Utazás Éjszak-Amerikában című kötetéből. Pest, 1845, Heckenast Gusztáv kiadása)

BÁCSKÁBAN BUKÁS, KALIFORNIÁBAN VAGYONOSODÁS

Haraszthy Ágoston útirajzíró, szőlész és nagyvállalkozó életútja

KALAPIS ZOLTÁN

A bácskai születésű Haraszthy Ágoston (Futak, 1812. augusztus 30.), a neves útirajzíró, szőlész és nagyvállalkozó állítólag a kései középkor egyik ismert családjának a sarja. Nagy Iván múlt századi átfogó származástani sorozata szerint (Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, I–XII, Pest, 1857–1865, reprint kiadása 1987–88-ban, Helikon Kiadó) Haraszthi János gyermekeivel és unokáival együtt 1405-ben kapta címeres levelét Zsigmond királytól.

A Haraszthi família (ekkor még y végződés nélkül) a XV. és a XVI. század fordulóján került a magyar feudális állam hatalmi csúcsaiba, s ekkor érte el az anyagi jólét tetőfokát is. 1486-ban Haraszthi Ferenc szörényi bán és Arad megye főispánja volt. Nagy Iván csaknem fél oldalon sorolja fel a birtokait, amelyek főleg Dél-Magyarországon, illetve a Temesközben, a későbbi Bánságban terültek el – Temes vármegyében, Orod (Arad régi neve) vármegyében, a lugosi kerületben, de voltak kastélyai, birtoktestei Pest, Fejér és Pozsega megyében is. Csaknem nyolcvan települést mondhatott magáénak. A felhasznált birtokösszeírás halála alkalmából készült, 1518-ban, nem egészen egy évtizeddel Mohács előtt. A vagyont leányai örökölték, de nem sokáig élvezték, mert jött a török. A Haraszthiak tehát a Dél-Magyarországról elmenekült birtokos nemesi családok közé tartoztak, akiknek egzisztenciáját derékba törte az oszmán birodalom terjeszkedése.

Nagy Iván genealógiájában ezt követően nagy úr keletkezik, majd csak a XIX. századi, Zemplén és Ung megyében élő Haraszthyakat említi mint utódokat – most már y-nal –, bár az egyenes ági származást nem tudja bizonyítani. Az utóbbiak, mármint az Ung megyei Haraszthyak Mokcsán éltek, innen

az előnevük. Utazónkról néhány sorban számol be: „A család egyik tagja, mokcsai Haraszthy Ágoston, miután Éjszak-Amerikát beutazta volna, és hazajövet »Utazás Éjszak-Amerikában« című munkáját kiadá, – a Bánságban birtokát eladván, még 1848 előtt családotól Amerikába költözve, ott telepedett le.”

Nagy Iván hatalmas vállalkozásának értékét ma már elsősorban úttörő voltában jelölik meg, megbízhatóságát, tudományos értékét viszont erősen kétségbe vonják. Már utaltunk arra, hogy a XV–XVI. századbeli Haraszthiak és a XIX. századbeli Haraszthyak között nincs bizonyított kapcsolat, az imént idézett részben pedig a bánsági birtok létezése a kérdéses.

Ha a XIX. században említett Haraszthyak őseinek esetleg sikerült is bizonyítaniuk egyenes ági leszármazásukat, a temesközi birtokaikat nem kaphatták vissza, mert e terület felszabadítása (1716) után a Habsburgok ezt kincstári tulajdonban tartották, s Bécsből katonailag igazgatták. A kincstári birtokok 1781. évi eladása során sem szerepelnek a vevők névsorán, mint ahogyan a későbbi években sincs adat bánsági jelenlétükről sem birtokosként, sem bérlőként.

Minden eddigi adat bácskai letelepedésüket igazolja, bár sok részlet ebben az esetben is homályos, így igen sokáig Haraszthy Ágoston születési helye és dátuma sem volt pontosítva. (A Pallas és a Révai Lexikon, de még az 1981-es kiadású Magyar Életrajzi Lexikon is azt közli, hogy született „Bács vármegyében 1812-ben”. A születés helyét és pontos dátumát amerikai források alapján először dr. Pintér János közölte a háromkötetes, 1987–89-ben megjelent a Magyar Agrártörténeti Életrajzokban.)

Letelepedésük időpontja sincs megnyugtatóan tisztázva. Haraszthy Ágoston születési éve alapján fel lehet tételezni, hogy erre a XVIII. és a XIX. század fordulóján került sor. A család neve azonban nincs feltüntetve Dudás Gyula A vármegye nemes családai, 1526–1848 című munkájában (a Dudás-féle kétkötetes Bács-Bodrog Vármegye Egyetemes Monográfiában jelent meg 1896-ban), de nem található a nemesi családok lajstromában sem a Borovszky-féle megyei monográfiában (1909).

Dudás Ödön a Vármegyénk családai című munkájában (Bács-Bodrogh, évnegyedes folyóirat a helytörténelem, népisme, statisztika és a régészet köréből, 1878, 2. szám) így ír a Haraszthyakról:

„*Haraszthy család.* (Mokcsai). Mokcsa nevű kis helység Ung megyében van; ettől vette a család eredetét, hol még máig is birtokos. A forradalom előtti időben Szenttamás határában, Kutason birtokolt. A nép közt máig is számtalan homályos dolgok forognak közszájon a család tagjairól. Tudjuk, hogy a család vagyoni viszonyai rossz helyzetbe jövéen, Haraszthy Ágoston 1848 előtt Amerikába költözött. Vándorlásairól írt emlékiratai »Utazás Éjszak-Amerikában« cím alatt nyomtatásban is megjelentek. . . 1839-ben élt Haraszthy Károly Bácsvármegye táblabírája, pacséri közbirtokos, vagy talán közbirtokossági haszonbérlő. . .”

A nyugtalan amerikai vállalkozó: Haraszthy Ágoston

A futaki uradalmi igazgató leánya: Haraszthy Ágostonné Dedinszky Eleonóra
(Németh Máttyás reprodukciói)

Bármennyire is hiányos Dudás Ödön közlése, mégis ez a legteljesebb korai szöveg, amelyet a Haraszthyakról publikáltak a mi vidékünkön. A levéltárakból sem került elő eddig semmilyen rájuk vonatkozó dokumentum. Csupán az 1839. évi megyei jegyzőkönyvben (Vajdasági Levéltár, Újvidék) található egy nyúl farknyi, de mégis fontos bejegyzés: „Haraszti (így! – K. Z. megjegyzése) Ágoston úr vagyonát zár alá vette” a becsei bíróság.

A Haraszthy család bácskai tartózkodásának tényeit, némi fenntartással, így lehetne összefoglalni: a feltehetően köznemesi család a XIX. század első felében Dél- és Közép-Bácskában gazdálkodott saját, illetve – s ez a valószínűbb – haszonbérbe vett földjén. Az első letelepedő alighanem Haraszthy Ágoston édesapja, Haraszthy Károly lehetett, aki eleinte, ismeretségi köre révén, a futaki Hadik-uradalom egy részét árendálta, de saját birtoka vagy haszonbéres földje volt Szenttamás határában is, Kutas-pusztán, később pedig, Dudás Ödön életrajzának adatai szerint, Pacséron telepedett le, beolvadt az ottani közbirtokosságba, azaz a település és az uradalom résztulajdonosává, esetleg csak közbirtokossági haszonbérelőjévé vált. 1837-ben Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli aljegyzője lett, 1839-től pedig táblabírája.

Amikor 1837-ben a megyei pénzügykezelésben visszaéléseket fedeztek fel – erről az Országos Levéltárban őrzött kancelláriai iratok alapján a Dudás-féle megyei monográfia is ír –, a vizsgálat szele megcsapta a megyei aljegyzőt is. A gróf Vay Ábrahám máramarosi főispán elnökletével kiküldött vizsgálóbizottság a pénztári okmányok között két nyugtát talált, amelynek alapján azzal vádolták Haraszthy Károlyt, hogy a megyei előfogatot két ízben magáncélokra használta. Haraszthy sértődötten utasította vissza a vádat, mondván, hogy nincs szüksége ingyenes fuvarra, mert harminchat lova van. Az ellene emelt vádak csakugyan hamarosan megdőltek.

1834-ben Haraszthy Károly huszonkét éves fia, Ágoston, oltár elé vezette Dedinszky Eleonórárt, a futaki uradalom igazgatójának szépséges leányát. A fiatal pár a kutasi úrilakban rakott magának fészket, csakhamar jött a gyermekáldás is: 1834-ben született Géza, 1835-ben Attila, 1840-ben Árpád.

Haraszthy Ágoston az apa és az após támogatásával önállóan kezdett gazdálkodni, bérelt földön és kölcsönvett pénzen többek között epreskerteket telepített, esetleg szőlőt is, de az is lehet, hogy a bérelt föld egy része majorsági szőlőterület volt a futaki uradalom bácskai részén, esetleg odaát, a Fruška gora lankáin. Könyvében sajátjáról is említést tesz, mondván, hogy „Bács megyében fekvő kis birtoka” van. A gazdálkodás nem lehetett túlságosan sikeres már azért sem, mert könnyelműen, olykor vakmerően bánt a pénzzel, meg aztán sokat költött a fürdői életre, a vendégeskedésre, úgyhogy csakhamar fűnek-fának tartozott. Sztáray Zoltán amerikai magyar író Haraszthy-életrajzában közli (Haraszthy Ágoston. Püski Kiadó, New York, 1986), hogy 1843-ban, amikor már egész családjával Wisconsinban élt, a császári és királyi diplomáciai képviselő útján kézhez kapta a Demeter és Fia újvidéki kereskedő cég követelését 272 forint 55 krajcár adósságának kamatostul való megtérítésére.

Nem tudjuk, hogy Haraszthy akkor vagy esetleg később, amikor már gazdag volt, eleget tett-e kötelezettségének, rendezte-e „ifjúkori bűneinek” nyomait. S persze azt sem, hogy hányan álltak el az adósság behajtásától, amikor hallották, hogy az Újvilágba távozott.

Némely magyar és amerikai lexikon, kézikönyv – így a Borovszky-féle megyei monográfia is –, idealizált képet nyújt a fiatal Haraszthy Ágostonról. Azt állítják róla, hogy a nemesi testőrség tagja, s egy időben József nádor magánitkára volt. Némely forrás még grófi címet is tulajdonított neki. A levéltári és egyéb források azonban erről hallgatnak. De nem tudnak arról sem, hogy az 1830-as évek vége felé a Wesselényi Miklós ellen indított felségsértési per egyik vádlottja lett volna.

Első amerikai útjára közvetlenül azután került sor, amikor vagyonát zárlat alá helyezték. A Pesti Hírlap (1845. 422. és 423. szám) amerikai útirajzának megjelenése alkalmából a szerzőről írva ezt közli: „H. úr 1840. március 24-én, hazáját elhagyva. . . Londonba sietett, honnét egy párisi kirándulás után postahajón New Yorkba vitorláz.”

Szerzőnk ekkor 28 éves, három gyermek atyja.

De nemcsak Haraszthy Ágoston utazásának időpontját lehetett elég nagy biztonsággal megállapítani, hanem az indítóokot is. Bár beutazási kérelmében azt írta, hogy Kossuth híveként zaklatásoknak volt kitéve, azaz politikai menekültnek tüntette fel magát, mégse ez lehetett a fő motívum. Sokkal közelebb járnak az igazsághoz azok, akik azt állítják, hogy kalandvágy vitte oda, meg a „korlátlan lehetőségek hazájának” ígérete. Volt azonban távozásának egy egészen prózai oka is: tönkrement, vagyonát zárlat alá vették, talán még hitelezői elől is futnia kellett.

Első amerikai útja során a Nagy-tavak vidékén, Wisconsinban telepedett le, amely nem sokkal korábban, 1836-ban az USA önálló territóriumává, 1848 májusában pedig tagállamává vált. Ennek fővárosában, Madisonban telepedett le, lakásépítéssel, telekspekulációval, ingatlanforgalommal kezdett foglalkozni, Madisontól húsz mérföldnyire új települést hozott létre Haraszthyville néven, a vidéket meg Széptájnak nevezte el. A település neve később Westfield, majd kiépülve a mai Sank City lett belőle. Az utcát, ahol egykor Haraszthy lakóháza volt, ma is Haraszthy Streetnek nevezik.

Innen utazott üzleti ügyekben Washingtonba, ahol ajánlólevelei révén kapcsolatot teremtett a kongresszus legbefolyásosabb tagjaival, de fogadta őt a kormány több tagja is, meg John Tyler, az USA tizedik elnöke. „Nem kevés nézőm volt, midőn a praesidenshez menék – írja könyvében –, magyar öltözetben tevém udvarlósomat, mindenki bámulta a széles aranypaszományos, gazdagon sujtásozott ruhát, s mi nézőim figyelmét leginkább magára voná, panyokásan felvetett mentém volt; nem foghatták meg; minek két öltöny egyszerre az emberen, és oly drága; az övnek célszerűségét sem látták át, de általában oda járult véleményük, hogy szebb s fényesebb öltözet, mint a magyaré, nem lehet.”

Alighanem ekkor keletkeztek a grófi származásról, a nemesi testőrségben teljesített szolgálatról szóló fámák.

Kétévi amerikai tartózkodás után, 1842 elején visszatért az óhazába, de csak rövid időre, s azzal a szándékkal, hogy véglegesen kivándorol, családjával együtt.

Poggyászában alighanem már ott lapult az Amerikáról írt könyvének kézírata, „félkész” állapotban mindenképpen. Ugyanis a szerző még abban az évben, 1842-ben leadta Heckenast Gusztáv könyvkiadónak, s még az év végén vagy 1843 elején – feleségével, három gyermekével, szüleivel – újra kihajózott az Újvilágba. Kétkötetes munkája Utazás Éjszak-Amerikában címmel csak 1844, illetve 1845-ben jelent meg Pesten, úgyhogy a tiszteletpéldányokat már csak wisconsini birtokán vehette kézbe.

A könyvnek nem volt olyan nagy visszhangja, mint tíz évvel korábban Bölöni Farkas Sándor azonos című művének (Utazás Észak-Amerikába, Kolozsvár, 1834) – ekkortájt már az újságok is sok információt közöltek az USA-ról, különösen példátlan ipari fejlődéséről –, de azért mégis a reformkorszakban ez volt a második könyv, amely a teljesség igényével mutatta be az Egyesült Államok hétköznapijait: a gyárak sokaságát, a bankok működését, a gyorsan épülő vasutakat, a találmányok alkalmazását, a gépek térhódítását.

Az elragadtatás hangján írt még New York pompás, különféle rendeltetésű épületeiről, amelyeknek építési költségeit szinte kötelezően közli, kényelmes szállodáiról (az Astoriáról például: „mindennap 600–700 vendég ebédel ott egyszerre. . . csendben, lárma nélkül”), főkórházáról („kitűnő renddel kormányoztatik”), készülő vízvezetékéről („ezen vízmű ez idén elkészül, s 18 500 000 dollárba került”), szociális intézményeinek sokaságáról, így a szegényházzal, a vakok intézetéről.

És hát persze a milliomosokról (John Jacob Astorról például, „ki Amerikába érkeztek 42 centből álló egész vagyonát zsebébe hordá”) meg az általános gazdagodásról („1786-ban New York s lakosai vagyonának értéke 12 000 000 dollárra, 1825-ben 125 000 000-ra és 1834-ben 342 000 000 dollárra becsültett”).

A pénz hatalma teljesen elbűvölte. Tapasztalta, s le is írta, hogy ott mindent meg lehet venni, ott szinte minden áruba kerül. „A templomokban minden évben árverés útján béreltetnek ki ülések, s kinék itt bérelt széke nincs, állni kénytelen. Egy ilyen árverésen jelen valék, hogy egészben 82 ülés adatott el egy évre, összesen 45 277 dolláron. . . 1834-ben ezen templom összes ülései 344 237 dolláron adtak el.”

Ha előde, Bölöni Farkas Sándor – életrajzírójának, Hatvany Lajosnak szavai szerint – a demokráciát fedezte fel, akkor Haraszthy Ágostonról elmondhatjuk, hogy az amerikai életmód egy másik, hatalmas erővel feszülő rugójára figyelt fel – a szabad vállalkozásra, annak eredményeire. Maga is olyannyira ennek büvkörébe került, hogy azoknak a kiemelkedő pioniroknak a sorába állt, akik a mai Amerika társadalmi, gazdasági és természeti képét kialakították.

Könyvének kritikai visszhangja nem volt egyöntetű, olykor el is marasztalták. Ezeket a véleményeket, talán az igazságtalanságokat is, Nagy Tibor módosította, illetve hozta helyre (Magyar utazók, földrajzi felfedezők, 1973), amikor megállapította, hogy „még a mai olvasók is nagyon élveznék, ha ismételten kiadnák”, és hogy „a tudomány emberei ma is, a jövőben is sokat meríthetnek Haraszthy beszámolójából, földrajzi, művelődéstörténeti, gazdasági, társadalomtudományi, jogi, statisztikai tartalmassága révén”.

A Haraszthy-könyv meg az itt közölt részlet kapcsán is alighanem éppen erre a dokumentum- és forrásértékre kell felfigyelnünk. Közben szem előtt kell tartanunk azt is, hogy ő nem literátus, hanem gyakorlati ember, a gazdasági szervező szemével látta maga körül a világot. Egészen sajátos vonása ez útirajzának.

A nyugtalan szellemű Haraszthy később sem tette le a tollat – két angol nyelvű kötetéről is tudunk –, de egy helyben sem tudott maradni. Wisconsin államban –, Széptáj vidékén, Haraszthy-ville táján – csak néhány évet tartózkodott, s továbbállt, jöllehet itt is a gazdasági élet sikeres úttörői közé küzdötte fel magát. Így az általa kezdeményezett komlótermesztés vetette meg a híres wisconsini sörgyártás alapját.

Azokban az években – az 1848-ban felfedezett gazdag kaliforniai aranylelőhelyek felfedezése után – heves aranyláz terjedt el Amerikában. A frissen csatlakozott nyugati részekre – Kalifornia csak 1850-ben lett az USA egyik tagállama – még a korlátlan lehetőségek hazájában is úgy tekintettek, mint az ígéret földjére. Haraszthy sem tudott ellenállni a hívó szónak, s 1849-ben családostul Kaliforniába költözött.

Az első esztendőben közszereplésével tűnt ki. Először San Diego seriffje lett, majd a kerület országos képviselője. Azután San Franciscóba költözött, ahol elnöki kinevezéssel az USA második aranyfeldolgozó üzemének és pénzverdjének lett az igazgatója.

Mindkét közzolgálati megbízatásától gyanús körülmények között vált meg, a legóvatosabb vádak szerint mind a seriffség, mind a kincstári pénzverdei igazgatósokodás idején olyan vállalkozásokba kezdett, amelyeket nem lehetett összhangba hozni vállalt megbízásaival.

San Diego városkának börtönre volt szüksége, s a városi tanács versenypályázatot írt ki felépítésére. Sztáray Zoltán kutatásaiból tudjuk, hogy a legolcsóbb ajánlat 3000 dollár összegű volt, ám a városi tanács nem ezt fogadta el, hanem a seriff Haraszthy Ágoston 5000 dolláros ajánlatát, azzal a célszerűnek látszó indokkal, hogy jól megépített, biztonságos börtönépületre van szükség. Az egykori források szerint Haraszthy újabb 2000 dollárt csikart ki a várostól azzal az indokkal, hogy az eső megrongálta a még el sem készült épületet. Az ügyből akkor kerekedett botrány, amikor az egyik legelső rab – állítólag zsebkéssel – kivájta a kőkockákat összekötő, málló habarcsot, falat bontott, és megszökött.

Sztáray Zoltán könyvében a korabeli dokumentumokra támaszkodva beszá-

molt azokról a gyanúsításokról is, amelyek a kincstári aranyfinomítóban és a pénzverdében viselt tisztségéhez tapadtak. Idézi az egyik föderális felügyelő 1856 októberében keltezett s a pénzügyminiszternek címzett jelentését, mely szerint „Haraszthy igen kitűnő munkaerő, ám egy idő óta jelentős magánvállalkozásokban vesz részt. Amikor ideérkezett, úgy tudták, nagyon szegény volt, s most általánosságban azt hiszik, hogy mintegy harminc–negyvenezer dollárnyi vagyona van, nagy háza stb. Ezek és más, hozzám érkezett jelentések, valamint a kísérlet arra, hogy megszerezze a pénzverde hulladékanyagát, arra készítet engem, hogy megbízhatatlannak nyilvánítsam, s ajánlatot tegyek a hivatalból való elmozdítására”.

Haraszthynak be kellett látnia, hogy ezek után helyzete tarthatatlanná vált, s három hónap múltán, 1857. január 1-jén beadta lemondását a washingtoni pénzügyminisztériumnak, áprilisban pedig megvált hivatalától.

Időközben megindult a vizsgálat annak kiderítésére – írja könyvében Sztáray Zoltán –, hogy ténylegesen mennyi volt az aranyvesztés. Aprólékos munkával szinte szétszedték az üzemet, a kéményekből, az épületek tetejéről összeseperték az aranylepedéket. A vizsgálat megállapította az elszámolásokból, hogy mintegy 200 000 dollár értékű arany hiányzik, s ha ebből levonják a megengedhető veszteséget, Haraszthy 150 000 dollárnyi arannyal nem tud elszámolni.

„Hosszadalmas volna leírni – közli Sztáray Zoltán – Haraszthy kálváriajárását a San Franciscó-i pénzverdéből hiányzó aranyak miatt, amelynek során nagyjából 150 000 dollár – a hiányzó értékkel megegyező – értékű, tulajdonában lévő vagyonát biztosítékként zálogba kellett adnia, s nap mint nap olvasnia a kaliforniai újságok róla szóló híreit. Végül is 1857. szeptember 21-én, 151 000 dollár elsikkasztásával vádolva, Haraszthyt formálisan rövid időre tartóztatták, majd 20 000 dollár biztosíték fejében mindjárt szabadlábra is helyezték. A bírósági tárgyalást valamivel később, 1857. november 19-re tűzték ki, de csak hihetetlenül hosszú idő múlva, 1861. február 26-án kezdték meg. Tanúvallomások és bizonyítékok bemutatása után – az utóbbiak között a pénzverde olvasztókemencéjének kéményéről származó, aranybevonattól csillogó téglá is szerepelt – a tárgyalást vezető bíró ezekkel a szavakkal adta döntésre Haraszthy ügyét az esküdtseknek: »Nincs bizonyíték ebben az eljárásban arra, hogy a vádlott a legcsekélyebb csalást is elkövette volna.«

Az esküdtsek tagjainak mindössze tíz percbe került a döntés meghozatala: Haraszthy Ágostont ártatlannak találták. Hősünk annyi kétségekkel, meghurcolással, anyagi veszteséggel teli esztendőket után fellélegezhetett s végre, valójában csak a kaliforniai szőlőtermesztésnek szentelhetette életét.”

Az ilyen és ehhez hasonló ügyek – ezekből pedig bőven volt – alakították ki a kortársak véleményét Haraszthyról. Ügyeskedőnek nevezték, olykor szélhámosnak is, meg „hochstapler iparlovagnak”. Xantus János tudós és népismereti kutató, aki a 48-as szabadságharc után az USA-ba emigrált, egyik levelében így jellemezte: „honfitársunk, a híres szerencsevadász, Haraszthy Ágos-

ton. . .” Szemere Bertalan, a Párizsban élő volt 48-as miniszterelnök sem túlságosan rokonszenves, de ezért mégis találó képet festett róla Naplójában: „. . . Volt mezei gazda, kereskedő, s minden, s megbukott többször, végre Californiába ment, s viszontagságok után a státuspénzverőház directorává lőn. . . Most nagy földbirtokos, sok szőlőt ültet, s gazdag embernek látszik lenni, csakhogy. . . vakmerően új meg új vállalatokba vág, mindig mindenét egy koc-kára tévén. . . Én távol tartám magam tőle. . . Szóval ő egy Geschaeftmacher. . . bátor vállalkozó, de igazi amerikai.”

Ez idő tájt már foglalkozott a szőlő- és gyümölcsstermesztés gondolatával. Tevékenységének ezt a szakaszát legutóbb dr. Pintér János dolgozta fel szak-szerűen az amerikai források alapján, ezek a részek jórészt a már említett munkájából valók.

Haraszthy már San Diegóban tapasztalta, hogy az ottani szőlők, bár európai származásúak, gyenge termést és rossz minőségű bort adnak. Ennek okát a nem megfelelő szőlőművelésben és borkezelésben látta. Úgy vélte, hogy a szőlőtermesztésnek nagy jövője van, ezért a San Diego közelében levő Mission Valley-ben földet vásárolt, s azt Európából hozatott szőlővel telepítette be. Itt azonban az éghajlat a gyakori pára- és ködképződés miatt nem volt kedvező, s ezért San Francisco közelében Los Flores néven hozott létre új szőlőtelepet. Ezzel már több sikere volt, szőlői néhány év múlva már számottevő hasznot hajtottak. 1853 és 56 között San Franciscótól délre létesített újabb telepet. Ekkor már mintegy 1200 acre (840 kh) nagyságú szőlő- és gyümölcsbirtok tulajdonosa. Mintegy 20 000 különféle fajtájú gyümölcsfaja is volt, ezeknek termését a csemegeszőlővel együtt vesszőkosarakban szállította San Francisco piacaira. Az éghajlat azonban itt sem volt a legkedvezőbb, úgyhogy Haraszthy, birtokait eladva, innen is továbbállt.

Az ideális helyet végül is a San Franciscótól északi irányban – mintegy hatvan kilométerre – fekvő Sonoma város közelében találta meg. Itt nem volt sem köd, sem nyári hőség, enyhén dombos talaja vulkanikus eredetű. Sonomába 1857-ben érkezett Haraszthy családjával, s még abban az évben mintegy 400 kh nagyságú szőlőtelepet hozott létre, amit Buena Vistának nevezett el. 1858 végén már 165 fajta szőlő virult birtokán, s több mint százezer sima és gyökeres vesszőt kínált eladásra. 1859-ben Tokay nevű borával (nincs semmi köze a tokajihoz) első díjat nyert Kalifornia szőlő- és borkiállításán. 1861-ben Kalifornia kormányzója állami költségen európai tanulmányútra küldte a sikeres üzletembert, aki ekkor már a Kaliforniai Állami Mezőgazdasági Társulat elnökhelyettese. Négy hónapot töltött az ókontinensen, megtekintette Németország, Franciaország, Svájc, Olaszország és Spanyolország leghíresebb borvidékeit. Mindenhol vásárolt szőlővesszőket, s mintegy háromszáz fajtából százezer venyigét szállított Kaliforniába, meg gyümölcsfacsemetéket is (mandula, narancs, citrom, füge, szelídgesztenye). Mindezt saját költségén vásárolta, mert a kaliforniai szenátus ezeket a kiadásokat már nem fedezte. A vesszőket részben saját farmjain ültette el, részben szétosztotta, s ezzel alapozta meg

a mai virágzó kaliforniai gyümölcs- és szőlőkultúrát. Közben egymás után építette a présházakat, pincéket. Felismerte, hogy a környéken díszlő óriási redwoodfenyő igen alkalmas hordókészítésre. Elsőnek létesített pezsgőerlelő pincét, de úttörő volt a konyak és a mazsola készítésében is.

Érdemeit és szakértelmét azzal ismerték el, hogy 1862-ben a már említett Mezőgazdasági Társulat elnökévé választották. Ebben az évben hagyta el a sajtót legismertebb szakkönyve (*Grape Culture, Wines and Wine-Making*, New York, 1862), amely az elkövetkező évtizedekben a legtöbbet forgatott szakmunkák közé tartozott.

Ez idő tájt Haraszthy már számíthatott – korlátozott mértékben persze, mert az ilyen típusú bossok, mint amilyen hősünk is volt, csak a feltétel nélküli engedelmességet követelték meg – „fejedelmi nevű” gyermekei segítségére, akik még az óhazában születtek, s 1862-ben már felnőtt emberek voltak: Géza 28 éves, Attila 27, Árpád pedig 22. Különösen Géza az, aki nagyobb mértékben vett részt apja vállalkozásaiban, bár ő is előbb a katonai pályán próbálkozott, s csak később kísérletezett azzal, hogy kifürkésze az európai pezsgőgyártás titkait. Apja halála után ő vette át a nicaraguai ültetvények és az erdőkihasználás irányítását, ahol a család időközben új életet kezdett. A Haraszthy családnak Amerikában még három gyermeke született: Ida, Béla és Ottília.

Virágzó vállalatát 1863-ban anyagi nehézségei miatt átalakította részvénytársasággá. Borai, pezsgői sorra kapták az első díjakat Párizsban, Bécsben, Antwerpenben, Melbourne-ben, Santiagóban, de ez nem segítette rajta: a részvényesek fokozatosan kiszorították a vezetésből a költséges, további beruházásokra hajló Haraszthyt, mire ő sértődötten kivált a vállalatból.

1868-ban, ötvenhat éves korában még érzett magában annyi erőt, hogy új vállalkozásba kezdjen: Nicaraguában, a csendes-óceán-parti Corinto mellett cukornádültetvényt, nagyobb kiterjedésű erdőt vásárolt, s rumleparló üzemet, fűrésztelepet létesített. Nagy terveket szőtt ismét, de ezeknek tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála vetett véget: 1869. július 22-én az ültetvényét átszelő folyóágon átkelve a vízbe zuhant, és az aligátorok végeztek vele.

Haláláról részletesen beszámolt a korabeli magyar sajtó is. Az amerikai források alapján a Vasárnapi Újság 1869. évi 42. számában közölte a szerencsétlenség hírért, részleteit, ebből aztán bőven merített Szinnyi József, amikor a készülő Magyar Írók Élete és Munkái című lexikona részére írta a megfelelő címszavát. Az első jelentést egyébként az Alta California 1869. augusztus 27. száma közölte, amelynek teljes szövege, Sztáray Zoltán közlése szerint, így hangzik:

„A kaliforniai pionírok egyike, aki jelentős szolgálatot végzett az államnak, Haraszthy Ágoston ezredes (nincs bizonyíték arra, hogy valaha is katonai szolgálatot teljesített volna, s a M. Kir. Nemesi Testőrség tagja sem volt a megőrzött névjegyzék szerint. A 120 főnyi gárdának kapitány parancsnokolt, az ezredesi rang ismeretlen volt – K. Z. megjegyzése), többet érdemel, mint egy futólagos megemlékezést. Minden kétséget eloszlatott halálhíre felől az a

levél, melyet az egyik családtag a nicaraguai San Antonióból július 22-ről keltezett. Íme a levél szövege: Apa július 6-án elhagyta házunkat és az új kikötőhelyre ment (ahol egy fűrészmalom építenek), hogy ott találkozzék Lewis úrral. De nem találta őt és csak a munkásokkal beszélt, mondta nekik, hogy a fűrészmalom túlságosan messze lenne a folyótól s jobb volna azt a túlsó partján felépíteni. Azután a folyóhoz ment, kikötötte öszvérét, leterítette vízhatlan kabátját a földre, a másik kabátját felgöngyölte, ami azt jelenti, hogy egy ideig ott lepihenhetett. Innen lábnymoi egy nagy fához vezettek, melynek ágai elérték a folyó túlsó partját. A folyó közepe táján egy letört ágat találtunk. Ott, ahol néhány nappal korábban egy aligátor egy tehenet vonszolt a partról a folyóba. Arra kellett következtetnünk, hogy apa a faág segítségével akart átmenni a folyón, a folyóba zuhant s az aligátor mindörökre magával ragadta.”

Haraszthy Ágoston halálának 100. évfordulója alkalmából az Egyesült Államok kormánya nagyszabású Haraszthy-emlékkiállítást rendezett, a posta pedig Haraszthy-emlékbélyeget bocsátott ki.

A kaliforniai szenátus ebből az alkalomból határozatilag örökítette meg az amerikai gazdaságtörténet nagy alakjának érdemeit. „. . . Az ő munkájának köszönhető, hogy Kalifornia szőlővel beültetett területe az 1860-ban talált 7000 acre-ről 1960-ban 450 000 acre-ra emelkedett; ő a kaliforniai szőlőkultúra atyja, az, aki Kaliforniát az Egyesült Államok szőlőkertjévé varázsolta. . .” A szenátus díszszónoka az állam akkori kormányzója – az USA későbbi elnöke –, Ronald Reagan volt.

Haraszthy emlékét Sonoma főterén egy márványtábla őrzi, a Buena Vista-i szőlőtelepen pedig még egy utcanév is.

A sonomai műút közelében található az egyik európai mintájú, harminc méter hosszú, a hegy oldalába vágott borpince, amelyet az amerikai gazdaságtörténet Haraszty-pince néven tart számon. Nos, ennek bejárati falába helyezték el Finta Sándor túrkevei származású San Franciscó-i szobrászművész domborművét. Ennek központi részét a szőlőt tartó Haraszthy Ágoston képmása tölti ki, alsó részén pedig bronzba öntött szüreti életképek láthatók.

Ezen a helyen minden évben megemlékeznek a kaliforniai gyümölcs- és szőlőtermesztés úttörőjéről, a bácskai rónák szülöttéről.

BOSTON, 1857

ÁCS GEDEON

LÁTOGATÓBAN LONGFELLOW-NÁL

Július 30.

Nahanban meglátogattam a költő Longfellow-t, ki ott maga s családja számára egy házacskát bérelt, mely azonban igen rossz helyen fekszik, éppen a porfészekben, egy ronda fogadócskával szemben s völgyben, honnan a tengernek csak egy darabkája látszik, s az is éppen a zátonyos. Mind ő, mind szép neje igen szívesen fogadtak, s kérdezősködtek, mi híreket hallottam mostanában honunkról. Magyarországról beszélgetvén, ő a szegénylegényekről s a pusztáról szeretett hallani. Magyaráztam neki, hogy alföldi haramiáink nagyon különböznek a klephitektől, s utasítottam pár könyvre, melyben rólok némit olvashat. Sajnálom, hogy népdalaink java nincs átfordítva csak tűrhetően is idegen nyelvre, hogy mutathatnám neki.

Beszéltünk a magyar borkereskedésről is. Ő magyar borokat iszik, s azokat szereti, kívált szeretné, ha folyvást jó karlovici ürmöst kaphatna. Mondja, hogy ő azt hiszi, legjobb lenne, ha a pesti borkereskedő-házak magokat egyenes érintkezésbe tennék itteniekkel, s ügyelnének, hogy egyforma, nem vizezett, nem hamisított borokat küldjenek, s kissé olcsóbb áron, mert a mostani túlságosan magas. Ebben vele magam is jóformán egyetértek. Az eddigi eljárást folytatva, boraink itt soha elég jó vásárra nem kapnak, s ha erős szekszárdi, egri helyett vizes kerti bort kap a vevő, végre is lemond a drága lóréről, s mi rosszabb, boraink rossz hírbe jönek.

Longfellow nemcsak mint költő, mint ember is szeretetre méltó. Modora szelíd, nyájas, művelt. Nem szép, de kedves kifejezésű arca igen érdekes, midőn beszél, s szép szemeitől különös, vonzó fényt kap. A költő nagyon hasonló verseihez. Egyszerű, csillogás és dagály nélküli, nemes, tiszta, szeplőtlen. Egy tekintetre látszik, hogy e szerény ember hírét szinte restelli, s magát legjobban érzi házi körében, s nem csodálatni, de a jóktól szeretettni óhajt. Mindazon trók közt, kiket valaha láttam s személyesen ismertem, Longfellow legszeretettéméltóbb.

KARÁCSONY

Dec. 25.

Karácsony van, s az idő csakugyan karácsonyira változott. A bostoni tél rendesen olyan, minőnek a skythákét írja a történelem atyja. „Itt – mond az öreg Herodot – oly kemény a tél, s a fagy oly kiállhatatlan, hogy vizet öntvén a földre nem fogsz sarat csinálni, hanem ha sarat akarsz készíteni, tüzet kell raknod. . . Míg másutt mennydörög, itt nem, kivevén nyáron, mikor igen erős dörögés szokott lenni; s ha léten talál dörögni, bámulnak, s csodának veszik. . . Mi a peyheket illeti, melyek mint a skythák állítják, az ő országukban a levegőből hullanak, s melyek miatt ott nem lehet messze látni és utazni, erről következően vélekedem: a tartomány felsőbb részein szüntelen hó esik, nyárban természetesen kevesebb, mint télen; már aki látta a havat sűrűn hullani körülé, tudja, mit akarok mondani; mert a hó pehely alakú stb.” – mindezt az öreg Herodot Boston vidékéről is elmondhatná egyébkor, de az idén még nemigen kellett tüzet raknia annak, ki sarat akart rúgni, s mi a hópehelyeket illeti, ezekből csak mutatóványul hullott e hónapban annyi, mennyi egy kütahyai öreg lúdnak alig lenne elég alsóköntösül. Tegnap azonban hidegre vált, tán csak azért, hogy Sz. Miklós, ki nem szereti a lágy időt, s csak fagyon vagy hóban jár, elhozhassa ajándékait, melyek fogadására sok kis harisnya volt tegnap este a kilincse kötve.

Az idő karácsonyas, de csak az idő olyan Bostonban. Karácsonyt kigáncsolta az ünnepségből a puritán Hálánap, s bár mostanában sokan igyekeznek az igazi s régi ünnepet visszahehelyezni jogaiba, iparkodásuknak csak az az eredménye, hogy a Hálánap vesztetni kezd tekintélyéből, a Karácsony pedig egy kis erőltetett hódolatot kap, mely inkább gúnyul szolgál. Minap az alabamai kormányzó szokás szerént Hálánapot tüzvéni ki, kiáltványában argumentum ab utilit használ. Nem árt – u. m. – megülni, s ki tudja? talán használ. Múlt évben a Massach. törvényhozó testület elhatározta, hogy Karácsony ezután törvényes ünnep legyen, s mindazon váltó, melyet e napon kellene fizetniök a bankoknak, a megelőző napon fizetendő.

A nép alig tudja, mit teyen a Karácsonnyal. Dolgozik is, nem is, ünnepel is, nem is. Némelyik műhely nyitva, némelyik zárva; nyitva valamennyi bolt, melyben van árucikk, újévi ajándékuul szolgálható. A többi nagyobb részint zárva vagy csak félig nyitva. Ki az ünnepléssel nem vesz, vagy talán nyer is (mint a hírlapkiadók), ünnepel. A többi nem. Valamennyi korcsma tárva-nyitva. A templomok nagyobb része zárva. Az episc. egyház valamennyi árnyalata ünnepel, templomaik zöld ágakkal s koszorúkkal díszítvék, fogadott énekesek éneklék bennök a szent énekeket a tegnap hírlapilag közzétett programok szerént, s az áldozópapok miséznek, s a püspökeik fehér s fekete ingökbe öltözve olvasnak és énekelnek. Ezekben is csak erőltetve van az ünnep, s nincs ünnep kinézése. Annnyira nincs, hogy ma kettőbe mentem el, s egyikben sem voltam képes tíz percnél tovább maradni. A többi felekezeti egyháza zárva. Azoknak nincs ünnepök. S nekem?. . . Nekem csak köznapjaim vannak e világrészben!

Mióta Bostonban lakom Karácsony előestéjét mindig a két Miss Lowellnál töltöttem Roxburyban, s tegnap is künn voltam magyar társaimmal együtt. Kívülük csak egy tudós porosz emigráns volt jelen francia nejével. Emlékeztem az otthoniakról, testvéreimről, rokonaimról, barátaimról, s egyet ittam az egészségökért. Ők hihetőleg hasonlókat tettek értenem. Aztán óhajtottam volna hirtelen szobámba térnem, mert betegségemből még nem lábaltam ki egészen, s rosszkedvem is volt: de a többiek miatt magam is kénytelen voltam maradni, s mire éjjel után hazavertődtem, nagyon elbágyadtam. Tán ez oka, hogy ma sincs semmi kedvem s a Karácsonyt nem akarom Karácsony-kinézésűnek látni. Vagy tán ilyenkor erősebben bánt a honvágy, mint köznapokon? Aligha úgy nincs. Ünnepen vagyok legzordabb rendesen, mióta bujdosóvá lettem a föld színén.

(Részlet Ács Gedeon amerikai naplójából, amely Mihelyt gyertyámat eloltom. . . címmel jelent meg. Gondolat, Budapest, 1989)

NEMZETKÖZI NÉPÉLET NEW YORKBAN

VÉRTESI KÁROLY

Poros, elhanyagolt mellékutcákon, útban álló faládák, áruháalmaz között, New York egyik sötét városrészében a Bowery útra kerülök, ahol lüktet a tömegforgalom, és családi élet van az utcán. Felhasználom az alkalmat, hogy azon az élnépséget lássam, a zsvajt, nyers hangot hallgassam, utcahosszant a sajátosságokat megfigyeljem, Amerika szívó erejét élő képekben lássam.

Reklám, mindenütt reklám, ha kigurított hordóra, legrövidebb időre is van ráragasztva. Vontatott kocsikon vászonra festve akármennyi.

Négy sínparú felső villamos vasúttal, hosszú, széles út, de a Bowery ezernyi reklámja dacára sem kereskedelmi pont, inkább szédelgés telekkel, egyébbel, de nagyon forgalmas, ha nem is annyira, mint a Broadway.

Mozgó konyhák, csapszék mellett csapszék, pedig New York államban 1200 dollárt kell fizetni a szeszes italok kiadásításának a jogáért. Ez az adónem államként változik. New Jerseyben csak 500 dollár. Ez is sok, azért a kisebb vendéglőkben nincs szeszes ital kimérése, csak kávé, tea. Részeg ember van mégis sok, nők is hódolnak Bacchusnak, az úrinők is szeretik magukat mámorba ringatni. Szóval, itt is pusztít a világméreg, alkohol.

Sok dohánytőzsde van a vendéglőkben elhelyezve. Nincs dohány-egyedárúság, mindenki termelhet, gyárthat, eladhat, tetszés szerinti árt szabhat, de a csomagolt dohány- és szivarfélét előbb lebélyegzés végett be kell mutatni, amely alkalommal fizetnek az államnak. A friss és erős szivart szeretik. Bagóznak is erősen, köpködnek szívesen, azért a járdára vagy a társas kocsikban köpni, szigorúan, nagy bürség mellett tiltva van. Aki nem fizethet, bezárják. Kétféle a bagókészítményük, fűgével kevert párolt dohány, négysegletes darabokra összepréselve, továbbá gumi és fodormentával vegyítve. Utóbbi a nők és gyermekek rágják. Van is fekete és rossz fog, itt van a legtöbb fogorvos az egész világon, sok aranyfogat csinálnak.

Az ajtó nyitva, orrfacsaró szorog árad ki, a függönyözetlen ablakokon az evőszközök csörömpölése kihallatszik, osztrigakereskedés, evés mindenütt. Dúlt arcú, suhancná cseperedett, máról holnapra tengődő, kispénzű emberek, homályos ala-

kok, munkás külsejű emberek ülnek körül az x-lábú asztalokat, bádoglapjára könyökölnek, habzsolnak, ki-be járnak, sosordálnak éhesen és jóllakva. Lótnak-futnak, továbbállnak, percenként változik a helyzet képe. Egymás megütlegetése, öblös tréfa nem ritka. Szellemtelenkednek. Durva könyökkel lökdösi őket a szeretlen élet, mely az ő szemükben kevésbé becses. Olajhordók, lisztesládák, deszkalócák, gyapotcsomagok, zsákok, értéktelen limlom között vergődök helyről helyre, kétkerekű taligák az útban, járdán, rendetlenségben. Munka és pongó munkaerő vegyesen van a Boweryn. A zavaros vérű amerikaiak között európai csöcselék is szép számmal van. Kofálgodnak, alkalomadtán rátenyerelnek a prédára. Jellem, becsület, eldobálva.

Nagy hőségben, láttam itt, más városrészekben, nyilvános parkokban, hogy a szegénységnek jégbe hűtött vizet ingyen szolgáltatnak ki, sőt csekély egy centért pasteurözéssel egy jókora pohár tejet is. Télen, mikor sikong a természet, hóvihar kavarog, forraltat.

A Bowery helyén csendesebb volt az élet, mikor a becsületesebb hollandok Bauereiai (innét a Bowery szó) voltak itt. Szántottak, vetettek, arattak, gyümölcsfákat ültettek, ültek alattuk a hűsben. Időközönként nagyon megváltozik a föld színe, ahol sűrűn laknak az emberek.

Az úton megannyi bódé, látványos mutatványokkal. Szőnyegajtó. A népléleknek jelenségét látom. Mulatságos eset fűződik egy viaszfigurás kabinhoz, mely e napokban történt. Hallottam, elmondom. Rooseveltt viaszalakja is látható volt a többi között, de az állam atyjának az öltözte nagyon szánalmasnak nézett ki, rongyos volt, nevettek azért az emberek. A tulajdonos, megértvén a hahota okát, csakhamar rájött arra, hogy egy alkalmazottja cserélte el a maga szegénységének vackát a viaszból való Rooseveltt szép öltözetével. A kabinet tulajdonosa, haragos fölgerjedésében, megütötte a szolgáját. Mellékes, hogy a bíróság elé került a dolog.

A mellékutcai jobb lakóházakról gyakori a lépcsősor az utcáról. Egnél több is van, 6–10 lépcső vezet fel. Napközben üres idejükben, este közönségesen, szeretnek itt összejönni trécselni, látogatást fogadni. A Boweryn is így van.

A többnyire lapos tetejű, vörös téglából épült házak vagy egyes családok nyaralószerű házai, rendes bérházak vagy bérkaszárnnyák, mert vannak szegénység által zsúfolt bérházak is. A házbér minden hó első napján fizetendő. Szuty és rongy, ahová nézünk, emberi nyomorúság. Ez az ellenkép ahhoz a másik fényeshez, mely a gazdagok palotájában van. Fény szüli az árnyat. Mindent megnézek, a legegységesebb életet, az éremnek a másik oldalát is, hogy mindent a maga valóságában lássak. Bezzeg, ha ragályos kór tör ki, tombol és dühöng a szegénység fészkében, vackából megmozdulnak a társadalmi erők, megpuhulnak a fásult szívek, és az emberbaráti cselekedetekben hamar készen van a jótékony célú hangverseny, más mulatság, habár legtöbbször csak a rendezők javára. Adakoznak ilyenkor a nagy jövedelmű gazdagok a kis jövedelmű embereknek, a pauperismus réseibe szívárogo, küldik az orvost – kinek a látogatásáért New Yorkban átlag két dollárt fizetnek –, gyógyszer, meleg ételt, ruházatot, viszik, terelik őket a zöldbe, szabad-

ba, Long Islandba, máshová, hasznos társulatok, jótékony egyesületek működnek közre, hogy a baj el ne harapózzék. „... . segít az ember az emberen, csak-hogy önnön javára rendesen.” (Greguss Á.) Ez a felebaráti szeretet, magánjótékonyág műve, nem fakad a kereszténység eszméjéből, hanem abból a tanácsból, segíts magadon, akkor az Isten is megsegít. Az intézményeket a közszükség hozza létre. Adnak, akiket a sors lenyomott. Egyebekben mindig igaz marad Bewer Miksa német író mondása: „A szegények finom hallásúak és érzékeny szívűek; a gazdagok nagyothallók és kemény szívűek, mert a manna vattájával van bedugva a fülük.”

A Five Pointst is megnézem még, nappal van. Az utcák keresztvezéséből támadt öt ponttól maradt meg a neve. Részben most is, előbb inkább, az erkölcsi romlottság, züllés, részeges tolvaj népnek a gyülekezőhelye, rosszmájú emberek, csirkefogók és útonállók, betörők tanyája ez. Megfélemlítve nézek körül.

A városban minden három percre esik egy elfogás, minden 7/4 órára halálos baleset, minden 8 órára egy-egy gyilkossági kísérlet és öngyilkosság, minden másnapra egy gyilkosság. A statisztika riktó színekben ecsetel. Van rablás, fosztogatás, forgópisztolylövés, zsákba varrás, tengerbe dobás. A legközönségesebb, sokszor ismétlődő bűntények között az is előfordul, hogy azt kérdezi valaki, hány óra? Mikor a kérdezett kivési zsebéből az óráját, kiragadja kezéből azt a rossz ember. A szíves olvasó ne vegye eltérésnek ezeket a dolgokat a cikkem élére írt címtől, mert ez mind a New York-i elfajult népelethez tartozik, mely sporttá avatta a lopást, és ha a Bowery úton bent a városban vagyunk is, tehát nem a puszta, megtörtént már New Yorkban, hogy a rendőrség épületének a közelében is agyonverték már embereket a nép fiai, a társadalom elzüllött alakjai. Amerikában a forgópisztoly nagy szerepet játszik a gyilkossági esetekben. Jó Schirk József mechanikus († Pennsylvaniában 1906) az önvédelemre találta fel ezt a könnyen és veszély nélkül hordható fegyvert, de a tapasztalás azt mutatja, hogy inkább támadásra használják. A feltaláló szegény maradt, a gyárosok meggazdagodtak.

Titkos játékszínpadok, zárt ajtók mögötti kártyástanyák, ahová díszesen öltözött ladyk is járnak, a Boweryn és Broadway-n egyképpen vannak, mindenütt nagy számmal vannak, eldugva, hogy a rendőrség látó szeme oda ne érjen, a farkasveremben egykönnyen rájuk ne akadjon, de azért a rendőrök is megütik a bankot. Ha bezárul a titkos játékosok mögött az egyik búvóhely, vigye a kánya, megnyílik a másik előttük, hogy áldozhassanak a szerencse oltárán. Nem maradhatnak anélkül, hogy izgalom hűtse vérüket. Mondják, aki szerencsétlen a szerencsében, szerencsés a kártyában.

Feltűrt ingujjak, meszítceek, ébenfa színű négerkek, fehér ruhás néger nők, ki mondhatná, honnét verődik össze ez a csúnya nép? És mégis ők mondják, hogy a tulajdonképpeni s igazi emberszín az övék, és nem a fehéreké. Számuk New York városban 60 000.

(Részlet Vértesi Károly Körutazás Amerikában című kötetéből. Budapest-Zombor, 1908)

A KIVÁNDORLÁS KÉRDÉSÉRŐL

FARAHÓ JÁNOS

Kanadából írva, 1897 őszén vettem fel először a kivándorlási kérdés rendezését Magyarországon. Céloom elérhetésére néhai sipeki Balázs Árpádot, a magyaróvári gazdasági akadémia, majd a mezőgazdasági múzeum volt igazgatóját és a megboldogult Forster Gézát, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület azon időbeni igazgatóját nyertem meg levelezés útján munkatársakul e kérdésnek felkarolására. Kétévi lankadatlanul buzdító, lelkesítő levelezésem után sikerült általuk odahatnom, hogy 1899. december havában megalakult az első a d h o c kivándorlási bizottság az O. M. G. E. kebelében.

Amikor már többen belátták e kérdésnek országos jelentőségét, némelyek a feltűnésre, kapaszkodásra való alkalmas, létraszerű voltát, szintén felkarolták azt, s azután tartattak meg a kivándorlási kongresszusok az ország öt helyén, és indult meg a népszerűvé vált kérdés irodalma, ami évek múlva egész kis könyvtárrá nőtte ki magát.

Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt szép és józan gyakorlati megoldás ígérkezett ezen nagy jelentőségű nemzetgazdasági kérdésre. Széll lemondása után gróf Tisza István első miniszterelnöksége alatt azonban a Cunard Line angol hajótársasággal kötött emberszállítási kereskedelmi szerződéssé süllyedt az alá. Dacára annak, hogy volt Magyarországnak azon időben egy országos kivándorlási kormánybiztosa, ezenkívül működött a különböző társadalmi állásúakból képzett Országos Kivándorlási Tanács is. Ezen kormánybiztos működésének, valamint az Országos Kivándorlási Tanács tanácskozásainak lényegi eredményeit teljes titok fedi az ország lakosai előtt a mai napig. Maga a kivándorlási kérdés pedig maradt tovább ugyanazon állapotban, amiben az 1897 előtt volt, illetve a Cunard Line-nal kötött szerződés után lett: a magyarországi kivándorlóknak mint árucikkeknek továbbszállítása, azoknak minden tanács, útmutatás, védelem, támogatás nélküli tévelygése, bolyongása az idegenben.

Úgy kellett nekik. . . Elérték méltó büntetésüket. . . Miért lettek hazaárulók. . . ! Miért bátorokdtak a határrendőrség éber szeméit kikerülni. Más országokban ter-

melnek, más országokban fogyasztanak, s így nem érdemlik hazájuk gondoskodását. És több ezekhez-hasonló szentenciák voltak és maradtak a volt kormányok, az úgynevezett „intézőkörök” nézetei, felfogásai e kérdésben egész a jelenig. De az ekként elítéltek, hazaárulóknak bélyegzett, idegenbe tévelygő, küszködő, csak Észak-Amerikában élő két és fél millió lélekszámú volt magyar állampolgárok és azok gyermekeinek küzdelmekkel, nélkülözésekkel, csalódásokkal, szenvedésekkel, keservekkel megkeresett, összekuporgatott és Magyarországra küldött dollármilliói – nos –, azok örömmel lettek fogadva a hazában, minden időben.

Széll Kálmán a postahivatalok hiteles adataival mutatta ki a kivándorlás jogosultságára vonatkozólag, hogy miniszterelnökségének egyik évében 90 millió korona (18 millió dollár) készpénznél többet küldtek családjaiknak Magyarországra az Unióban élő kivándoroltaink, az ajánlott levelekben küldött pénzeket kívül, aminek összege természetesen megállapítható nem volt, de bizonyára tetemes összegre rügött az is évente. Így tartogatták a messze idegenből Magyarországon maradt családjaikat sokan, akiket hazájukban maradván ott élve, eltartaniok teljes lehetetlenség volt számukra. S mint a legtermészetesebb kötelességet e világon, várta el és igényelte a jelenlegi „fehér” magyar kormány is az említett módon elítélt kivándoroltaink pénzügyi támogatását. Avagy nem azok dollárjaira vadászott-e dr. Hegedüs Loránt 1920/21. évi pénzügyminisztersége idejében egy egész apparátussal Amerikába e célra kiküldöttekkel? Mit tettek azonban a volt magyar kormányok kivándoroltaink érdekében? Hazaárulóknak bélyegezték azokat. Mit tett a jelenlegi „fehér” magyar kormány azok érdekében, hogy kivándorlási céljukat: anyagi boldogulásukat elérhessék? A feleletet az olvasóra bízom. Kivándorolt, idegenben tévelygőink nagyon jól tudják, mert érzik azt.

*

A kivándorlók második osztályába tartoznak azok, akik bár biztos megélhetést, léteket találhatnak az országban, de egyik vagy másik képzelt ok miatt nem képesek magukat a megváltozott és láthatólag a közeljövőben még radikálisabban megváltozó viszonyokba beleélni. Helyesebben talán – nem akarnak abba beleilleszkedni. Részben pedig a könnyűszerrel való gyors meggazdagodás és kellemesebb élet csalóka képe, az ilyen irányú autoszuggeszció-ösztönök viszik kísértésbe a tengerentúlra. Ezek számára (. . .) a következőket mondhatom:

Megszakítás nélküli 16 évet éltem a tengerentúli országokban. Mint volt kivándorolt, keresztülmentem a kivándorlás mindenféle megpróbáltatásain. Tapasztalásból mondhatom: a mesebeli Eldorádó sehol nem található. Sehol a pénz az utcán nem hever a bevándorló által zsákba való lapátolást várva. Minden országban csak a nehéz fizikai munka vár az oda pénz nélkül érkezőre vagy elegendő tőkével nem rendelkezőre. De még a kellő nagyságú tőkével bírók számára is elengedhetetlen feltétel az irányítás, útmutatás a kivándorlás előtt itthon . . .

Kis csónakok csak a sekély vízi partok közelében vannak biztonságban. A világoceánokra csak az azon célra készült nagy hajók bátorzkodhatnak s hajózhat-

nak azokon, de még azok sem mindenkor teljes biztonságban, mint azt a valóságban a példák igazolják.

Maradjanak az országban. Dolgozzanak ott, ismerős, megszokott viszonyok között. Legyen elég lelkierejük s dobják le magukról erős elhatározással a bég-, pasa-, szultán-, kán-, emír-, maharadzsaszerű, idejét és korszakát múlt előítéleteket, ferde gondolkodásmódot, életnézetet, világfelfogást, s akarjanak alkalmazkodni az új viszonyok, körülményekhez, s igyekezzenek magukat azokba beleélni, ami szülőhazájukban könnyebben megtehető, mint az attól nagyon eltérő, nagy különbözőségekkel bíró tengerentúli országok bármelyikében minden tekintetben való teljes mértékbeni beleilleszkedés. Amely országok nyelvét előbb meg kellene tanulniok, mielőtt ott valakivel megértethetnék magukat. Ahol még a kenyér, hús, tej stb., sőt még hazai gyümölcsfajoknak is más az íze, mint hazájukban, s a megszokottat még ezekben is állandóan nélkülözi az idegenben élő. Gondoljanak a koszorús költő eme való igaz szavaira: „Hosszú hervadás emészti azt a fát, melyet nagy korában ültetnek idegen földbe át.”

És ha minden intő, óvó szavaim dacára mégis találkozónának olyanok, kiknek akár képzelt vagy valódi okok miatt elviselhetetlennek látszik az országban való tovább maradás, arra kérem ezeket: ne induljanak magyar jóhiszeműség, hiszékenység, naivitás, optimistaság által vezéreltetve, s ne vérmes reményekkel telve, tájékozatlanul – és főleg ne egyes családonként – a tengerentúlra. Vegyék figyelembe az általam írtakat, és szívleljék, mérleeljék meg tanácsaimat: szervezkedjenek kivándorlásuk előtt, s állapítsák meg ekként településük színhelyét. Települjenek meg együttesen – mint egy erős méhraj, munkás telepes-gyarmat –, egymás támogatására. Magyar iskolával, egylettel, hogy fajilag, nyelvileg egységesek maradhassanak, hogy el ne szóródjanak a szélrózsa minden irányába, s idővel el ne tűnjenek, enyészzenek nyom nélkül a nagy mennyiségben. A mindenkori magyar kormány pedig terjessze ki pártfogását, erkölcsi támogatását az ilyen telepelyarmatra, esetleg azok többjére, amint ilyen alakul és jelentkezik – és a „haza”, az annyiszor mindenféle hangnemben szavalt és idézett „haza” ne tépje le kebléről és ne dobja el magától az újon szülött csecsemőt. . .

(Részlet Farahó János Földet, kenyeret a magyar népnek című kötetéből. Szabadka, 1922)

KIVÁNDORLÁS BÁCS-BODROG, TORONTÁL ÉS SZERÉM MEGYÉBŐL 1900 ÉS 1910 KÖZÖTT

GYÖRE ZOLTÁN

A dualizmus korában Magyarországon lezajló átfogó társadalmi változások egyik markáns tünete a migráció. A statisztikai adatok igen ékesszólóan tanúskodnak e jelenségről: a társadalom egyre nagyobb mozgékonyasága folytán a kiegyezéstől 1910-ig az országon belül 5,5 millió ember változtatta meg lakhelyét, emellett mintegy 2,4 millióan külföldre vándoroltak, míg az országba költöztek száma megközelítette a négyszázezret. Ehhez még hozzá kell adnunk a körülbelül félmilliónyi visszavándorlót¹, amiből következik, hogy a migráció valamelyik formájával érintettek összege meghaladta a 8 milliót! Emiatt nehéz elképzelni, hogy 1910-ben Magyarországon létezett család, amelyet ennek a népmozgásnak valamelyik változata ne érintett volna.

A mai Vajdaság területéről az emigráció a múlt század hetvenes éveiben indult meg, kisméretű volt, és elsősorban Szlavónia felé irányult. Tekintettel arra, hogy Szlavónia a magyar koronához tartozó területnek számított, ez esetben nem is lehet igazi kivándorlásról beszélni. A nyolcvanas évek folyamán a rossz termés miatt és a felvidéki honfitársaik példáját követve az Egyesült Államokba indultak a szlovák és ruszin emigránsok első csoportjai is. A következő évtizedben a kivándorlási hullám megmozgatta a magyarokat és németeket is, emellett jelentkezett egy új és jelentős útirány is – a Német Császárság, ahol az ipar robbanásszerű fejlődése miatt a mezőgazdaságban munkaerőhiány jelentkezett. A kilencvenes évekre esik a külföldi gőzhajózási társaságok ügynökeinek felbukkanása is. Térségünkben a kitelepedés propagálása és szervezése tekintetében különösen aktív szerepet vállalt a brémai Missler cég².

Az emigránsok száma 1902-ig elfogadható keretek között mozgott. Ez évben viszont Dél-Magyarországot is elérte az a kivándorlási láz, amely a hetve-

¹Magyarország Története, VII/1, Budapest, 1988, 412.

²Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 67., Budapest, 1918, 12.

nes években a Felvidéken ütötte fel fejét (elsősorban Sáros, Abaúj-Torna, Szepes és Zemplén megyékben)³. Ez a hullám északról a nyugati orszégrészen keresztül délre haladt, majd az 1903–1904-es években megérkezett keletre is, miközben jórészt elkerülte az ország központi fekvésű területeit. Az említett évtől kezdve az emigránsok száma megsokszorozódott, majd az 1905–1907-es periódusban kulminált – a kivándoroltak 57%-a ekkor hagyta el területeinket.

Természetszerűen felvetődik a kérdés, mi váltotta ki ezt az erőteljes folyamatot?

Az emigrációra elsősorban belső körülmények hatottak, de jelen voltak meghatározóan fontos külső tényezők is. Az alapvető okok mindenképpen az aránytalan birtokmegosztásban, a zsellérek nagy számában és a többé-kevésbé latens munkanélküliségben kereshetők. Emellett a történelmi források említik még a földbirtokok túlzott elaprózottságát, az alacsony életszínvonalat, a föld és az élelmiszerek magas árát, a magas kamatokat, az uzsorát, akárcsak a gépek betörését a mezőgazdasági termelésbe stb. Megemlíthetjük még azt a demográfiai nyomást is, amely a lakosság gyors szaporodása folytán érezte hatását a szemlélt időszakban. A déli területek esetében nem kell megfedeznünk arról a tényről sem, hogy olyan területekről volt szó, amelyekre már több mint két évszázada tartott a szervezett vagy spontán betelepedés, minek következtében a térség telítődött, így az ezerkilencszázas évek elejére a többszázados folyamat fokozatosan ellentétes irányt kezdett venni.

A kortársak és a jelenség későbbi tanulmányozói is fontos tényezőként tartották számon azt a szerepet, amelyet a gőzhajózási társaságok játszottak a kivándorlók motiválásában, hangsúlyozva ezek kifejezetten agresszív agitációját. Tény, hogy különféle cégek, engedéllyel vagy anélkül, igen intenzív propaganda- és szervezői tevékenységet fejtettek ki a kitelepedés ügyében. A német hajózási társaságoknak a liverpooli Cunard ellen indított tarifaháborúja nagymértékben csökkentette az amerikai hajójegy árát, emellett az ügynökök különféle kedvezményekkel és hitellehetőségekkel csalogatták a potenciális kivándorlókat. Elképzelhetjük az említett cégek kivándorlásból származó bevételeinek arányait, főként ha tudjuk, hogy a XX. század első évtizedében Európából több mint 8,1 millió emigránst szállítottak a tengerentúlra⁴, azaz naponta *átlagban* kb. 2200 embert!

Az ügynökök propagandáját bizonyos fokig megerősítették az Amerikába költözött rokonok és ismerősök levelei. Ezzel kapcsolatban Puskás Júlia tanulmányában kifejti, hogy a legtöbb kivándorló azokból a falvakból származott, melyeknek lakosai rokoni vagy baráti kapcsolatokban álltak olyan falvak lakosaival, melyeket a kivándorlási hullám már korábban érintett⁵. Ezt az állítást támasztják alá

³Idézett mű, 10.

⁴H. B. Parkes: Istorija SAD, Beograd, 1985, 482.

⁵Puskás Júlia: Emigration from Hungary to the US Before 1914., 18.

az amerikai bevándorlási hivatal adatai is, melyek szerint a legintenzívebb immigráció idejében a bevándorlók 82%-a már rendelkezett rokonsággal az Államokban. Mégis, lényeges külső tényezőként nem a gőzhajózási társaságokat vagy azok ügynökeit kell megjelölnünk, hanem az USA erős vonzó hatását.

Ennek okait meg kell vizsgálnunk közelebbről, hiszen a déli megyékből kivándorlók 90%-a, országos méretekben pedig a kivándorlóknak 86%-a ezt az irányt választotta.

Több oka van az Amerikába vándorlásnak. Egyrészt a XIX. század során egyre inkább terjedt az a képzet, hogy az Egyesült Államok az ígéret földje, a korlátlan lehetőségek hazája. Ez az elképzelés, figyelembe véve az Egyesült Államokat jellemző polgári és személyi szabadságjogok széles skáláját, a korlátlan magánkezdeményezésre alapuló, dinamikusan fejlődő gazdaságot, továbbá kulturális és életmódbeli sajátosságát, alapjában véve pontos, ha az európai viszonyokhoz hasonlítjuk őket. Mégis, az egész folyamat mozgatói prózaiabb, kétoldalú érdekek találkozásából fakadtak. A kis híján szervezett betelepítésnek minősíthető folyamat az amerikai nagytőkések malmára hajtott a vizet (hogy ne mondjuk – a dollárt), tekintettel arra, hogy az USA-ban a munkásbérek állandóan magasabbak voltak az európaiknál, az olcsó munkaerő behozatala szuperprofit elérését vagy a munkabérek csökkentését tette lehetővé egyes termelési ágazatokban. Mindemellett jól jött az egyre erősödő szakszervezetekkel folytatott csatározásokban is. Másrészt a bevándorlóknak is megfelelt az üzlet, hisz olcsó munkaerőként is ötször-hatszor nagyobb bért kaptak, mint hazájukban⁶. Ezenkívül a mezőgazdasági munkások, akik Magyarországon csak fél évig találhattak maguknak munkát – a másik fél évben pedig a tartalékaikból tengődtek –, az amerikai iparban egész évi foglalkoztatottságra leltek. Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az európai országok Amerikával sem szabadságjogok, sem a gazdaság felszívó erejét tekintve nem tudtak versenyre kelni. Ez utóbbival kapcsolatban gondoljunk csak arra, hogy Németország – Európa leggyorsabban fejlődő országa – is csak mezőgazdasági munka végzésére igényelt vendégmunkásokat, hisz az iparban saját polgárait alkalmazta.

Az USA vonzerejének illusztrálásaként szolgáljon néhány adat: 1905-ben a búzatermés Magyarországon jó volt, a következő évben pedig igazán kitűnő, a pénzügyi és hitelügyletek sikeresen fejlődtek, az életszínvonal és a bérek emelkedtek, e kedvező körülmények ellenére viszont a kivándorlási hullám mégis éppen ekkor érte el a rekordértékeket. Így a három déli megyéből 1907-ben összesen 30 040 személy emigrált. Ezzel szemben 1908-ban, amikor az Egyesült Államokat pénzügyi válság rázkódtatta meg, vidékünkéről mindössze 5837-en távoztak, sőt ebben az évben majdnem hétezer visszatérőt regisztráltak – a szemlélt időszakban ez volt az egyetlen eset, amikor a hazatérők száma nagyobb volt a kiköltözőkénél. Az új amerikai elnök megválasztását és a pénzügyi helyzet stabilizálódását követően újból rohamosan növekszik a kivándorlók száma, de többé nem éri el az 1907-es szintet.

⁶Uo.

A tengerentúlra emigrálók túlnyomó többsége úgy tervezte, hogy csak addig marad távol szülőföldjétől, míg meg nem keresi az otthoni tisztességes megélhetést biztosító pénzüsszeget. Többnyire nem terveztek tartós letelepedést. Mégis, legnagyobb részük Amerikában maradt. Ennek több oka van, de az egyik mindenképpen az, hogy sokuknak az első világháború kitöréséig nem is volt elég idejük említésre méltó pénzüsszeg megtakarítására, a háború után pedig az Osztrák–Magyar Monarchia már nem létezett, Európa többé nem volt a régi.

Az emigránsok számát illetően az USA után következő második úticélnak a balkáni államok számítottak, elsősorban Szerbia, a kivándoroltak 4,4%-ával, a harmadik helyen pedig a német államok (a Német Császárság és Ausztria) 3,11%-kal. A Magyar Királyság területének egészét számítva második helyen Románia áll, míg az első és harmadik hely esetében egybeesés tapasztalható. Vidékünkéről a Román Királyságba mindössze 862-en, a nyugat-európai államokba 1445-en, más kontinensekre pedig csak 65-en emigráltak.

Az 1902-t követő években a kivándorlás ijesztő méreteket öltött. A három déli megyéből évente átlagban 11 000-en távoztak, úgyhogy az emigránsok száma a szemlélt időszakban elérte a 113 390-et.

A kivándorlás legsúlyosabban Torontál vármegyét érintette, ahonnan a szemlélt időszakban 62 493-an költöztek el. Ezerkilencszázötben a Magyar Királyság területén e megyéből származott a legnagyobb számú emigráns. Mégis ha számukat az összlakossághoz viszonyítjuk, az arány már nem ennyire rossz: ezer lakosra 21 kivándorló jutott (ilyen szempontból vizsgálva a magyarországi megyék közt a tizedik helyet foglalva el), míg a legrosszabb arányt Nagy-Küküllő megye esetében találjuk 32 emigránssal 1000 lakosra⁷. E terület számára a legsötétebb év az 1907-es volt, amikor is 18 510-en távoztak. A következő évben – az amerikai pénzügyi válság hatására – az emigránsok száma 2663-ra esett, hogy a továbbiakban az évi 6–700-as szinten stabilizálódjon. Az emigrációs hullám elsőként a zombolyai, a perjámosi és a csenei járást érintette, majd 1908-ig kiterjedt az egész megyére, azzal, hogy a legkisebb mértékű a szerbek által lakott alibunári, törökbecsei, pancsovai és kovačicai körzetekben volt. A leginkább sújtott (módosai, nagyszentmiklósi, párdányi, valamint a már említett zombolyai, perjámosi és csenei) körzetekben az intenzív kitelepedés következményeként a tényleges szaporulat negatív előjelet kapott, azaz e területek lélekszáma a szemlélt időszakban 7134 lélekkel csökkent.

Bács-Bodrog megyében a helyzet igen hasonlóan alakult: az emigránsok számának hirtelen emelkedése szintén az 1902–1907-es periódusra esett, míg később többnyire csökkenő tendenciát mutatott. A legtöbb emigráns itt is a németek soraiból került ki. Legnagyobb számban a zombori és palánkai körzetből költöztek el, de nem sokkal maradt le a külai, hódásági, apatini és újvidéki körzet sem, azzal, hogy legtöbben Apatinból emigráltak. Ez utóbbi való-

⁷ Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 67., Budapest, 1918, 1.

színi leg azzal magyarázható, hogy e városban igen sok napszámos élt. A megye területét összesen 34 931 ember hagyta el, ebből 2206-an (6%) a municipális városokból eredtek.

Annak ellenére, hogy a kivándorlók száma évről évre növekedett, mégis úgy tűnik, hogy a Szerém megyeiek voltak legkevésbé hajlamosak emigrálni: a szemlélt tízéves időszakban „mindössze” 11 674-en távoztak, ebből 1130-an Zimonyból, tehát a város közel 10%-a. Ez a helység határmenti fekvésével, Szerbia közelségével magyarázható, hisz oda ment az emigránsok egyharmada.

Időszakunkban a mai Vajdaság területéről összesen 113 390-en emigráltak, azaz a lakosság 6%-a. Ha figyelembe vesszük az állami nyilvántartást megkerülő és a visszatelepülők feltételezett számát, újból 110 000 körüli összeget kapunk, ez pedig a Magyar Királyságból kivándoroltak megközelítőleg 10%-át teszi ki.

A kivándorlás nagy arányai komoly gondba ejtették Magyarország vezető köreit, ugyanis e jelenség esetenként már a tényleges népszaporulat pozitív alakulását is erősen megkérdőjelezte, és egyre inkább erősödött az a félelem, hogy az ország elveszti legjobb munkaerőjét, valamint katonaköteles férfiai. A kivándorlás megfékezése érdekében olyan mélyreható beavatkozásokra lett volna szükség, amelyeket már csak az állam politikai és gazdasági rendszerének a gyökeres megváltoztatása tett volna lehetővé. Erre viszont az uralkodó körök nem mutattak kellő hajlandóságot, így csak rész megoldásokkal, illetve a kivándorlás enyhítésére, rendszabályozására vonatkozó törvények meghozatalával lehetett próbálkozni.

Az első ilyen törvényt 1903-ban alkották meg (1903: III. tc.), és a helyi közlekedési hálózat kiépítésére vonatkozott⁸. E törvény célja az volt, hogy munkalehetőséget teremtsen minél több munkanélküli és szegény ember számára otthonaik közelében. Emellett a szállítási körülmények javításától a termékek gyorsabb értékesítését és áruk csökkenését várták.

A második törvény is 1903-ból származik, és a kitelepedés egészének szabályozását, ellenőrzését volt hivatott szolgálni. Így például korlátozta a gőzhajózási társaságok és ügynökeik tevékenységét, a belügyminisztériumon belül elrendelte egy Kitelepülési Tanács megalakítását, valamint létrehozta a kitelepülési biztosi tisztségét, igen széles hatáskörrel. A törvény elrendelte állami alap létrehozását, melynek célja az emigránsok kulturális, vallási, szociális szükségleteinek, valamint esetleges hazatelepülésüknek pénzelése volt.

Az emigrációra vonatkozó harmadik törvény (1909: II. tc.) tulajdonképpen az előző rendelkezéseinek kibővítését és megszigorítását jelentette⁹.

Sem ezek, sem az ipar fejlesztésére, a nagyobb foglalkoztatottságra, a munkások és napszámosok szociális helyzetének javítására vonatkozó más törvé-

⁸Magyar Törvénytár, 29., Budapest, 1904

⁹Magyar Törvénytár, Budapest, 1909

nyek nem tudták megakadályozni a lakosság tömeges kivándorlását – csak az első világháború kitörése szüntette meg területeinken, ideiglenesen, ezt a jelenséget.

Ha már a kitepedés folyamatát nem tudta leállítani, a hatalom igyekezett legalább azt megakadályozni, hogy az emigránsokat hazájukhoz kötő érzelmi és kommunikációs szálak megszakadjanak. Ilyen megfontolásból az állami hivatalok minél alaposabb betekintést próbáltak nyerni az emigráció méreteibe és jellegzetességeibe. Nagyrészt ennek köszönhetjük a kivándorlókra és visszatelepülőkre vonatkozó állami nyilvántartás és statisztikai feldolgozás 1899-es beindulását. Ettől kezdve kialakult a jól szervezett és szerteágazó adatbegyűjtő hálózat. Alapszinten ezt a tevékenységet a községi és az elsőfokú rendőri hatóságok végezték. Ők rendelkeztek az emigránsok személyi nyilvántartólappjaival is. A megyei összesítő adatokat az alispán és a rendőrkapitány küldte a Belügyminisztériumba. Ezeket az adatokat az Állami Statisztikai Hivatal kiegészítette a külföldi gőzhajózási társaságok információival, ily módon kialakítva a végső számadatokat.

A kivándorlók legnagyobb hányada a nyugat-európai kikötőkből indult a tengerentúlra. Annak érdekében, hogy mozgásukat minél jobban ellenőrizhesse, a magyar kormány 1903-ban szerződést kötött a liverpooli Cunard Steam Ship komániával, mellyel e társaság megszerezte a magyarországi kivándorlók USA-ba szállításának kizárólagos jogát. Egyben persze a magyar hatóságok alapos ellenőrzésük alá vonták az említett vállalatot. A szerződés értelmében a Cunard heti két hajót volt köteles indítani Fiuméből az Egyesült Államokba, ez viszont gyorsan elégtelennek bizonyult. A vállalat teljesítőképessége tartósan kicsi maradt a kivándorlók szükségleteihez viszonyítva, úgyhogy többségük továbbra is külföldi kikötőből indult hosszú útjára, míg a Cunard az évi 50 000-es kvótájából a kivándorlóknak csupán 17–30%-át volt képes elszállítani. Más szóval, az emigránsok közel 60%-a Hamburgból és Brémából, 10%-uk pedig Antwerpenből indult el.

Az európai kikötőkből New Yorkba érkeztek, ahol az amerikai hatóságok fogadták őket. Legnagyobb részük az Egyesült Államokban telepedett le, míg egy kisebb hányaduk Kanada, Brazília vagy Argentína felé folytatta útját. Legtöbben New York, Pennsylvania és Ohio szövetségi államokban telepedtek le, de megtalálhatjuk őket Illinoisban és New Jersey-ben is. Kilencven százalékuk az iparban talált munkára, ezeknek fele pedig Pennsylvania és Ohio szénbányáiban és vasműveiben.

A kivándorlás iránya és intenzitása mellett érdemes figyelmet szentelni az emigránsok nemzeti hovatartozására is.

	A mai Vajdaság területéről kivándorlók nemzeti összetétele százalékokban	A mai Vajdaság akkori lakosságának nemzeti összetétele százalékokban
Németek	54,0	24,7
Szerbek, horvátok	21,6	34,9
Magyarok	10,0	26,3
Románok	6,8	4,9
Szlovákok	4,7	3,4
Ruszinok	1,5	0,9
Többi nemzetiség	1,4	4,9
Összesen	100,0%	100,0%

Láthatjuk, hogy az emigránsok közel kétharmadát az állam két domináns nemzetének fiai képezték, míg a nemzetiségek részvétele valamivel egyharmad fölött volt, tehát a lakosságban meglévő arányuk alatt. A másik dolog, ami szemet szúr, az az, hogy a szerb és magyar kivándorlók százalékaránya érezhetően kisebb, mint az összslakosságban, ezzel szemben más nemzetiségek – elsősorban a németek – aránytalanul nagy mértékben telepedtek ki.

A kivándorlók abszolút többségét a németek teszik ki. A magyar hivatalos statisztika szerint a szemlélt területeket 61 081 német hagyta el. Ebből legtöbben Bánátból (63%) voltak, majd Bácska (31%), és végül Szerémség következett (6%). Elsősorban a falvakból és kisvárosokból származtak, tekintettel arra, hogy a törvényhatósági joggal rendelkező városokból mindössze 2658 (4,3%) német emigráns volt.

Kissé meglepő a közmondásosan jól szituált németség ilyen nagy részvétele az emigrációban. A kivándorlásra motiváló általános gazdasági és szociális tényezőknél kívül ebben közrejátszhatott még néhány ok: az angolszász világ számukra nyelvilag, mentalitás tekintetében és kulturális szempontból is közelebb állt, mint a magyarok vagy szlávok számára – hiszen az Egyesült Államok lakosságának nagy hányada német nemzetiségű volt. Másrészt a már említett szilárdabb anyagi alapjaik is a többiekénél jobb kiindulási helyzetet biztosíthattak számukra. Még valami: a német családokon belül a földbirtok elaprózódásának megakadályozása végett a birtokot egészében a legidősebb fiú örökölte, míg a fiatalabb gyerekeknek a családfő földet vásárolt, vagy pénzt adott kisipari illetve kereskedelmi tevékenység végzésére¹⁰. A föld árának ez idő tájt érezhető emelkedése ezt a gyakorlatot megkérdőjelezte, így a fiatalabb fiúgyerekek egyre többször határozták el magukat arra, hogy a nekik járó részzel a tengerentúlon próbálnak szerencsét.

A kivándorlók közt számarányukat illetőleg második helyen a szerbek és

¹⁰K. Čehak: Političke borbe u Bačkoj i Banatu 1906–1909, Novi Sad, 1987, 150.

horvátok álltak¹¹, összesen 24 466 emigránssal, azzal a megjegyzéssel, hogy Szerémséget kivéve, ahol az emigránsok megközelítőleg 19%-át képezik, a horvátok részaránya elenyésző – a szemlélt területekről mindössze körülbelül háromezren távoztak – tehát második helyen tulajdonképpen a szerbek vannak.

Legtöbb szerb Bánátot (11 359), majd Bácskát (6324) és végül Szerémséget (kb. 4200-an) hagyta el. A szerb kivándorlók a déli megyék kivándorlóinak kb. 19%-át tették ki, az összlakosságának pedig megközelítőleg 29%-át, tehát a magyarokhoz hasonlóan kevésbé voltak kivándorlásra motiválva, mint a többi nemzetiség, melyek érezhetően a lakosságon belül meglévő százalékarányuknál nagyobb mértékben távoztak. Ez különben megegyezik az országos szinten tapasztalható tendenciával is.

A harmadik helyet a magyarok foglalták el 11 296 emigránssal. Legtöbben Bácskából költöztek külföldre (6221), ezt követte Bánát 4518 kivándorlótól és Szerém megye 518-cal.

A magyarokat a románok követték összesen 7769 emigránssal (a kivándorlók 6,8%-a). Kilencven százalékuk bánáti származású volt, de tíz közül csak egy emigrált a Román Királyságba, míg a többiek az Egyesült Államokba vették útjukat, akárcsak a horvátok, a ruszinok vagy a szlovákok – ezzel is alátámasztva azt a nézetet, miszerint a kivándorlásnak nem politikai-nemzeti, hanem gazdasági jellegű mozgatórugói voltak.

A gazdasági és szociális indítékok döntő voltát megerősíti az emigránsok foglalkozás szerinti megoszlása is: napszámosok és zsellérek (61,5%), parasztok (17%), munkások és ipari segédszemélyzet (11,3%) stb. Tehát a magyarországi gazdaság szerkezete és sajátosságai által leginkább veszélyeztetett kategóriák képviselőiről volt szó. Magyarországon 1910-ben a magyarok képezték a parasztság 40%-át, a föld nélküli parasztok 58%-át, míg részarányuk az összlakosságban 48%-ot tett ki¹²! Ebből is következik, hogy alacsonyabb részarányuk a kivándorlók közt (magyarországi szinten ez 33% volt) nem származhatott valamiféle jobb anyagi helyzetükből (másképp azt is láttuk már, hogy pont a jómódúakként ismert németek emigráltak a legnagyobb arányban). Inkább arról volt szó, hogy a Magyarország, jórészt, perifériális részeit lakó nemzetiségiek a távolság és nyelvi nehézségek miatt (kisebbik hányaduk beszélte a magyar nyelvet) ritkábban tudtak elhelyezkedni a gazdaságilag fejlettebb budapesti körzetben. Ilyen körülmények mellett soraikban az Egyesült Államok vonzereje jobban megnyilvánult, mint az ország központi részein. Ezenkívül a határ menti övezetek lakosságát a szomszédos államok is vonzották: Ausztria fejlettebb gazdaságával, Szerbia az iparosok és más szakemberek iránti szükségletével, Románia pedig termékeny földjeivel. Természetesen fi-

¹¹ A kivándorolt szerbek és horvátok számát Szerém vármegyében nem mutatták ki külön-külön, így sajnos az e két nép köréből emigráltak számát csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg.

¹² Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 67., Budapest, 1918

gyeembe kell venni azt a tény is, hogy a kivándorlásra vonatkozó döntést sok esetben megkönnyítette a szomszéd állam népével való etnikai azonosság és kulturális közelség is.

Bizonyos sajátosságai miatt néhány mondat erejéig tárgyalnunk kell a törvényhatósági joggal rendelkező városokat is.

Az 1910-es összeírás alapján a municipális városok lakossága a mai Vajdaság egykori népességének 12%-át képezte, a kivándorlóknak viszont nem egész 5%-át, emellett részarányuk állandóan csökkent. Ez mindenekelőtt Szerémségre vonatkozott, ahol Zimony kezdeti 17%-os részvétele (az 1900–1905-ös időszakban) 6%-ra csökkent (1906–1910). A municipális városok részaránya még kisebb Bánátban, ahol 5%-ról a felére esik. Ez az arány legkevésbé Bácskában változott (6,5%-ról 5,7%-ra).

A megyék területéhez viszonyítva a városok esetében eltérés mutatkozik az emigránsok nemzeti szerkezetében is. Ez leginkább a magyarok esetében tapasztalható: részarányuk 20% a megyei 10%-os részvétellel szemben. Bizonyos emelkedés (3%-os) megfigyelhető a szerbeknél és horvátoknál is, míg a többi nemzetiség részaránya érezhetően csökken (a románoknál 0,8% 7,2% helyett, a németeknél viszont 48,5% 54% helyett).

A kivándorlás útirányában is vannak eltérések: kisebb az Amerikába emigráltak aránya, növekedett a balkáni államokba (elsősorban Szerbiába) tartók részesedése, a harmadik helyen pedig nem a német országok, hanem egyéb európai államok szerepelnek.

Az emigránsok országokénti százalékos megoszlása

Egyesült Államok	76
Balkán	14,3
Európa	4,7
Ausztria, Németország	2,2
Románia	1,8
Más kontinensek	1,1

A városok közül abszolút számokban legtöbb emigráns Újvidékről (1448), Pancsováról (1284) és Zimonyból származott. A lakosság számához viszonyítva első helyen Zimony van (6,6 kivándorló ezer lakosra), ezt követi Pancsova (6,1), Újvidék (4,3), Versec (3,1), Zombor (2) és végül Szabadka (0,1), amiből következik, hogy az emigráció legintenzívebb a határ menti városok esetében.

A kivándorlásról szerzett ismereteinket egy tíz személyből álló minta segítségével összegezhethetnénk.

Egy ilyen csoport 6 bánáti, 3 bácskai és 1 szerémségi emigránsból állna össze. Ebből 6 lenne férfi, 3 nő és valószínűleg egy fiúgyermek. A felnőttek a 18–35 éves korosztályba tartoznának. Nemzeti megoszlás szerint lenne 5 német, 2 szerb, 1 magyar és még ketten a többi nemzetiség közül – legvalószínűleg

nübb, hogy román vagy szlovák. Foglalkozásukat illetően hatan valamilyen módon a földműveléshez kötődnének, emellett lenne két ipari munkás és egy szolga, míg értelmiségit vagy kereskedőt igen nehezen találnánk egy ilyen csoportban. Hasonlóan nem valószínű, hogy bármelyikük is municipális városból származna. Az esetek többségében szeptember és március között kelnének útra. Kilencen az Amerikai Egyesült Államokba mennének, egy pedig valamilyik európai országba, legvalószínűbb, Szerbiába. Közülük legfeljebb három nem tudna írni. A kivándorlás célja pénzkeresés lenne földvásárlás vagy jobb megélhetési körülmények biztosítása végett. A hajójegyre szükséges anyagokat a gőzhajózási társaságoktól kapott hitelből, házuk eladásával, esetleg örökléssel biztosítanák. 1902 után – legvalószínűbb, hogy az 1905–1907-es időszakban – kelnének útra, ugyanakkor nagyon kicsi a valószínűsége, hogy 1908-ban indulnának. Nyolcan rendelkeznének megfelelő útlevéllel, és ugyanekkor lenne azok száma is, akik valamilyik nyugat-európai kikötőben szállnának hajóra, és csak ketten Fiuméből. New Yorkba érkezésüket követően valamilyik északkeleti szövetségi államban telepednének le, közülük esetleg egy folytatná útját Kanada, Brazília vagy Argentína irányába, habár ez kevésbé valószínű. Kilencen az iparban találának munkát, egy pedig a szolgáltatások terén, esetleg a mezőgazdaságban. Többségükre Ohio és Pennsylvania szénbányáiban és vasműveiben várna kemény munka. Tíz emigránsból valószínűleg csak kettő tért volna haza.

Végül szóljunk néhány szót a kivándorlás hatásáról. A déli megyékből az emigránsok a Magyar Királyság területéről elköltözötteknek körülbelül 10%-át tették ki, ekkora ennek a népességének részaránya Magyarország összlakosságában is, tehát innen nem volt aránytalanul sok kivándorló. Mégis, a szemlélt folyamat következtében csökkent a lakosság tényleges szaporulata: az előző dekád 7,3%-os szaporulata időszakunkban mindössze 3,5%-ra mérséklődött.

Másik következménye a lakosság nemzeti összetételének enyhe megváltozása volt: az 1900–1910-es időszakban megfigyelhető a németek részarányának esése 26,4%-ról 24,6%-ra a megyékben, és 19,4%-ról 16,8%-ra történi csökkenése a törvényhatósági joggal rendelkező városokban. Egész kis mértékben lett kisebb a románok részesedése (5%-ról 4,8%-ra), a ruszinoké és a szlovákoké pedig nem változott, míg a horvátok, a szerbek és főleg a magyarok részaránya emelkedett. A demográfiai hatások közt megemlíthetjük még a nemek közötti számbeli viszony megváltozását is – a nők javára. Természetesen ez utóbbinál jóval fontosabb az a tény, hogy Magyarországról emigrációval nemcsak a munkaerő-főlőleg távozott, hanem egyben a lakosság legaktívabb, legkreatívabb korosztályának képviselői is, akik mellesleg, az átlagosnál műveltebbek is voltak, tekintettel arra, hogy az emigránsok között az írástudók aránya meghaladta az országos átlagot.

A területeinket érintő kivándorlások hosszú sorában nem ez volt a legtömegesebb és legsúlyosabb következményt maga után vonó, de sajnos, nem is az utolsó.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

1. Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 42., Budapest, 1912
2. Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 46., Budapest, 1913
3. Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 61., Budapest
4. Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 64., Budapest
5. Magyar Statisztikai Közlemények, Ú. S., 67., Budapest, 1918
6. Magyar Statisztikai Évkönyv, 18, Budapest, 1910
7. Magyarország Története, VII/1, Budapest, 1988
8. H. B. Parkes: Istorija SAD, Beograd, 1985
9. Puskás Júlia: Emigration from Hungary to the US Before 1914., Budapest, 1975
10. Kalman Čihak: Političke borbe u Bačkoj i Banatu 1906–1907, Novi Sad, 1987
11. L. Rakić: Iseljavanje iz Vojvodine krajem XIX i početkom XX veka, Zbornik za istoriju Matice srpske, 23., Novi Sad, 1981
12. M. Marković, Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine, Novi Sad, 1966
13. Magyar Törvénytár, Budapest, 1904
14. Magyar Törvénytár, Budapest, 1909

ÚJ MAGYAR NÉPDALOK A BÁNÁTBAN

Becskerekről jelentik: a bánáti magyar falvakban talán sohasem volt oly nagy a kivándorlási agitáció, mint az utóbbi esztendőök folyamán. Becskereken egyre szaporodnak a kivándorlási irodák, egyre több tengeri hajó képe tűnik fel a becskerekiriakatokban, és egyre több csillagos lobogó leng a házak felett. Ezek a kivándorlási irodák elárasztják ügynökeikkel a bánáti falvakat, és mivel agitációikat a nyomasztó gazdasági viszonyok is hathatósan alátámasztják, a Bánátból szaporán költöznek ki a parasztok, főképpen a magyarok, az ígéretes Amerikába.

Ha valamikor a háborúk és a forradalmak inspirálták a nép lelkét azokra a gyönyörű magyar népdalokra, amelyeknek történetéről nemrégén a bánáti magyar közművelődési egyesület matinéjában Juhász Ferenc tartott érdekes előadást, úgy ma a kivándorlás adja meg az új bánáti magyar népdalok motívumát. A kivándorlás kényszerűsége, az itthoni nyomorúság, amely odahajtja a népet a hamburgi hajóra, ez a motívum nem egy olyan népdalban jut kifejezésre, amely az utóbbi években született meg a bánáti magyar nép ajkain. Egy ilyen panaszos hangú népdal, amelyet most a torontáltordai legények és leányok énekelnek, így kezdődik:

*Verje meg az isten a nagy urakat,
Mér nem hagyják békén szegény fiúkat,
Nincs mód benne: nem lehet itt megélni,
Ki kell innen Brazíliába menni. . .*

És miután elpanaszolja a nóta az összes itteni bánatát, baját a magyar legénynek, végül leszögezi, hogy kivándorol, aztán a nótát ezekkel a búcsúzó bánatos sorokkal fejezi be:

*Brazília nem az én szülőföldem,
Nem lesz benne semmi gyönyörűségem,
Búival élem, búival töltöm világom,
Hogy ne lássa senki szomorúságom. . .*

A kívándorlási népdaloknak van egy másik csoportja is, amely a Bánát magyarságának ajkán él hangos, bús melódiákon. Ezek a csalódást énekelik meg, a kiábrándulást, amely a szerencsétlen, reményekkel telt szívvel Brazíliába érkező magyar fiúkat éri a gyanús ígéretek földjén. Lehet, hogy a Dél-Amerikából érkező panaszos levelek nyomán születtek ezek a népdalok, de az is lehet, hogy odakint, Amerikában sírta őket életre a csalódott magyar szív, és úgy repülték át az óceánt a hazagondolás szálló aeroplánjain. Ebben a négysoros kis népballadában például egy egész nagy kívándorlási tragédia van összesűrítve:

*Brazília hegyes-völgyes határa. . .
 . . . Brazíliában összedőlt egy kőbánya. . .
 . . .
 Egyik-másik azt gondolta magába;
 Lesz majd néki harmincezer dollárja. . .*

A két-két sor közötti pontok azokat a szerencsétlen bánáti magyar fiúkat jelképezik, akiket az összedőlt bánya maga alá temetett harmincezer dolláros álmaikkal, reménységeikkel és csalódásaikkal együtt. . .

De a legtöbb ilyen nótát a hazagondolás és a visszavágyás olthatatlan szomjú-sága hatja át.

*Tegnap kaptam éd'sanyámtól levelet:
 Gyere haza, édes fiam, ha lehet. . .
 Hazamennék, de nincs annyi dollárom,
 Amivel a hajójegyet kiváltom. . .*

És ha már megvannak a dollárok, mikor már indul a hajó, mely visszahozza a messzeségekbe elszakadt legényt:

*Megindult már a nagy hajó robogni,
 Akkor kezdett az én szívem dogobni,
 Sírva kértem a jó istent magamba. . .
 Csak még egyszer segíljen a hazámba. . .*

. . . Ezeket a dalokat éneklük most a Bánátban a szegény magyarok, akiknek sem itt nem jó, sem odakinn, Brazíliában. Van még egész sora a hasonló tárgyú népdaloknak, amelyek a vergődő, hányódó magyar lélek panaszait, szenvedéseit adják vissza könnyezettető egyszerűséggel és szépséggel. Ha majdan valaki meg akarja festeni a mostani kor képét, el ne feledje összeírni azokat a népdalokat, amelyeket a bánáti nép énekelt az Úr 1927. esztendejében. . .

(Bácsmegyei Napló, 1927. április 3.)

AZ ELVESZTETT ÉS A MEGTALÁLT SZÜLŐFÖLD KÖZÖTT

Családi emlékfoszlányok a dél-amerikai Ezüstországból

KALAPIS ZOLTÁN

Argentínában születtem, valahol az ország belsejében, a pampák mélyén, egy végeláthatatlan hacienda jellegtelen majorsági településén. A lakosok zöme állítólag sokgyermekes, lármás olasz. A vidék sem lehetett túlzottan barát-ságos, mert a családi hagyomány szerint hol az volt a baj, hogy apám esküvői ruháját belepte a penész, hol meg a hőség ellen kellett védekezni úgy, hogy naponta frissen kaszált fűvet helyeztek a lakóház lapos bádogtetejére. E hullámos tető alatt a konyhai tűzhely platniján sütötte anyám a finoman erezett, csontos marharostélyost, az asadot. Elbeszélése nyomán az olvadó, sercegő faggyú illatát még ma is a levegőben érzem, bár akkor, amikor ez nap nap után megtörtént, még a világon sem voltam. . .

Amikor a családi – remélem, örvedetes – esemény megtörtént, apám a közeli Laboulaye nevű tanyaközpont vagy falu, esetleg mezőváros vagy járási székhely anyakönyvi hivatalában jelentett be, s az ottani matrikulába Pedro Bori Viau anyakönyvvezető, azaz az oficial de Registro Civil vezetett be. Bizonytalankodásom a helységet illetően onnan ered, hogy eddig még nem akadt a kezembe egy térkép, amelyen egy ilyen nevű település fel lett volna tüntetve, vagy egy olyan lexikon, amelyből tájékozódhattam volna nagyságáról, jellegéről. Ez persze a lelkemen szárad, ha csak egy kicsit jobban utánanézek, megtalálhattam volna, hiszen az anyakönyvi kivonat szerint is Córdoba tartomány Juarez Celmanról, az egykori argentin elnökről elnevezett megyéjében kellett volna keresnem. Ezt sajnos – be kell vallanom – nem tettem meg, még akkor sem, amikor erre alkalom kínálkozott. Egyszerűen nem gondoltam rá, nem foglalkoztatott, amit úgy is lehet magyarázni – olykor még lelkiismeret-vizsgálatot is tartottam emiatt –, hogy elpártoltam, elidegenedtem a szülőföldemtől, hűtlen lettem hozzá.

Nem hiszem, hogy erről lenne szó. Ami nem szívódott az ember bőre alá, ami nem járta át szívének minden zugát, ahhoz nem is lehet hűtlen. Emlékét sem felejthettem el, mert ilyen nem volt: apám halála után, egyéves koromban

kerültem vissza őseim földjére, Bánátba, s több mint hatvan esztendeje élek Bácska legdélibb városában, Újvidéken. Itt nőttem fel, itt morzsolódott le életem legtöbb éve, ide köt minden, a jó is, a rossz is.

Ez az én pátriám, fatornyos hazám, a választott szülőföldem. S a hűtlenség számonkérésének is csak itt lehetne alapja.

És Argentína? Az valami távoli ködkép, majdhogynem utolérhetetlen állócsillag, mesekezdő formula: Egyszer volt, hol nem volt, talán igaz sem volt. . .

Ennek persze ellentmond az élet realitása, hiszen minden okmányom megfelelő rubrikájában fel van tüntetve: Laboulaye, Argentína. Az ellentmondást olykor egy csalafinta fordulattal próbálom áthidalni: oda csak megszületni mentem ki, egy kis kiruccanás volt az egész, s aztán hazajöttem.

Minden csűrös-csavarás vége azonban az, hogy születésemnél fogva argentin vagyok – az ottani törvények szerint argentin állampolgár is –, vérségi kapcsolataim révén pedig torontáli vagy bánáti, délvidéki vagy vajdasági, már ahogy tetszik. Az „egyszerű nemzetből” származó őseim 200–250 évvel ezelőtt telepedtek le az akkor még elég néptelen Bánátusban. Anyai ágon Szeged környékéről elszármazó dohánykertészek voltak, gányók, apai részről pedig az Óbesenyőn és Vingán letelepített katolikus bolgárságból, a paulicsánokból kerültek ki. Szüleimet a kényszerítő gazdasági és politikai körülmények zavarták el, de a reményeket keltő kivándorlás balul ütött ki, tragikus epizóddá vált: apám odaveszett, anyám két gyermekkel, fiatal özvegyként tért vissza az óhazába, így aztán nem lettek amerikai magyarok, csak megjárták Amerikát – és a kálváriát.

Így vesztettem el szülőföldemet, még mielőtt megtaláltam volna. Egy karon ülő csecsemőnek nincsenek, nem lehetnek emlékképei, ez csak a korai gyermekkor áldása. . .

Kolumbusz Kristóf – harmadik felfedezőútján – 1498 és 1500 között pillantotta meg a dél-amerikai kontinens északi részét: Trinidad szigetének három halmát, az Orinoco folyó tizenhét ágából álló torkolatvidékét.

Több mint négy évszázaddal később, 1924-ben, két fiatal torontáli kivándorló – egy frissen egybekelt pár – a nevezett földrész középső részén, a La Plata hatalmas tölcsértorkolatában látta meg a földet, negyven nap utazás után, egy olasz teherhajó utasfülkéjének kerek ablakából.

E két esemény között persze semmilyen párhuzam nem vonható, talán csak az ismeretlentől való szorongás lehetett közös a két hajó utasainál. Szüleimnek már több információjuk lehetett e féltetekről, de biztosra veszem, hogy legalább olyan sejtelmesnek láthatták, olyan idegennek érezhették, mint a spanyol uralkodópár szolgálatában álló nagy olasz hajós.

Eredetileg északabbra, a nagyobb lehetőségeket kínáló Egyesült Államokba készülődtek, de a szenátus az 1921-ben elfogadott Quota Actjával szigorú korlátok közé szorította a korábban csaknem szabad bevándorlást. Ekkor azonban az új délszláv államból még 6426-an mehettek az ígért földjére, de

Az új élet és az Újvilág előtt: szüleim becskerekai házassági képe 1923-ból

Az első fénykép Argentínából: szüleim elsőszülött gyermekükkel, Béla bátyámmal 1925 márciusában

A Bueonos Aires-i villanytelep gépésze: apám a műhelyben 1925 májusában

Hazatérés előtt: az „amerikás” özvegy két gyermekével nem sokkal a temetés után (Laboulaye, 1929 márciusában)

(Németh Máttyás reprodukciói)

mire szüleim 1923 szeptemberében – maguk mögött egy-egy sikertelen házassággal – Nagybecskerekén megesküdték, s nagyban szövögették az amerikai út tervét, a következő évre szóló kvótát 671 főre szűkítették, úgyhogy ez gyorsan megtelt dalmátokkal, macedónokkal.

Az északi „aranykapu” tehát bezárult, de maradt a déli „ezüstkapu”. Ezt az utóbbit akár szó szerint is érthetjük: La Platát (plata = ezüst) az indiánoknál talált ezüstszerkezetek után nevezték el a spanyolok „Ezüstfolyónak”, s Argentína nevét is a latin argentum (ezüst), az Argentinus (az ezüst védőistene) felhasználásával alkották meg, s Ezüstország jelentése van.

„Ha nincs arany, jó lesz az ezüst is” – mondhatták, s 1924 elején az olasz fennhatóság alatt álló fiúmei kikötőben beszámoltak az ütött-kopott genuai gőzösbe. Ekkor akár el is dúdolhatták volna – ha ismerik – valamelyik amerikai dalunkat. Például azt, hogy „Adria hús tenger, játszik a hulláma”, esetleg egy másikat: „Fiumében ültem fel a hajóra. . .”

Kivándorlásuk oka nem üthetett el az átlagostól: jobb életet, anyagi boldogulást vártak. Apám reményét csak növelhette az a körülmény, hogy szakmunkás volt, gépész. Egy 1914-ben keletkezett „vizsgálati bizonyítvány” szerint „. . . Kalapis Rókus úr született 1896. évben, Torontál megyében, Módoson a gőzmozgony (lokomobil) gépkezelőkre nézve előírt vizsgálatot” sikerrel letette. Ilyen embereknek, ugye, mindenütt van munka.

Az óhaza elhagyásának azonban lehettek rejtetten feszülő rugói is. A készülődés, az indulás ideje egybeesett az utódállamok születésével és lábra állásával, azzal a korszakkal, amikor még napirenden voltak a nagy etnikai változások, mindennaposak voltak az optálások, kitoloncolások, sokan küzdöttek az új államnyelvvel, hogy esetleg megőrizhessék állásukat, s a dobrovoljacoknak is már osztották a földet, építették falvaikat.

Apám eredendően kisebbségi: olyan népcsoporthoz tartozott, amelynek tagjait évszázadokon át üldözték vallási meggyőződésük miatt, mivel csak Pál apostol leveleit ismerték el szentírásnak. Innen a nevük is: Paulicianusok, paulicsánok, pavlikének. Bánátban való letelepítésük idején, 1738-ban, már a katolikus egyház kebelébe tartoztak – egy raguzai szerzetes „térítette” meg őket még amikor a törökök alatt sínylődő Bolgárországban éltek –, de kisebbségi állapotuk változatlan maradt. Apám már a tanulóévei során a többségi nemzet felé tájékozódott, olykor magyarnak is vallotta magát, de még észbe sem kapott, s máris, 1918 után, választott nyelvével és nemzetiségével újra kisebbségi sorba zuhant.

Gondolom, talán ez is egyik oka lehetett, hogy törekeny szekerének rúdját az óceán túlsó partja felé fordította, így okoskodhatott: ha az a sorsa, hogy kisebbségi legyen, akkor legalább Amerikában legyen az. . .

Újra előszedem a családi albumok mélyén megbúvó, Argentínában készült fényképeket, lapozgatom a spanyol nyelvű okmányok eredetijét, magyar és szerb fordítását. Az iratok elsárgultak, némelyik már rojtos, foszlásnak indult,

a képeket viszont szépiával, azaz a tintahal zacskójából nyert festékekkel árnyékkolták, s már ezért is csodálatos módon megőrizték kávé-, rozsa- és gesztenyebarna színüket.

Egy telepes família dokumentumai ezek, a kivándorlás emlékei. Ahogy sorrendben összerakom őket, némileg kirajzolódik a messze idegenben kialakuló élet körvonala.

A legkorábbi fénykép a boldog fiatalokat mutatja elsőszülött fiukkal, Béla bátyámmal. „Argentinski spomin, 1925. március 9.” – ez a szöveg olvasható hátlapján. Apám küldte szüleinek azon frissiben, évtizedek múltán a nagyszülőktől került végül is hozzám, kacskaringós úton. A képen apám csíkos fehér inget, anyám csúcsos fehér kalapot visel, a csecsemő előttük fehér pólyában fekszik, és bámul a nagyvilágba. A családi hagyomány szerint a bőre is hófehér volt. A szomszédos meszticek, de a spanyolul beszélő olaszok is így áradoztak: „Qué blancito.”

Ugyancsak ebből az évből való két munkahelyi fénykép. Az egyik május 1-jén keletkezett, s gépjávitás közben ábrázolja apámat. „... . Upravem adin motor” – közli szüleivel. A másikon egy helyi villanytelepen nagykerékű gépe mellett áll, csípőre tett kézzel, munkaruhában, nyakkendőben: „Emlék szüleimnek, Buenos Aires, 1925. július 5.”

Apámat nem ismertem, nincs egy közös fényképünk sem. Erre már nem volt se idő, se alkalom. Forгатom a fotográfiákat, nézem az ismeretlenül is ismerős arcvonásait, újra meg újra elolvasom feljegyzéseit.

Sohasem látott apám saját kezűleg írt üzeneteit.

A névadás és a névírás állandó gondokkal járt a családban, s vesződéssel jár ma is.

Amikor apám bejelentette bátyám születését, s közölte az anyakönyvvezetővel, hogy a Béla nevet szánták az újszülöttnak, az jót nevetett rajta, majd közölte, hogy ő ilyesmit nem írhat be, mivel ez spanyolul gyertyát jelent. Ki látott már olyat, hogy egy gyereket Gyertyának keresztelnek?

Végül megégyeztek, hogy apám nevét kapja, de hogy, hogy nem, az anyakönyvbe Rudi, a becenév került, a Rókus, illetve a Roque helyett, örök titok marad, hogy miért. Talán azért, mert nem sikerült neki megmagyaráznia, hogy ő ugyan magyar is, bolgár is, de mégse Magyarországról vagy Bulgáriából érkezett – jöllehet még Magyarországon született –, hanem „Yugo Eszlaviá”-ból való, ahol a Béla nevet, ékezet nélkül ugyan, de beírják az anyakönyvbe, habár ez a többségi nyelven fehéret jelent.

A Zoltán névvel nem volt semmi baj, talán azért, mert a magyaron kívül egyik nyelvben sem jelent semmit. Anyám kívánsága volt, mivelhogy még Buenos Airesben kölcsönkapta és elolvasta Jókai Kárpáthy Zoltánját, úgy is lehetne mondani, hogy utónévem egy olvasói élmény emléke.

A születési anyakönyvi kivonatomból látom, hogy ott is divat volt a keresztnév átírása. Apai öregapám, Máté József, a dohánykertészek ivadéka és apai

öregapám, Kalapis Gyekcsó (György), a paulicsánok utóda így került be az okmányba: José Mate és Jorge Kalapis. Ó, ezek a többségi nemzetek érzékenységét kifejező törvények, ó, ezeknek öntelt végrehajtói! Ők tényleg azt hiszik, hogy joguk van átírni, megmásítani neveinket!!!

A személyi igazolványok legutóbbi cseréje alkalmával szerencsémre (vagy szerencsétlenségemre?) hozzájuthattam a kétnyelvű flepnihez. De azt már nem tudtam kieszközölni, hogy a fonetikus írásmód mellett, zárójelben, a magyar helyesírás szerint is írják be nevemet, így aztán utónevemről lekerült az ékezet, a családi nevemre pedig hívatlanul fölkerült.

Az írásjeleket féltékenyen őrizve vagy ezekkel is gondatlanul sáfárkodva múlnak éveink, s fogyatkozunk mi is.

Még egy helységnév Argentínából: Rio Quarto. Egy azonos nevű megye székhelye, ugyancsak Córdoba tartományban. Itt, a poliklinikai szanatórium-ban halt meg apám 1929. március 20-án, tizenegy hónapos koromban. A m. kir. belügyminisztérium fordítóosztályán magyarra átültetett halotti bizonyítvány szerint a halál oka „fertőzőes gennyvérűség”. Egy banális ügy súlyos következménye: munkahelyén megsértette tenyerét, a seb rosszra adta magát, s vérmérgezést okozott. Néhány penicillininjekció segíthetett volna, de ekkor ilyesmi még nem volt.

Bátyám, aki akkor négyéves volt, ma meg hatvanhét, élénken emlékszik a Rio Quartó-i kórház árkádos folyosójára, a fekete batárra, amelyen a család a temetésre ment, s a helybeli temetőre, ahol jobbról-balról házsorszerűen emelkedtek az emeletes, fehérre meszelt, boltozott sírúregek. Egy ilyen sírkamrába falazták be apánk koporsóját.

Két-három héttel ezelőtt mesélte bátyám, nem kis felindultsággal, hogy mostanában egy tévében bemutatott argentin filmben látott egy ilyen fehér falú temetkezési helyet: szakasztott mása volt annak, amely oly mélyen emlékezetébe vésődött.

1971-ben egy négy hónapos dél-amerikai útra készülődtem. Anyámmal közöltem, hogy ha csak egy mód van, felkeresem apám sírját. „Az már nincs meg” – mondta, a „bérletet” ugyanis harminc évre fizette ki, a határidő lejárta után kisöprik a kamrákat, s újra kiadják, a csontokat pedig a temető elkülönített parcelláján, a közös sírba hantolják el névtelenül. „Oda tehetnél csak egy csokor virágot” – mondta.

Utólag kiderült, hogy hajónk csak Dél-Amerika túlsó, a Csendes-óceán felé eső partját fogja érinteni, az innenső, az Atlanti-óceán felé eső részeket nem. Szülőföldemhez legközelebb Valparaisóba kerültem. Ez a chilei kikötő szinte egy vonalban van Córdobaival és Rio Quartóval. Valahol ezek között búvik meg Louboulay is. Egy karnyújtásnyira voltam szülőhelyemtől és apám sírjától, „csak” az Andokot kellett volna átrepülnöm. . .

Teljesületlen kívánság maradt ez is, akár egy héttel korábban a perui lehetőség. Száz dollárba került a repülőjegy Limától, az ország fővárosától Cuscó-

ig, az inka birodalom fővárosáig, a „világ köldökéig”, ahonnan már könnyűszerrel el lehetett volna jutni a Titicaca-tó partjára és Machu Picchuba, a négyezer méter magas hegyszirtbe vágott romvárosba. Az ilyen és ehhez hasonló pluszköltségek még 1000–2000 dollárt igényeltek volna. Elméletileg ez nem nagy összeg, de számomra elérhetetlen volt. Mert honnan is kuporgathattott volna össze ennyi pénzt egy magamfajta szegény legény, egy havi béres jugoszláviai magyar újságíró? A fizetéséből? Ugyan kérem. . .

A kenyérkereső nélkül maradt család szinte futva hagyta el Argentínát, amely egy rövidke ideig az ígéret földjének tűnt. A hazatérést csak a késleltette valamelyest, hogy az apám után járó baleset-biztosítás összegét csak ügyvédi segítséggel lehetett behajtani, ha ez nincs, anyámat kismimmizik. Végül is ezen az összegzen vette meg a kis újvidéki bérházat, amely a család létalapja lett, két árva felnevelésének egyetlen biztos forrása.

Anyám a két gyerekkel eleinte a kisoroszi szülői házban húzta meg magát. „Máté Etus, az amerikai özvegy hazajött. . .” – terjedt el a hír villámgyorsan. Az utca gyermekei először kíváncsian fogadták bátyámat, a „kis spanyolt”, aki egy szót sem tudott magyarul, majd kinevették. Az alkalmazkodás nehéz időszaka következett. Legnehezebb talán a nagyszülőknél lehetett, mivel nem tudtak szót váltani az unokával. A nagyanyák, a nagyapák sokszori sorsa ez vidékünkön, de nemcsak nálunk. Lent Szerbiában is gyakran összecsapják kezüket az öregszülők, amikor a Stuttgartból hazatérő csemete csak németül szólal meg. Nem kell persze olyan messzire menni. Egyik kollégám gyermekei cirill betűkkel magyar üdvözlő sorokat írtak a tengerpartról a temerini nagymamának, aki szemeit törölgetve sikertelenül próbálta megfejteni az értelmetlen szöveget.

Nem lehetett könnyű bátyámnak sem: teljesen ismeretlen környezetbe csöppent, senki sem értette szavát, a pajtások csúfot űztek belőle. Nem beszélve arról, hogy még piszkos eledelt is tettek tányérjába. Ilyennek látta a mákos tésztát, meg sem kóstolta.

A családban a hosszú évtizedek során először az Argentínából hozott használati tárgyak nyúzódtak széjjel, s váltak hasznavehetetlen cókmoökká, majd lassan kikopott onnan a gyökértelen spanyol beszéd is.

Én már csak a tengerentúli holmik degradálását figyelhettem meg. Egy nagy fonott vesszőkosár a padlásra került, egy testes, nagy bőrfülekkel ellátott, barna vászonnal bevont, lejsztnikkel megerősített utazóláda a mosókonyhába szorult, s megtelt minden kacattal. Csak hírből ismerem azt a csonthéjas tökből készített edényt, amelyből szüleim szűrős szívókéával, bamhizsával szűr-csölték a Mates-teát. Az edényt később – urambocsá! – stoppolófa helyett használták.

A költözködés halált hoz a tárgyakra, ekkor kerülnek tűzre meg szemétdombra. Lakásomban már csak egy argentin húsdaráló található, meg egy bar-

nás színű gyöngyházgomb. A húsdaráló valójában a német ipar tartós terméke, csak visszatért Európába, miután kétszer áthajózott az óceánon, a gomb pedig egy bátyámtól örökölt, kazak szabású ruháról való, s már csaknem hat évtizede vándorol az egyik varrodobozból a másikba.

A szavak költözése is nyomon követhető, az Amerikát megjárt anyáról a fiúkra szállt, tőlük az unokák örökölték. Zömükben persze kivesztek, de némelyik igazán szívósan tartja magát. Mindenki a családban tud tízig számolni spanyolul, néha, ha jókedvünk van, buenos diással köszöntjük egymást. Ha valami jó kerül az asztalra, így kiáltunk fel: kerikó (helyesen: quo rico), ha szépet látunk, azt mondjuk, hogy kelidó (quo lindo).

Emlegetjük olykor, most már ritkábban, a kuranderót (curandero), a kuzrsló spanyol megfelelőjét. Ez ugyan elvont fogalom, de a mi használatunkban egy konkrét személyre szűkül, a laboulaye-i vajákosra, aki a messze élő orvossal ellentétben azt tanácsolta apámnak, hogy a fájdalom enyhítésére gyulladássos kezét tegye hideg vízbe. Micsoda könnyelműség! A kízó nyilallás valóban megszűnt, de a jeges víz szétzavarta a gennyet egész testében.

Ez okozta vesztét: az átkos hiszékenység, a pampákon burjánzó hiedelem meg a félféudális latifundium, a sötét provincia nyomasztó világa.

Mondtam már, hogy sohasem látott szülőföldemhez nem fűznek bensőséges – szívből jövő, lélekből fakadó – kapcsolatok, így hozta a sors, így alakult életem sora. De azért mégis odafigyelek, amikor valamilyen hangokat hallok onnan, a messzeségből. Valamilyen önműködő, belső szerkezet serkent arra, hogy felfogjam az elveszett szülőföld jelzéseit.

Ha a tévé hébe-hóba Argenitát emlegeti, felkapom a fejem, ha argentin film megy a moziban, megnézem. Nekem a dubrovnikai Argentína szálló, ahol amíg lehetett, egy-egy télvégi hetet töltöttem barátaimmal, nemcsak a valamikor ott megszálló és dolgozó Déry Tibort juttatta az eszembe, hanem a kődbe vesző óhazát is. Az óceánon túli földrajzi fogalmak sem csengenek ismeretlenül: el tudom képzelni a tüskös bozótokkal benőtt „átkozott földet”, a Patagóniát, „otthonosan” érzem magam az alig lakott Tűzföldön, meg hát az Andok világában is, amelynek lejtőit az indiánok teraszosan művelték, s ez a spanyol hódítókat az otthoni függőkertekre, az „andes”-ekre emlékeztette. A kontinensen végighúzódnó heglánc félelmetes csúcsát, az Aconcaguát (az indiánok nyelvén: havas hegy) a számomra elérhetetlen természeti varázslatok közé sorolom, az európai Mont Blanc-nal (fehér hegy) és az afrikai Kilimandzsárával (a hideget hozó démon hegyével) együtt, szemben az elérhető természeti túneményekkel: a pompás Kopaonikkal, a bűbajos madarasi Hargitával, ahol a napos nyárvégeken bőven terem az illatos szamóca, az édes erdei málna, az ízes áfonya.

Az Aconcagua „életrajzát” hazánkfia, Székely Tibor írta le egyik sikerkönyvében. Tíz évet töltött Argentínában, de őt sem faggattam soha szülőföldemről, mint ahogyan – ez is, most, írás közben nyilall belém – a magyarok leg-

utóbbi budapesti világgongresszusán sem kerestem az argentinai magyarok ismeretségét. De nem rendezek hajtóvadászatot, mondjuk, Borhes könyvei után sem, s Argentína belgrádi követségével sincs összeköttetésem már évtizedek óta. Végeláthatatlanul hosszú az ember bűneinek lajstroma. Szülőföldemmel való kapcsolatom egészen esetleges: ha valami az utamba kerül, felcsippen-tem. Most például várom a Tango Argentino című hazai filmet, bár tudom, hogy benne a legkevésbé lesz szó Argentínáról, hanem inkább az itthoni állapotokról, arról a korról, amikor itt is divat volt ez a népi táncból átalakult társasági tánc.

Évekkel ezelőtt, hadd mondjam el ezt is, kezembe került Szabó László Magyar múlt Dél-Amerikában című könyve. Nagy élvezettel olvastam feljegyzéseit Varga Jánosról, a Magellán-expedíció egyik vitorlásának tűzmesteréről; Magyar László Afrika-kutató dél-amerikai kalandjairól; Orosz László jezsuita atyáról (innen a szomszédságból, Krassó megyéből indult el), aki tanár volt Córdoba-ban a két Amerika egyik legrégebbi egyetemén, s 1764-ben létrehozta az első argentin nyomdát; Asboth Sándorról, Lincoln tábornokáról, az Egyesült Államok első argentin követéről (apja a zombori temetőben pihen); Czetz Jánosról, Bem erdélyi hadának vezérkari főnökéről, az argentin katonai akadémia megalapítójáról, az egyetlen magyarról, akinek szobrot emeltek Dél-Amerikában. Egyik legújabb „szerzeményemben” (a négy kötetre tervezett Encyclopaedia Hungarica első darabjában) tucatjával találtam az argentin vonatkozású címszavakat: Argentina Magyar Egyesületek Tanácsa, Argentinai Magyar Színjász Társaság, Argentina Magyar Temetkezési Egylet, Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia, Magyar Irodalmi Társaság, Magyar Keresztény Nők Segélyegyesülete, Pázmány Péter Szabadegyetem, Árpádházi Boldog Ágnes Leányserkészcsapat, Zrínyi Ifjúsági Kör, Buenos Aires-i Magyar Újság, Córdoba magyar emlékei. . .

Argentínában, a becslések szerint, 40 000 magyar él. Ha sorsom másképp alakul, eggyel több lehetne. Bátyám példájából kiindulva, aki szót sem tudott magyarul, amikor hazajött, valószínűleg én sem tanulhattam volna meg anyanyelvemet, a magyar olyan egyszerű lenne, mint nekem most a spanyol. Ezt a kohót (szerencsére?) elkerültem, de itthon vártak az újabbak. Ez a világ tényleg tele van olvasztókemencével: lehettem volna, ha nem vigyázok, „jugoszláv”, némi kerülővel eljuthattam volna a bolgársághoz is, mint apám családjának némelyik tagja. De kerülhettem volna Magyarországra is, az anyaországba, ahol a világ legtermészetesebb dolga, hogy az, aki magyarnak született, azzá is válik. Az élet kegyetlen tréfájaként ebből a vajdasági hutából akár selejtként is kikerülhettem volna: makaróninyelven beszélő „telepi madzsarként”. Hogy ez mégsem egészen így történt, alighanem tizenöt évesen, csaposlegény koromban dőlt el, amikor Isidor Papo antikváriumában a borralalóbból magyar könyveket kezdtem vásárolni, s később folytattam Pataky Margit katólikus portai kis üzletében. . .

„Hütlenségemnek” sok jeléről számoltam be – tárgyilagosan, alighanem hüvösen is, mint akinek már nem sok köze van szülőföldjéhez –, de hogy, hogy nem, amikor bátyámmal együtt bajba kerültünk, visszatértünk hozzá, tékozló fiúkként. Nem valami szép emberi tulajdonság, nem dicsekvésként mondom, így történt. . . 1944 őszén az újvidéki magyar városnegyedeket lezárták a partizánok. Bátyámat kiterelték otthonából, engem pedig – éppen akkor érkeztem haza – szintén beállítottak a sorba, és egy dróttal összekötözték a szomszédal. A folyamórség kaszárnyája felé mentünk hosszú, tizenkettes–tizenhatos tömött sorokban, az oszlop szélén libasorban katonák haladtak, dobtáras géppuskákkal a vállukon. A sűrű, lebegő por fátyolt borított a menetre, a lenelő nap sugarai is csak üggyel-bajjal törtek utat maguknak.

Engem, a tizenöt éves legénykét, a kaszárnya bejáratánál kiemeltek, s hazaküldtek, bátyám pedig két–három hónapos szerémségi kényszermunka után tért vissza szakállasan, tetvesen. Még boldog is lehetett, hogy épen megúszta. Ekkor határozta el, hogy kérni fogja az argentin állampolgárságot, magának is, nekem is.

Évekig tartott, míg némelyik okmányt beszereztük, lefordítottuk, ám 1948. február 3-án csak megérkezett az argentin követség bizonylata, mely szerint születésünknel fogva argentin állampolgárok vagyunk.

Bátyám sokáig megtartotta, én néhány év múlva lemondtam róla: hittem a világmegváltó szavakban, tele voltam csalóka ábrándokkal, s beálltam a sorba.

Újabban ismét tanácsolják nekem: tekintettel a helyzetre talán újra fel kellene vennem az argentin állampolgárságot. Amit akkor, fiatal fejjel, gondolkodás nélkül megtettem, most, öregkoromban már nem tehetem meg. Egyszerűen nem megy: az ember nem változtatja szülőföldjét úgy, mint a gatyáját, nem tekintheti annak csak akkor, amikor szorult helyzetbe kerül vagy bizonytalanságok gyötrik. Az ember és a szülőföld viszonya több ennél.

Nekem már jó ideje megvan az én választott szülőházam: ez az asztal, amelyen írok, azok a házak, amelyeket az ablakomból látok, a Fruška gora lankái, a csatorna mente, a Delibláti-homokpuszta, a bácskai rónák, az aladári gyepes buckák, a simogyi szállások, az aracsi romtemplom. . .

Mostanában sokat beszélnek a kettős állampolgárságról. Nem rossz ötlet, de nem lehetne hármás, esetleg négyes. . .

Napjainkban, amikor újra a menekülés gondolata borzolja az emberek agyának szürkeállományát, számba vettem lehetőségeimet, s boldogan állapítottam meg, hogy legalább háromfelé futhatnék, ha nagyon akarnék. De eszem ágában sincs innen elmenni. Túlságosan mélyek gyökérhajtásaim, dúsak hajszálygyökereim. Meg aztán nem is várok már oly sokat ettől az árnyékvilágtól. De még ez sem a döntő ok, más szempont vezet engem: egy „hütlenség” untig elég egy emberi életben.

LEVELEK AMERIKÁBÓL

Volt idő, amikor az évfordulók már a könyökömön jöttek ki. Ez a mostani, azaz Amerika felfedezésének 500. évfordulója, illetve a Híd főszerkesztőjének az az elgondolása, hogy ennek kapcsán a Híd is fedezze fel a maga Amerikáját, viszont felvillanyozott, hiszen volt olyan időszaka életemnek, amikor egészen közelinek éreztem ezt a kontinenst, igaz, hogy csak Dél-Amerikát, még pontosabban Uruguayt, Amerika Svájcát, nagybátyám és családja révén.

Megboldogult nagybátyám, Papp Mihály (ő így írta, három p-vel, azaz hagyományosan családi nevünket!), ha nem tévedek, 1930-ban költözött ki Uruguayba, mindjárt a fővárosba, Montevideóba, nyilván mert szakmája, a kocsifestés és -fényezés ott volt keresett szakma, s életük további alakulása a bizonyosság, hogy jó volt a számítása.

Élő emlékem róluk csak Pirike, itthon született lányuk (1923-ban) babos szoknyája, amint a ház bejárati ajtajának küszöbéről leugrik, és fut a kiskert felé. És még egy: Guszti nevű fiuk itt halt meg, s mi gondozzuk kőkeresztes sírhantját. Az maradt meg az egész parcellán, a többi fakereszt elkorhadt körülötte, mintha mostanában már kisgyermekek nem halnának meg a becsei Alsóvárosban.

A becsei ház padlásán maradt a címtáblája mesterének a címtáblájával együtt, s ezt most azért említem föl, mert ez lehetett az első rímes szöveg, amit előszeretettel és sokáig fújtam magamban:

Kobrehel Dániel lakier

Nagyon vonzódhattott apámhoz és Mári nővéréhez meg az egész itthon hagyott világhoz, mert gyakran írt hosszú leveleket, amelyeket kisgyerekként és később is én is elolvastam (hogy apám mit válaszolt, nem tudhattam, mert szállás betűi olvashatatlanok voltak a számomra), legtöbbször a krízist emlegette, a szegénységet, a drágaságot, a munkanélküliséget, de azt is, hogy ők,

hál' istennek, jól vannak és egészségesek, amit nekünk is szívből kívánnak. Amikor már magam is kezdtem tájékozódni a világ dolgaiban, észrevettem, milyen tisztán látta és pár oldalas leveleiben össze is foglalta a világeseményeket.

Azt már csak veje és unokája leveleiből tudtam meg, hogy milyen tevékenyen részt vett az uruguayi Magyar Otthon munkájában, sőt még egy magyar iskola fönntartásáról is gondoskodott, habár felfigyelhettem volna rá, amikor egyik levelében felemlítette Faludy György látogatását. De hát abban az időben *szaladt velem a világ*, s az ő életüket, világukat „leírt” provinciának tekintettem. Mea culpa. . .

Közelebbit a családról, körülményeiről, Uruguayról nem tudok, mint ami a levelekből kiolvasható. A magyarázás helyett a közreadott néhány levél mutassa be az ő életsorsukat és a hozzájuk hasonlókéét. A szöveget betűhív átírásban közöljük, hogy érzékeltesük, a fiatalon kivándorolt mesterember milyen mértékben őrizte meg anyanyelvét, s nemcsak a nyelvromlás tényeit figyelhetjük meg, hanem az itteni tájnyelv megmaradt ízeit is.

PAP József

Montevideo 1958 Május 24

Kedves Jozsi öcsém és családod!

Tudatom veled, hogy az Április 1ejevel keltezett leveled az esküvői fényképpel együtt meg kaptuk, melynek igazán meg örültünk. Már az igazat meg valva azt hittem hogy egészen meg feledeztél rolunk. Igaz hogy a karácsony üdvözetlet meg kaptam de egyéb levelet nem kaptam, irod hogy irtál de az ugy látszik hogy el vezett. Ami azt illeti engem elége bántott hogy az esküvői táviratra még csak választ sem kaptam, de tekintettel hogy nem vagyok harag tarto hamar meg is bocsájtottam, most pedig tudva azt hogy irtál egészen meg nyugtat. Kedves öcsém a leveledből úgyszintén az édesapád leveléből is értesültem hogy meg született az első csemete a kis Zsuzsika igazán nagyon örülök neki és sok szerencsét néki. Ami minket illet meg vagyunk elég türethően, itt a gazdasági helyzet nagyon meg romlott az ország kivitele nagyon lecsökkent és nem csupán azért hogy nehéz volna az el helyezés, hanem inkább azért mert mindig kevessebb a termelés. Az újabb generacio nem akar dolgozni a fiatalkoru bűnözők száma rohamosan nő a hatóságoknak komoly gondot okoz, több féle intézkedés történt de eredmény nélkül. Demokratikus eszközökkel nem is hiszem hogy sikerül ezt meg akadályozni. A drágaság naprol napra nő 1 dollár 6–7 peso közöt mozog egy szakmunkás napi keresete 20–25 peso egy két szoba konyha fürdő szobás lakás 200–250 peso a munkás napi termelése meg felel 50%ának a tízév előti termelésének. Itt például nincs álami betegséghyző de vannak privát beteg ségehyzők modern szanatoriummal,

valamikor havi egy pesot fizettünk havonta személyenként ma 13 pesot kell fizetni, a szegényeb osztály az kap szegénységi bizonyítvány és azt a közegészségügyi Miniszterium kötelekébe tartozó közegészségi közegek díjmentessen látják el orvosi segélyel. Az utobbi időben én is elég sűrűn járok orvoshoz a vízholyagal van bizonyos rendellenesség úgy látszik hogy a koral az alkatrészek el használódnak. A Pirike az utobbi szintén nem a legjobban van álitolag allergikus asztma rohamjai vannak edig cortizonával kezelték ami csilapított de nem gyógyított, most orvost változtatott, egy jonevű belgyógyász, mely homeopata kezelést is ad, egy idős bácsi, ő azt mondja hogy 6–8 hónap alatt meg gyógyul ha be tartja azokat a szabályokat amit ő előir, ő azt álitja hogy az emésztő szervek nincsenek rendbe az orvoságok közöt van homeopata és rendes gyógyszer is ezt most kezdte meg, hogy mi lesz az eredmény még nem tudjuk. Kedves öcsém irod hogy irodalmi munkáságal is foglalkozol. Szeretném ha küldenél valamit belöle. A Magyar országbol menekült irok Londonba kiadják a Budapesten meg szünt Irodalmi ujságot Faludi György szerkesztésébe, akit személyesen is volt alkalmam megismerni, a foradalom után volt it Montevideoban az ujság jár nekem is, igen nivos lap. A multkorigban hozott egy ciket a Vajdasági Magyar irodalmi életről, szerinte bár kezdetleges de biztato jövővel kecseget. Nekem jár sok Emigrációs Magyar lap folyóirat de a leg nivosabbak a foradalom után menekült irok által szerkesztett lapok, legalábbis az én szerény véleményem szerint. De most már azt hiszem hogy eleget irtam.

Most pedig szeretettel üdvözlünk és csokolunk mindanyitokat
 Mindanyian
 Mihály

Irjál sokat csak egy kisé nagyobb betüket mert a szemeim már nem a legjobbak

Montevideo 1958 XII/15én

Kedves bátyám és családod!

Kivánom hogy epársor irásom a legjobb egészségben találjon mindanyitokat. Mi hál Isten egészségesegek vagyunk, mit viszont nektek is kívánunk. Kedves bátyám nem tudom el képzelní hogy miért nem válaszolsz levelemre, a Jozsinak is irtam de ösem válaszolt. Oktoberbe kaptam töle egy képes lapot Dubrovnikból, irta hogy ott nyaraltak és ha haza menek fog irni egy bővebb levelet, de még edig nem érkezett meg. Ami helyzetünket illeti elég türhetően vagyunk a gyerekek is elég jól vannak a Pirike egy időben sokat betegeskedett agusztusba meg operálták epeköve volt most azota elég jól van az unokák szépen fejlődnek a Pirike Guszti fia már majdnem akora mint én most 13 éves gimnáziumba jár. A gazdasági helyzet az itt most nagyon rossz a drágaság napról napra nő de átlag az egész Dél Amerikai álamokba rossz a helyzet. Itt most voltak a választások az edigi kormány párt meg bukott most azt remélik hogy az új kormány majd meg javítja a

gazdasági helyzetet. Kedves bátyám légy szives írj néha-néha egy pársort hogy hogy vagytok. Most pedig kellemes Karácsony és boldog újévi ünepeket mindanyian, mindanyitoknak. Szeretettel üdvözlünk

mindanyitokat
Mihály és családja

Montevideo 1959 XII/15en

Kedves Jozsi öcsém és családod!

Először is bocsás meg hogy ily sokáig nem irtam, de itt az év elején nagyon rossz idők jártak, nagyon sok esőzés melynek következménye nagy árvizek, oriási károkkal, gazdasági helyzet jellenleg nagyon rossz. Én június és július hónapban kétszer megbetegedtem gripében magas lázal. Agusztusban meg epeholyagal estem ágyba. Szeptemberben meg operáltak, az epe holyag el volt genyessedve és homok volt bene, azt mondotta az orvos hogy fél liter genyet szedtek ki, az epe holyagot nem vették ki, az operálásnál az orvosok nem voltak biztosak hogy nem e kell még egy műtétet végezni, mert szerintük ilyen esetekben nem mindig sikerül teljesen le tisztítani, úgy hogy szükségesé válik még egy műtét keresztülvitele, de utána több Röntgen felvételt készítettek és azt mondták hogy teljesen tiszta lett. Az orvosok üdvözöltek és azt mondták hogy vegyem úgy, mintha főnyereményt nyertem volna. És soha nem éreztem azelőt hogy a májamat baj lett volna, mikor meg betegedtem is azt hittem hogy vese a jobb vese fáj mert ott kezdődött a fájás, ugysis vittek be a szanatoriumba, harmad napra mikor a szanatoriumba voltam alapították meg hogy nem a vese hanem az epeholyag van megtámadva. Nagy lefogytam a csont és bőr voltam de már vissza szedtem hál Isten most elég jól érzem magam, tehát amint látod az elmulo év részemre nem valami kellemes emléket hagy ez év folyamán legaláb fél évet betegeskedtem a feleségem viszont a lábaival szenved sokat, úgy látszik hogy az évek éreztetik sulyukat én is már 61 éves elmúltam. Ami a gyerekeket illeti ők elég jól vannak a Pirike az nem a legjobban van olyan aszma tünetelei vannak az orvos szerint Alergia olyan Köhögési rohamok jönnek réá bizonyos kellemetlen szagra vagy porzásra, olyan esetekben cortizonát vesz be a csilapítja. Kedves öcsém ha tudsz valami tanácsot adni légy szives ted meg. És ti hogy vagytok a Kedves feleséged és a Kicsi hogy vannak írjál bővebben magatokrol és a haza viszonyokrol, most pedig Kellemes karácsonyi és Boldog újévi ünepeket kívánva szeretettel üdvözlünk csokolunk mindanyitokat

Mihaly Margit

A gyerekek is üdvözlötüket küldik.

Uj címünk: Gral. Pagola 2172

Edig az emeleti lakásba laktunk a földszinti kivolt adva most leköltöztünk a földszintre mert a feleségemnek nehéz volt a lépcsőt járni tehát ezért volt a cím

változás. Édes apádékhoz küldöm a levelet mert a címed nem találom, még üdvözölve Mihály bátyád

Montevideo 1963 VI/16-án

Kedves Jozsika és Családod!

Nemtudom mire véljem Szüleid halgatását, irtam nekik márt kéthonapja lesz hamarosan, tudattam velük Batyád elhunytát, és mégválaszt nemkaptamrá. Nemtudom nemkaptátokvolna meg?

Semők sem Kati nem válaszoltak talán nincs valami ijjesféle hír, otis. Kérlek szépen írjál rolatok roluk szeretnék tudni othoni hírt, márt nagyon régen nemtudok semmit a boldogult egy kicsit az utolso időben nagyon elhanyagolta az írást bizonyos nem törődömség veteröt rajta. Én is Családom elégiol vagyunk it nagy a drágóság az élett nagyon meg változott az élet mindig nehezebb. Kérlek írjál mindenről, rolad is, csak valami Vétenbéler családtól kaptunk egypársort amit az Ölevelükben írtál de az is olyan rövidvolt mint a semmi, az is márt egy éve, szegény férjem sokkat emlegetett benetekett de amint márt említettem nehéz voltneki valami mit én magamsemtudtam meg magyarázni magamnak, az utolsó évben mióta az agyvérzése volt mindig a nyugotságot kereste és még is igen váratlanul mentel. Husvétkor együtt voltunk a Családdal és utána pénteken márt halotvolt és egészmás baj okozta a halálát mint ami azelőtt volt neki, azt hiszem Szüleid részletezték, nekik megírtam, hogy mi okozta a végzetett. Mostpedig még egyszer nagyon kérlek írjál sokat végy egykis időtt tudom, hogy ilyen távolit hamar elfelejt az ember, meg a gyerekek is sok időtt elvesznek tőled, az elfoglaltságodon kívül, de azért remélem majd, fogsz irni Margitka is azt mondja nem válaszolt az én Onoka bátyám, nem talált kapcsolatot velem.

Szeretettel ölel csokol beneteket a távolbol
Margit Ángyi

Montevideo 1966 január 16

*Igentisztelt családtagjai az Istenben megboldogult
Papp Mihály-nak.*

Nehezen indul meg a címzés és a levél bekezdése de remélem hogy ez a zavar elmulik s majd átérzik részemről a feszélyezett hejzetet, mivel csak a Nagy papa és leány Pirike sok sok meséléseikből meg a fényképekről ismerem magukat.

Nagypapa az ő elbszélötehetségével nagyon sokszor szinte oda viit maguk közé és ezért, miután már 23 éve vagyok a családban és soha sem irtam, kicsit nehéz hozzá fogni. Minden kezdet nehéz de ha kapunk választ gondolom könnyebb lesz folytatni, és meg tartani a további kapcsolatot, mert a Nagypapa emléke részem-

ről csak növeli a vágyat a közelebbi ismerkedésre magukkal és ugyancsak szeretném hogy érezzék az ő általa bennem levő tiszteletet és szeretetet az otthoni családtagjai iránt. Bár milyen kérdésekre nagyon szívesen válaszolunk.

Erre a levélre amit Józsika írt (mert ha Doktor is én csak Józsiának ismerem) véletlenül jutottunk hozzá, mivel hogy Margitkának elutaztak vagy hogy úgy mondjam a férje meggyőzte az évekkal ezelőtti vágyával és november 9-én legnagyobb meglepetésünkre, nem is személyesen hanem telefonon keresztül, Margitka bejelentette hogy decemberben kivándorolnak Északamerikába. És ez december 18-án meg is történt. Poldi a Margitka férje azt hiszi, hogy ott egy év alatt milliomosok lesznek. Itt hagytak mindent vagyis amit el tudtak adni azt mindent pénzé tettek illetve el prédáltak, mert ott Poldi annyit fog keresni hogy pár hónap alatt már saját házukban lakni és saját kocsijukon fognak járni. Ami itt már megvolt. A Poldi egy tehetséges iparos a szakmáját érti és szinte művész az ékszer készítésben, amit itt is kitudott volna használni a javukra ha a karakterét egy kicsit próbálta volna rendbe hozni. Már kaptunk tőlük levelet. San Francisco-ban vannak címüket külön leírom. A lakást amiben laktak azt mielőtt elmentek már bérbe ígérték hogy annak az összege is segítse fedezni egy garanciával fel vett pénz havi törlesztését. Ezt mindent csak az utolsó héten tudtuk meg. Hála a jó Istennek hogy a házat amit Nagypapák hagytak, meg egy telket egy kis gunyhóval 30 kilométerre a várostól, ami Pirikével közös nem adták el, így legalább bár mi történne is lesz hova vissza jönni.

Ami Pirikét illeti, lassan lassan bele nyugszik a nagy csapásba ami a szülei egymásutáni elhalálózásuk által érte. Az élet folyamata megerősíti az ember lelkét és bele kell nyugodni a változhatatlanba. Habár nem hittük volna hogy ilyen váratlanul veszítjük el őket, a mai életkorhoz számítva, nagyon fiatalon. De erről nem szeretek beszélni se írni, mert csakhamar elkönyvezem magam nagy mafla létemre. De meglehet érteni mert olyan apát, vagy részemről mint apóst, nem igen lehet találni. A nyugodt természete és intelligenciája nagy szeretetre a családkörében, úgy szintén a benszülöttek, mint a magyar kolóniában nagy tiszteletre talált, amit temetésekor ki is nyilvánítottak. Most mikor már 3 éve lesz hogy elhunyt, megérezni a kolóniában a hiányát mert az egyesület az „URUGUAY-i MAGYAR OTTHON” mint az a kis magyar iskola a mi az ő szeméfenye volt, lassu hanyatlásnak indult. Pedig Nagypapa, nem lehet mondani hogy sokat dolgozott értük de viszont sokkal több organizáló tehetség volt benne s ezáltal tisztelték és becsülték. Mindenki közreműködött, hogy úgy az egyesület mint az iskola elérhessen egy biztos alapot egy idegen országban és szilárdan nézhessen szemben az eljövendő nehézzel évekkor mikor a második vagy harmadik generáció veszi át azoknak a vezetését. De ő nélküle nem látszik annak a teljesülése.

Ami a mai váltáságos helyzetet illeti nem csodálni való mert főntről lefelé vagyis a kormánytól kezdve a legutolsó munkásig az elmúlt évtizedekben, hirtelen nagy lábon kezdtek élni. Szerintem ez olyan mint mikor egy 3-4 éves gyerek hirtelen fejlődik nagyságra, magasságra és nyúlik hogy egy év múltán már akkora mint ha 8-10 éves volna. Ezt hirtelen fejlődést valamelyik orgánus megcsinálja s így aztán

nem lehet csodálkozni hogy vérszegény, tuberculozis vagy más szervi betegséget kap, amit aztán nehéz rendbe hozni vagy gyógyítani. Így járt Uruguay. Nem volt senki aki féket vetett volna a nagyzási mániának, mert a két nagy politikai párt csak adott és ígért hogy választáskor megtarthassák illetve megszerezhessék a hatalmat. Más szempontból nézve talán jobb is hogy ez így van, mert a szomszéd államok pénz egysége vagyis az értéke nagyon le esett, miáltal az Uruguay-i tengerpartok ami az egész világon irigylésre méltok, turisták nélkül maradtak. És így a hus-bör meg gyapju kivitel után a legnagyobb diviza szerzés, a turistáktól, elvesszett. De most hogy nincs az a horribilis diferencia, az idei nyár szép eredményt fog hozni az összes hotelok le vannak foglalva már előre. És ezért mondom ha valakinek van szakmája és nem akar 1–2 év alatt multimilliomos lenni, még mindig nyugodtabb keretek közt élheti itt az életét, mint bárhol másutt. Lehet hogy konformista vagyok, mivel hogy még nem töltöttem be a 14-ik évemet mikor ide jöttünk 1930-ban és e hó 30-án huszonhárom éves házasság leszek. Van egy fiam 20 éves velem dolgozik meg egy lányom, kinek a születés napját a 15-iket a Magyar Otthonban ünnepeltük meg december 23-án. Erről majd fogunk képeket küldeni. Sajnos Margitkákék már nem voltak itt. Vissza térve a nézetemre, mivel nem ismertem más élet modot lehet hogy én tévedek. Viszont tárgyilagossan nézve a helyzetet, a mult évben kétszer tettem hirdetést hogy segéd vagy félsegéd (MERT ITT ILYEN IS VAN) avagy inas, sőt már egy jó napszámmal is megelégedtem volna de nem jelentkezett senki. Az öntöde ugy látszik nagyon le van nézve-vagy még nincs elég mizéria-. Én azt hiszem hogy nem is lesz ez nagyobb. Pláne most mikor a kormány is rájött hogy évtizedekkel ezelőtt az ablakon dobálták ki a házat. Vagyis többet költöttek mint keresetük volt. Sajnos a nép ugyan olyan.

De most már abba hagyom az írásomat vagyis a sok szoszaporitást és kérem az egész családot mégegyszer hogy írjanak, mert úgy, fogom tudni a velem szemben levő ézésüket, amit remélem olyan lesz mint amit én érzek, hogy ha messze is tőlünk van a Nagypapa részéről egy rokonság kiket ha az Isten is úgy akarja, talán láthatunk személyessen. Részemről elkövetek mindent hogy úgy legyen. Józsi-kától meg azt kérem folytassa sűrűbben az írást vagyis levelezést így Pirike ha nehezen is de fog tudni magyarul válaszolni sőt boldog lesz mert így vissza tudja rajzolni az otthoni életét amire meglepően jól emlékszik, pedig még nem volt 6 éves mikor ki jöttek. A könyvek vagy irások amiket innen lettek kérve és Pirike szerint talán nem eljuttatva csak írja meg és elfogom küldeni.

Mostmár tényleg bucsuzom és maradok kiváló tisztelettel
a PIRIKE férje
Rettich József

Ami most még írok az Pirikének a levele, amit szintén géppel írok hogy könnyebben tudják elolvasni, mert sem én sem Pirike, merünk kézírással felelni az első levélre amit véletlen szerencse-egyikrésztől-a kezünkbe adta. Azért írom hogy egyik résztől mert a másik már északamerikában van és így mi is látunk levelet

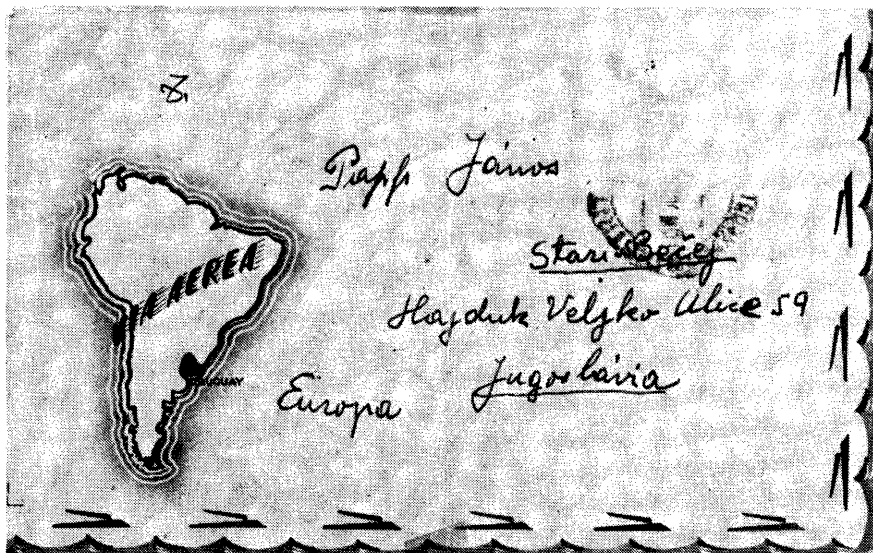
amit egy messzi családtag irt. Azon kívül Pirike magyar írása még rosszabb mint az enyém, tehát igazam van ha kérem hogy irjanak s így az írást is úgy megtanulja mint a beszédet azután hogy férj és feleség lettünk.-

Kedves Jozsika (pedig nekem azt mondta hogy ő csak jocának fog hívni) nagyon megörültem soraidnak amit karácsonyra írtál én is évek óta készülődök írni.

Macának tartozok egy válasszal a levelére amit irt és még mindig őrzöm s kérem írjon ujból, megígérem nem fogom a választ elhanyagolni. Most hogy én is tudom mi az ha egy része a családnak el hagy, megtudom érteni, milyen érzelmeket kelt a távoliak iránt. Milyen jó volna ha tudnák az ángyika nyakába borolni mint ha Édesanyám volna és János bácsi karjait érezni mintha apám volna. Nem tehetek rola, 43 éves korban vagyok és mégis nagyon hiányzanak, dacára hogy szép családom van. Ugy a fiam mint a lányom nagyon jók és szorgalmasak. Legközelebb többet fogok írni roluk,

Most zárom soraimat, üdvözlök mindannyiötököt szerető
unokatestvéretek

Pirike

NYÜVÉS

BRASNYÓ ISTVÁN

Az amerikai narancslekvár a hihetetlenül émelyítő ízével, a sárga zselének az az undorító villogása; azután ott volt a karácsony a karácsonyfa talpával, szépen kereszt alakba állítva – ennek a szagát hurcolásza magával minden teremtet lélek: fenyőfa, mézespálinka; gondoltam, ha ebből majd én egyszer becsületesen föltöltöm magamat. . . Inkább ez állt közelebb a lelkemhez, mintha máris harangot kondított volna bennem. . . Én fölfedeztem Amerikát!

Azok meg jöttek, és aztán vezettek. Izmosak voltak, inasak, gyors, szinte sebes mozgásúak, magam pedig idegen az ilyesmitől, inkább beteges, mint a repedt fazék. Vödört vittek, tele fekete festékkel, és ha belenyomják a fejemet, biztosan belefúltam volna. Vitték a vödört, és mindegyik kapu előtt megálltak velem, letették, majd a magukkal hozott számformák közül a meglévő mellé újat választottak, s ezeken keresztül a kapura egy számot festettek a kopott szőrű pemzlijükkel. A festék búzlótt, én meg haladtam ezekkel a csepegtetőikkel és csorgatókkal; ahol megálltak, a földön körös-körül látni lehetett a csillogó, fekete pöttyeket, amelyeket az ecsetről csaptak le. Arra gondoltam, a legjobban tenném, ha elmaradnék a közelükből, ám nyomban fölismerték e szándékomat, s eget verő hangon már kiáltott is valamelyikük:

– Peci! Ha elmaradsz, megrágnak a kecskék!

Épp engem rágnak majd meg a kecskék, amikor mindig szakállt szerettem volna magamnak! Különbön is kedveltek, ahogyan csak egy sóbálványt kedvelhettek volna: nyomban nyalni kezdtek, s ha futottam tőlük, szaladtak utánam, hogy csak úgy rengett és zihált a szakadt horpaszuk.

De csak vonszoltak magukkal azzal a sötét festékkel együtt, amely sehogyan sem akart fogyatkozni, pedig már az üres telkek kerítéskarójára is festettek páratlan, háromjegyű számot. Az utca nevét nem tudtam, és nem is voltam rá kíváncsi, pedig világos dolog volt, hogy végül azt is ki fogják írni, falfelületre, elérhetetlen magasságba, egymás nyakában ülve. Nem kedveltem az elfoglaltságukat, olyan volt épp, mintha a karácsonyi misén kellene ácsorognom, ami-

kor már semmi sem tudja lekötni a figyelmemet, tekintve, hogy megjártam a kórust, és a gyóntatószék homályába is benéztem.

Már csupán a harangok lettek volna hátra, ugyanolyan elérhetetlen magasságban, akár a karácsonyfa üvegcsengettyűi, ezek elképzelt vézna meg amazok – az igazi harangok – öblös, egyrészt csendülése, másrészt kondulása, azzal, hogy az utóbbiaké oly elszánt, mintha zsineget ráncigálnának az ember két fülén keresztül. Ez volna közvetlen közletről. Itt meg ez a hihetetlen mennyiségű, makacs színű festék, szinte a levegőre rakódva, nagy, zilált foltokban, ahogyan képelem, és ez nem karácsonyi hófelhő, melynek szele kinn kaphatja a szárnyasokat, és szempillantás alatt földülja a baromfiudvart, hanem valami lényegbevágó, ördög ellette kence, amit a józan ész még papíron is visszautasít; ám ezek nem tágitottak a festék mellől, mintha döntő számadásra készülének, és nem létezne olyan szám, amelyet nem tudnak a kliséikből kihozni, és akárhova odamázolni.

Ez az egész olyan volt, mintha egy csomó ember rángatózna az égbolt szürkellő lemeze előtt, és ezeknek is csak jórészt a körvonala: szél sem lengethetné különben a porhüvelyüket! Mintha össze akarná őket mosni, kezüket-lábuikat összegubancolni, egyetlen hegyes- és tompaszögkekből álló konstrukcióvá szerkeszteni, hatalmas, eleven bogánccsá, amit a föld ezentúl a kérgére tűzve viselhetne, vagy csak görgetné a horpaszaiban, északról dél felé, széliránt vagy szembe a széllal. Egy ilyen szörnnyeteg ha egyszer elindulna!

S ezek mintha védekezni szeretnének az ilyesmi ellen: váratlanul terjedelmes, sötét foltokat mázolnak maguk elé, előre vagy a semmire sem vetülő, képzelt árnyékukat, hogy ezekben vagy ezek mögött lapuljanak meg, pedig rajtuk ám a szemem! Talán a megnyúlt pupillájú kecskeszemem, miközben rozsdás sisakom alatt sarjadni érzem szarvaimat. . .

Vagy az egészet nem is én érzem így, hanem éppen ők, akik magukkal vonszolnak, hogy ilyesféleképpen érezhetik a teljes, dugába dőlő vállalkozásukat, amelynek immár nincs neve, nem él róla elképzelés, csupán a homályosság van vele kapcsolatban, amely hirtelen zuhan le, hogy szinte kívül rekedek rajta, kimaradok belőle, szózatlan kapu felé veszem utamat, és most semmit sem kiáltanak utánam, mint akik nekiláttak kérődni és nyelni a szürkületet.

Folyóka fahídján megyek át: hát az elképzelhetetlen, hogy én ebbe belevesszek! Azok meg talán egymást festik már ezóta, lötytyintik a festéket, mintha valami érzékszervüket vetnék el maguktól, hogy, utolérve, majd érzékeljenek vele – mit? Engem? Egymást? – Szóval, én a fahídról nézem ezt, pedig láthatnának, ha akarnának, mert se korlát, semmi, pusztá a híd síkja, akár az égalj. És most nem is kiáltanak semmit. Még azt sem, hogy A fülét! A fülét kapd el! – egymás fülével vannak elfoglalva.

Vagyis mijüket látni? Már jóformán semmijüket vagy semmijüket sem. Minden egyformán fekete. Karácsony van, mondtam már? Itt múlik el az álom, a fahídon. Habár még ácsoroghatok egy keveset.

A festék szintje, érdekes, nem alulról emelkedik, hanem fölülről, az ég tete-

jéről csorog, girbegurba ereken tart lefelé, s azután lenn kezd lassan, egyenletesen gyülemelni, akár valami félrebillentett edény fenekén – de hiszen ez a földkerekség! –, amelynek nyugati pontját valami világlóás súlyosan húzza lefelé, elveszett dolog, pórul járt nap, habár épségben megúsztam.

Várnak engem valahol? Hitegetnek pulykacombbal? – Majd mindjárt megmondom, hogy mivel! – mondanák azok az ecsetelők, pedig ez egyáltalán nem igaz. Csak fényre érjek ebből a sötétségből, fekete alapozásból, portrém viszájából – hogy az majd olyan lesz, mintha nézőközönség felé fordulnék egy festményen, amelyen már réges-rég befejezték arcom és orrlukaim ecsethegygel való csiklandozását, vagy csak egyszerűen félbehagyták körvonalaim adjusztálását, ami végeredményben egyre megy, mert nem az arcvonásaim alapján megalkotott mű minőségéről van szó, hanem kifejezetten rólam:

– Ez oszt igen! – szusszantana rám a sógor, a bácsika, vagy nem is tudom, melyikük. Ketten ülnek az ágy szélén, egyik az egyik végén, a másik meg a másikon. A sógor, az a soványabbik, hosszú fogú és Hitler-bajszos. A bácsika borotvált képű, vagy éppen ősz borostás, nem tudom. Mit kell azon csodálkozni, hogy nem kedvelik egymást? Én, például, egyikőjüket sem kedvelem kimondottan, mégis számba veszem őket.

Nem áll szándékomban kifejezetten azt állítani, hogy aligha lehet itt keresnivalójuk, távol hazulról, szenteste, ha nem tévedek. Az meg, hogy tévedjek, szinte ki van zárva. Láttam az ég elszíneződését, firniszes, kései, sötétbe szakadt tónusú ragyogását. Úgyhogy most kinek higgyek? Ha egyszer mostanra elakadt a betlehemesek járása. Eredetileg alighanem azoknak a kezére adhattak vagy gondjaira bízhattak, határjárás céljából. De hát hazudozik a nép összevissza, végül magam is kénytelen vagyok ebben a kerékvágásban haladni. Végeredményben mégiscsak a sógor meg a bácsika ül az én betlehemesházikómban, és nincs benne villanyvilágítás, csupán gyertyafény van.

– A karácsonyfát még az oroszok hozták – mondja a bácsika, vagy a sógor, de ezt nem akarom elhinni. Hiába is állít olyasmit, hogy ő gyalulta a talpát. Furdancs, meg ilyesmit emleget. Hát bolondnak néz engem?

Ha a dzsipen megjönnek a katonák, olyankor van jó világ. Az igazi telitalálat! Ki-be járkálnak a boltajtón, megállás nélkül zakatol a rézcengő, zaklatott hangon. Kos kolompját kellene a helyébe akasztani, annak sokkal megnyugtatóbb a hangja. Méltóságteljesebb, már amennyivel hosszabb a nyelve. Amúgy meg a csoda tudja, miye van ennek a csizmás népségnek. Naphosszat a fényképezéshez szaladgálnak, fényképezkednek nyakló nélkül.

– Tripperjük! – súgta nemrég az egyik ecsetelő a másiknak. – Az biztos, hogy van nekik! – És hallom is, ahogy kiabáltak egymásnak:

– Bölő!

Vagy végül csak ilyen hangot tudtak magukból kiadni.

Rangjelzés a zubbonyujjon, váll-lapon, csillag a galléron, sapkán, meg mit tudom én, még hol. Igazi aranyos sziporkázás! Mint aranyló hernyó mászik az egyenruhán az aranyász. Vagy vékony, piros bevarrás csorran a köpeny varra-

tán. Ez még a vérzivatarból maradt vissza. Ez csalja ki a szegélyre a tetveket. Tetveik is lehetnek még nekik, ruhatetű, hajtetű, lapostetű. Amit viselnek, az igazi mundér, naftalinszagú, mintha csak az ünnepre szedték volna elő, és most magukon szellőztetik utcahosszat, közben partizáncigarettát szívnak.

Valójában vagy valószínűleg ezeknek a cigarettáknak a füstjében lehetek én afféle hazajáró lélek, ki- vagy elszabadult szellem, egyhuzamban ötletekből építkező, lehetőleg a más kárára, de mindenképpen a magam fogékonyságának gyarapítására, valami szigorúan zárt, apró, szinte elenyésző egyéniség, s ez is csak ritkán csillan meg az egyre inkább sűrűsödő és mindinkább megkötő fekete festék mögül vagy a már lecsorgott festékréteg alatt. Engem inkább szélnek eresztenek, és könnyen megeshet, hogy nem is emlékeznek rám. A katonák semmiképpen sem, a katonáknak egy régi robbanás már végleg kisöpört vagy kiütött a fejéből, föltörte azt a zárványt, amelyben az én helyem lett volna, úgyhogy csak a tiszték tisztizárványában lehetnék föllelhető, mint afféle békebeli rémálom, amely a tábornoki nadrágok vörös lampszán halad lefelé, szerfölött megbízhatatlanul, tehát lehetnék akár árnyalódás is, valaminek vagy valakinek a színváltozása: vagyis hogy ördögös mivoltomban nem lennék egyéb, csupán egy, a jobb szokások szerint elfogadhatatlan maszatolás vagy árnyalat?

A jobb szokásoknak azonban édeskevés hódolója maradt létem e helyen emlegetett idejére, talán a sógor meg a bácsika, az ő régi vágású jellegük, ittfeledettségük, amiből csak én merítgettem még magamnak örök érvényű és -becsú tapasztalatokat, mert emennek, az újonnan érkezett, uniformizált népességnek elsősorban is nők jártak az eszében, pucér lábak – ameddig csak láb valakinek a lába – és csupas hasak, föllibbentett női ruházatok és fedetlen altestek, az érintés – történjen az bármely testrésszel is – nyomán összeránduló köldökök; az ördög tudja, hogy van ez: hogy egy-egy alig definiálható testrész legyen teljes mibenlétem ellenlábasa, hivalkodva a maga rejtettségével és titokzatosságával, amikor pedig magam is titok vagyok. De hogy némileg pironkodva fedjem föl és mutassam magamat: no, azt már azért nem! Énbelém különben is, ha összetevünk mindent, csupán háltni járhat a lélek, de hogy pontosan kinek is a lelke, azt már másutt fogják mérlegelni; a sógoré meg a bácsikáé biztosan nem, az ő lelkük valami gyalupad alatt vagy satuban hálthat, képtelesenül arra, hogy kirojtozódva és sallangosan repessen, akár valami gazdátlan ezredzászló fényes haditett után! Ők csak afféle szunnyadozók, és attól tartok, hogy az én fiktív számlámra.

Valaki meg olvasgat a jelenlétemben, friss vagy régi újságot, de ez nagyon zilált egyéniség lehet, mert úgy bánik azzal az újsággal, ahogy különben a szélfúvás tenné a papírral: csörtög vele és lobogtatja, fény híján pedig megcsúsznak a betűk, diftongusokká állanak össze, a szokásostól eltérően kellene állítania a hangképző szerveit, ha valamelyiket ki szeretné ejteni. – Te mint én – mondhatná. – Én mint te – azonosulhatnánk közben. Am nem mond semmit, csupán a némaság van jelen a szeme előtt, nagy, analfabetikus némaság, értel-

mi félhomály, érzelmi vákuum, oly mértékű, akár a lepecsételt palacké, amelyet a sógor meg a bácsika kedélyhullámzásába vetettek. Ez valóságos ceremónia itt, akár a vasúti kocsik ütközőinek összecattanása a tolató-pályaudvaron, mielőtt a kertek alján összebarmolnák a szerelvényt. Ez egy valóságos háromszemélyes világ, nótelen, akár a teremtés.

A bácsika útmutatása szerint egy falábú ember nyomait követem gondolatban, vagyis csak a falába nyomát, ahogy átlépte a sövényt. A kerek lyukakat követem a laza, tél eleji földben, ahogy a falábra nehezedett teljes testsúllyal. Jókora utat tett meg egy csapásig, de ott fölvette egy dzsip, amelyről viszont a keréknyoma alapján nem tudnám megállapítani, hogy jobbra ment-e, avagy balra. És most már sötét is van, csak itt-ott csillan meg az áradó, fekete színű olaj, többet nem tudhatok meg annál, mint hogy itt két világháború találkozott, s a későbbi szelleme vállalkozott rá, hogy magával vigye az előző lelkiületét, vagy csupán a megcsonkolt szubsztanciáját: egyszerűen odébbálltak, bizonyára még jóval sötétedés előtt. Hogy miről tudhattak társalogni, fogalmam sincs, lehet, hogy csak szótlánul ültek egymás mellett, jó negyedszázadnyi különbség a két ember között, egymástól idegenek, egymás nyelvét sem értnek, csupán nemzedékük határa érintkezik valahol, ha ez fontos vagy említésre méltó lehet – a közös és mára elavult történelem, amelynek mindketten a közvetlen leszármazottai, miként ez a háromság is a környezetemben, s talán még magamat is annak kellene tekintenem, ha egyáltalán valami bizalmasabb rálátásom volna a szituációra ebből a szélsőségből, ahová nyilvánvalóan a kedvem ellenére vettem be magamat, olyannyira, hogy nem győzöm értékelni és jellemezni fonák helyzetemet.

Jelenleg a kertek hosszán, egy pillanattal azt követően, hogy szem elől téveszttem a faláb lyuggatta nyomokat, szinte hadművelleti területre csempészve be magamat, ahonnan látom, hogy a vasúti töltés aljában sarjadt, mostanra lombjavesztett sövényen túl már sötét kompozícióvá zsúfolták a sínen a vasúti kocsik szelvényeiből álló hézagos részeket: ha én ily folyamatos menetét tudnám biztosítani valaminek, ahogy ez majd egyszer teljes súlyával nekilendül! Ám nem tehetek mást, mint hogy bizonygassam tétlen hallgatóságomnak, amely jobbára ügyet sem vet rám:

– Nézzék, kérem, én nem hiszek abban, hogy nagyon is borúlátó lennék! Éppen ellenkezőleg, akár hiszik, akár nem!

– Lóháton sem mehetnék, mert sorra leesnék róla – mondja a bácsika. Hanem minek kellene ide még egy ló is, hogy aztán valamennyien fölzsúfolódjunk a hátára: nem vagyunk mi már így is elegen? Hogy egymásba kapaszkodva, csupa tehetetlen ember, nyergeljük a szerencsétlen lovat a katonai kamionok forgatagában, amíg valamelyik le nem sodorna bennünket lovastul, mindenestül, hogy csak úgy ropogna a csontunk meg szakadna már a levegőben megtépázott és összehorzoszt bőrünk. . . Tartunk mi innen egyáltalán, vagy legalábbis tartanunk kellene valahová? Megzabolázhatatlan orosz katonai kamionon vagy hatalmas lendületbe jövő, azonosítatlan fölségjelzésű vasúti sze-

relvényen? Amikor mi épp fordított irányba szeretnénk venni az utat, az irányt, vagyis amúgy – épp ellenkező polarizálódást – mutat bennünk a késve fölhangolódott irányzék. . . És ennek nem én lehetek a kiagyalója, mert különben miért csaptak volna oda a feketefestőkhöz, ha nem azért, hogy ne figyelhessem fejükben a gondolat motoszklását. És mindezt teszik a hadak útjának szélén, ahol józan belátás szerint csak a csalán meg a tövis terem, s egész menetszlopok vizelete csorog le a vezényszót követően az árokpart fűvén.

Ha-ha! – így a bácsika. – Hát ez is ellenvetés? – Pedig nem is volt semmiféle ellenvetés. Karácsonyi epizód volt, Luca-napi tervek, mindez helytelen megfogalmazásban és rossz megvilágításban, ahogy valaki csak önmagát győzögetné. Itt meg több valaki győzögette többedmagát, magam pedig mintha ott lennék a falábú ember pártján a légáramlat miatt föltúrt kabátgallérral.

– Ismerem én ezt a boldogtalant! – hallani, ahogy kiáltok. – Láttam, amikor zöld, vonalas, négybe hajtott levélpapírra írott levelet olvasott, amelyre piros színnel margót nyomtattak, s a margón lyukasztás is volt, hogy iratgyűjtőbe lehessen majd illeszteni, de errefelé iratgyűjtője senkinek sem lehet, úgyszólván miután elolvasta, majd összehajtotta, csak visszatette a késsel és pirossal mintázott szegélyű légipostaborítékba, de ezenkívül nem történt semmi sem, hanem csak nézett kifelé a boltablakon, és levette a szemüvegét, mint aki aznapra befejezte. A boríték egy csenevész nőszemélytől kerülhetett hozzá, olvasásra, vagy pusztán silabizálásra; a jobb felső sarkára szabályosan egy zöld, tizenöt centes bélyeg volt ragasztva, amely a New York-i kikötő részletét mutatta a Szabadság-szoborral, de a szobor nem volt egészen a talpáig látható, és egy avatatlant inkább emlékeztetett volna egy töviskoronás Krisztusra, és csak a kezében tartott fáklának nem volt betudható semmiféle vallási szimbólum sem. Tehát a boltablak barnára festett, szűkös keretével és a homályt tükröző, négyzet alakú fiókjaival nemigen mutatott egyebet, mint a levélolvasás bevégzett tényét, s emellé a csupa fölfelé fésült betűvel írott levél után el lehetett képzelni olyan helyet, ahol már esik a hó, miként az árusítás céljából kirakott színes üdvözlőlapokon, melyek még föltétlenül a háborús tartalékból kerültek ki, látszott a világosságtól és a fogdosástól már megrongált szélükön, meg hogy nem is volt sok, alig pár darab, s még mindig nem vette meg senki.

Avagy épp a levél tartalma volt olyan, hogy az embernek le kellett venni elolvasása után a szemüvegét, s elmerengni bizonyos dolgok fölött, amelyek papírra vetve immár tények, de amíg valaki le nem írja, semminek sem számítanak, még egy kocsmái beszélgetés menetét sem ütik meg, nem egy élemedett korú világét a roppantul nagy távolságaival, s, íme, egy valaki, aki e távolságon túl szinte bújtatva csatázik, vagy csupán erről számol be, hadifogoly japán katonákról, akiket őriznie adatott, miközben még az sem világos előtte, miként keveredett ebbe az egészbe, de aztán ment valahogy a dolog, ahogy a nehézkes írás is elaraszolgat a tollhegyen, itt meg mindenki tudni szeretné a benne összefoglalt tényállást.

Az igazi az lenne most, ha az ablaküveg elkezdene jegesedni, futna rajta a jégvirág karca, akár valami katonai barakk ablakán, a világ bármely pontján, csak az északi félteke negyvenedik szélességi foka fölött legyen, valamint az északi sarkkör alatt: e terület keretbe foglalt üveglapnégyzetei mindig is alkalmasak voltak arra, hogy valami hasonlót mutassanak vagy villantsanak akárki emlékezetébe, olvasást, írást, egy pillanatnyi magányosságot, egyetlen ember alakjával töltve ki az egész képet, akire mintha nem is lenne valami nagy szüksége nem a szemlélőnek, a képzelődőnek, hanem a világnak sem. Magam pedig eredetileg mégiscsak a túloldalon – az üveglap túloldalán – fogalmazódtam meg, tehát innen lehet bennem ez a fölháborító méretű elutasítás és negativizmus (mint eredendő kór), a lelki folyamatokban a féltekéhez illő örvénylésével szembeszegülő forgása, akár önmagam degradálása árán is, a tulajdon szakadatlan újradefiniálásomra igyekvő törekvés (törekvő igyekvés), amelynek a magam elképzelései szerint megfogalmazott világ a célja, ahol csupán én magam nem létezhetek a magam valós idomtalanságában, élményt és kalandot keresve, hajszolva idegen elgondolásokat, melyeknek csattanója előbb-utóbb összetevőmmé válna, valahol abban a szakaszban, ahol portrém a sötét fölületből a világos felé fordul. . .

Micsoda szatírfülem lehetnek, talán szörpamaccsal a hegyükön! Két, tehát egy pár aprócska fülem, testem arányaihoz viszonyítva semmiképpen sem nagyobb, mint a víziló lekerekített és fürge mozgású füle, esetleg az amerikai vidráé, ám ebben az esetben inkább szeretnék vadász lenni egy hatalmas folyókönyök néptelenségében, társadalmon és törvényen kívül, mivel európai létezésem legfőbb jellemzőit mégis ez adja, a társadalomból való kiválás és a törvénytől való eltávolodás lehetetlensége, ahol is egy számmal képesek végérvényesen meghatározni, és nem is annyira az eljárás lehetősége, hanem sokkalta inkább az akaratomon kívüli megléte háborít föl, mivel én nem a többi vagyok, akiknek ez jó, és nem is csupán egy vagyok, akit erre kényszeríthetnek, hanem kimondottan más vagyok, s erről fölösleges is beszélni, mivel ezt még önmagamban sem szoktam megvitatni, tekintve, hogy ez adottságaim lényege. A többi felőlem lehet akár ábrándozás is.

Habár volt ott azért egy-két észveszejtő dolog még, amelyet én – számomra legalábbis olybá tűnik – mindenáron családiasítani szeretnék, ám megbízható család híján nincs hozzá elégséges fogódzóm, a környezetem meg bizonyára érintetlen szeretne tőlem maradni, netán vár valamit a részemről, habár a jóindulatomat már elnyerte, úgyszintén a ragaszkodásomat is, hiszen mily nehéz lenne rajta kívül elképzelnem akár egyetlen vonásomat, főlemlegetni bármilyenű vonakodásom, mert egyáltalán hol élünk? No, hol? Érzésem szerint megszállt övezetben, különben kevesebb lenne mind a kamion, mind a lovas partizán, vagy esetleg valami vonzza őket e helyre? Netán ütközőpontjuk van itt? Tiszti kifőzdét nyitottak nekik? És mi a csodájuk lehetek én, ha mindig ott settenkedek a nyomukban? Kapcsolatot keresnék velük? Különbén is tele vagyok háborús relikviákkal, de nem hinném, hogy akár egyetlen is ebből a

háborúból való lenne, például a sisak, amelyet viselek vagy az övembe dugott revolver, és csak tüntetek ezzel, mintha legalábbis bosszantani akarnék vele valakit, amott meg egészen más jár az eszemben, egyáltalán nem csatazaj meg ágyúdörgés, hanem inkább az a keresztüllőtt sisak a fejemen, amelyet előttem valaki egészen más viselhetett, s amióta keresztüllőtték, senkinek sem fülük hozzá a foga, még csak ügyet sem vetnek rá, mintha bizony fejfa tetejéből akasztottam volna le.

És ha onnan is akasztottam le? És ha nem is én akasztottam le, hanem valaki más, az még nem jelenthet olyasmit, hogy én éppen az a más lennék, csupán kerülőútként a tulajdon fantáziában, amely ugyanide vezetett. Tehát már itt is vagyunk a másságonnál meg a más milyenségemnél, úgyhogy most velem kapcsolatosan melyik is legyen melyik? Olyan ez az elgondolásom, mintha kockakövet vinnék a zsebemben, hogy csak már a megmunkálás is mennyi időt vehetett igénybe! Meg egyáltalán a gránit keletkezése, létrejötte, kialakulása, mert az sem lehetett ingyen a Teremtés részéről! Helyzetem fontolóra vételéhez tartozhat az a megállapításom is, hogy a Mindenséget tekintve csupán én lehetek itt ingyen, ez valahogy a természetes állapotom, s ebből a többi már könnyen kiszámítható, ha egyáltalán bármi is kapcsolódhatna vagy fűződhetne ahhoz a minőséghez, amelyre bármiféle számművészet igénybevételével lehetne jutnia az erre vállalkozónak. Mert nézzünk csak dolgom velejébe, akár a fejemet nyomasztó sisak golyó ütötte lyukján át. . . A számok világa különben is szivacsos, tekervényes meg üreges valami, rendszer, részint az atavizmus, amit az ember öt ujjá jelent, részint meg egy imaginárius világ az alapja, amely ad dies vitae tart, és akkor az ember egyszerre csak a végére ért a számsornak, és onnantól más viseli a lyukas sisakját, amelybe még vizet sem lehet merni, mert a golyó ütötte lyukon előbb messzire, majd a szint apadásával egyre közelebbre pisál, úgyhogy kiegészítésre szorul, ismét egy ujra, amely befogja a lyukat. S ez az egyet jelentő ujj akár a számsor, akár a világ kezdete is lehetne. Tehát ha nem szeretnénk visszazuhanni a kezdetekhez, semmiféle lyukat se fogjunk be. Hagyjuk a dolgok folyását. . . – merülök el a hűvös teóriában, késő este, ugye, mint afféle születőben levő Jézus Krisztuska, nem is, inkább elvetéltőben levő bizonytalanság; vagy csak az idő hozza ezt magával, a szemhatáron végleg lezáruló feketeség, aminek folytán a látható mindenség ismét a kimozdíthatatlan vízszintbe kerül, elül a látszat, és nem marad vissza semmi sem. De pontosan így!

Bár legalább egy vezényszó lenne! Csak azt nem értem, miért nem kiáltanak már, hogy: Nóta! És meglepetésként váratlanul akár fényszórókat is gyűjthetnának, szörnyű tapogatókat, behálózva jó nagy területet a szinte nappali fény sávjaival, akár egy szögcsdróttal körülvelt terepet. Mert egyáltalán bizonyos lehetek-e abban, hogy nem szögcsdróttal bekerített helyen éledek, miben lehetne egyáltalán bizonyos bárki is? Hogy ez az egész nem csupán elsötétítés. . . Hol van annak a biztosítéka, hogy hamarosan nem fogok magam is fönnakadni a ballangók között a szögcsdrótkerítésen? Ezt megelőzendő lenne

szükségem a nótára, a hangzása után igazodni, persze, amennyiben a nótázók nem a szögesdróton túl nótáznának – vagyis mi ebből a tanulság? Hogy mindenáron tartanom kellett volna magamat a betlehemesek terepismeretéhez, ha egyáltalán voltak, és nem elrugaszkodva a közelükből ragaszkodnom a magam betlehemes házikójához, amely akár egy madárház vagy madáretető, az övéké meg bizonyára bölcsőnyi lehetett, hogy legalább négyen cipelhették, s amerre mentek, távolról sem ismerték a szögesdrótot, e helyen pedig már a gondolataim is belegabalyodtak, szögesdrót lehet az ingem, és imádság közben szögesdrót az olvasóm.

Úgyhogy mire ennek a végére érek. . .

Tehát erről a részről is kellőképpen irritálva érezhetem magamat, már annak a gondolatára is, hogy valaki zseblámpával a szemembe világíthatna, és fölényeskedőn, hogy ne mondjam: büntetlenül a képembe nevetetne, anélkül hogy akár hírből is tudhatnám, hogy kiről lehet szó, ki teheti ezt velem, mert az biztos, hogy akárki megteheti, s ebből eredően minél riasztóbb külsőre lenne szükségem, hogy aki netán mégis rászánná magát a zseblámpafénynél való vizsgálgatásomra, örökre elmenjen az ilyesmitől a kedve – legalábbis vöröslő hullószáját kellene rá tátanom, védekezésképpen, vagy valamely táplálékom emésztési folyamatomba iktatott darabját lógatni ki ráncos szájszegletemből, s a kecskék elvakított szemével meredni a lámpa tükrözésébe; no, most ehhez a jelenethez lenne szükségem még a fakó, egyenes szálú és kopott fecskefarokként kétfelé ágazó szakállra, amely mindenképpen szerepet játszhatna ártatlanságom és jó szándékom bizonyításában.

Hanem hogy az idő így előrehaladt, ideje lehet már annak is, hogy fölmerüljön bennem: nem ez vagyok-e én valójában is, aminek elmondom magamat, azzal, hogy eszem ágában sincs senkit sem áltatni bizonyos tulajdonságaim fölelmesítésével, sem pedig körülményeim részletes firtatásával, csöppet sem férfias fölhányortogatásával, mert hiszen kell hogy legyen bennem valami kemény is, tekintve, hogy nem omlok össze nyomban a tények terhe alatt, vagy nem ránt le a földre a zsebemben hordott kockakő súlya, amelyből talán már kiszökött a fagyosság is, átmelegedett a testemmel való érintkezéstől. Majd az idők folyamán bizonyára szépen meg is fog kopni az érdes oldala, fényes lesz, hogy szinte emlékműnek állíthatom majd oda valahova, megfelelő helyre, mint testem formálta alkotást, majd ha végül is világosan meglátszik rajta, hogy melyik is a szilárdabb! Mert erről is akarok én szólni, a föltehetőleg gyémántos csontjaimról meg platinabőrömről, s hogy mennyire félelmetes mind ezeknek a tudatában lenni. . . Éteri, ezoterikus vagy mit tudom én, milyen szóval lehetne ezt pontosan kifejezni, csak annyi a bizonyos, hogy az nem az én szavam, talán még el sem kezdték használni azt a szót, valahol a messzeségben csendült eddig csak, de vajon kinek a hangján?

– Gyerekésszel annyi mindenre kapható az ember – állapítja meg a bácsika a madárházban –, csak csatangol a sötétben, mintha tűzijátékra várna. . . Mintha valaki a bolondját járatná vele.

És én eközben a bácsika hatalmas vaskerekére gondolok, amelyet egy gőzgép viselt még nemrégiben is az oldalán, forgatható állapotban, és a gép is szintén a bácsikáé lehetett, de hogy végül is mi történhetett vele? Fölfűtötte, amíg csak a gőznek nem lett kellő nyomása, s azután elindította, majd rögzítve a kormányát, magára hagyta, elengedte? Nekiengedte egy korai órán a ködülte, zúzmarás lapálynak, menjen, amerre lát? S ezt követően már senki sem látta, a bácsika sem tud róla, pedig már több ízben is hivatalosan megkérdezték, hogy: No, mi van a géppel? A válaszadás elől költözhetett be az én madárházamba, betlehemes kalitkámba, és most aztán vár, meg vitakozik a sógorral. Simára borotvált arccal érkeztetett, azonban mostanra már kiütköztek az ősz borostái.

Elkeseredett vagy kétségbeesett kísérleteket tehet arra, hogy alászálljon a gondolkodás mélyrétegeibe, a filozófia ősi tárházába, ám egy gépről, egy mobil valamiről nem lehet csak úgy alászállni, ahhoz a lényét kellene kicserélni, nem csupán a ruházatát; a majdnem a derekáig előrehaladott XX. századból nincsen ám visszaút, innen csak előre lehet menni, és hiába is tántorogna meg támolyogna most, hogy: merre előre? Viszont nyugalmi állapotában, az ágy szélén ülve elég világosan észlelheti az irányvételt, amelyet az általunk is benépesített kor kijelölt: tehát vagy vele tartani, vagy elpusztulni, némi gondolkodási idő után.

Úgyhogy a bácsika most a gondolkodási időt tölti itt, vagy a gépe sorsát fontolgatja, hogy meddig is juthatott egymagában, nagy lendkerékpörgetés közegette a megadott útirányon? Valami löszfalnak ütközhetett, s aztán ott erőlködött, amíg csak a bordás hátsó kerekeivel be nem ásta magát a talajba, ahol megfenekelve szörtyögött még egy ideig, amíg csak gőzregulátorának két vasgömbje le nem hervadt, és most ott van, a csoda tudja, hol. Az effajta roncok nyomán születhetnek a legendák.

És én ebben nem vagyok partner, én a magam tevékenységével vagyok elfoglalva, ha ezt egyáltalán tevékenységnek lehet nevezni, a sógor a partner, én meg mindössze csupán e korszak szórakozott nyomolvasója, idegen csengésű hangokkal, amelyről talán jobb volna úgy vélekednem, miszerint az ég torkán tör ki, habár magam is alig hallom, mintha elzsibbadtak vagy elsorvadtak volna a hallócsontjaim a hosszan tartó füleléstől: hogy énekszó meg szélzúgás, most meg már abban sem vagyok biztos, hogy magamban motyogok vagy hangosan beszélek-e, a lényemet vagy a lényegemet igyekszem összeguberálni a világ figyelemre méltó darabjaiból, csatatérnyi vidéken széjjelhányt véletlen tartozékaiból, szakadatlanul elszánt, szinte földalatti küzdelmet folytatva azért, hogy ügyet se vessenek végre rám, függetlenedhessem valamiféle kétségbeesésben, ami lépten-nyomon a szemem elé tárul. Tehát egy égbekiáltó jelenidőszerűséget szeretnék érvényesíteni magamban, amilyen szerintem csak a haldoklás lehet, kizárólag ez, és semmi más, végtelenül kiélesedett érzékekkel, és hogy én ezt majd túlélésem, vagy csak egyszerűen átélésem, akár valami magasabbrendű beavatkozást a még kifejtetlen számrendszerembe, egy

összetettebb művelet beiktatását abba a nevetséges számsorba, amellyel jellemzőim figyelembe vételével jelölnek. Hogy egyszerűen csak föltűnik majd egy képlet, amelynek a jelentésével ugyan én nem leszek tisztában, de ugyanígy mások sem, és a különbség köztük meg köztem csupán annyi lesz, hogy nekem nem is kell megoldanom e véletlen útján szerzett, de ekkortól nekem tulajdonított képletet, mivel én kétségtelenül át is fogom élni a végeredményét, míg másoknak ki kell hámozniuk legalább a megközelítő értékét, bármily komplikált műveletek árán, s ezek megoldása bármennyi idejüket is vegye igénybe: nos, ennek leszek én a szenvedő alanya, mint fölkoncolt állítmánya, mint egy törtvonalakra zsúfolt, algebrai képletű hőse, és hogy ennek lehetséges eredménye idővel szakdolgozatok egész sorát szülje; és mindez még mint csak teória, nevetséges részletkérdés, akadémikuskodás a teljességhez képest, egyelőre csak föltételezett szögesdrótkerítések (afféle nagyzárójelek) között kallódó lehetőség, amelyhez hasonlókat immár gyerekekkel tanítanak a nemrég újra beindult általános hatosztályos iskolákban. Hát és az én képzésem hol marad el? Vajon hol szerezhettem furfangos képesítésemet, amely vetekekedhet egy elképzelt marslakóval, aki e képletet csak nyelvi rendszerbe foglaltan tudja előadni? És hogy itt csupán egy civilizációs áttétel hiányáról lenne szó? Ezt kellene még valahová beiktatni?

Egyedül ez lehetett az oka, hogy nem voltam képes figyelemmel kísérni a fekete festők visszafogott számtani haladványának ütemét sem, amíg csak megkönnyebbülésemre nem kezdtek el a saját kezükre vagy inkább a sötétség kezére dolgozni, egészen addig, hogy talán már a kecskék is fekete tejet adtak volna a kezük alatt, szaglászva a nyirkos, festékszagú szél iránt, a szarvukat is szembefeszítve vele, hogy lecsússzon a hátukon, és ne borzolja frissen elszíneződött szőrüket.

– Szélroham! – üvöltözhettem volna ekkor a sisakom alatt, ahogy csak a torkomon kifér. – Szélroham! – s berozsdásodott tárú revolveremet is előránthattam volna övemből, mint aki komolyan gondolja az ézzengető vezényszó után a hadmozdulatot is. Valami elméleti katonásdi is kialakulhatott volna a fejemben, afféle sakkjátszma, ajándékba kapott sakkfigurákkal, habár itt fönnállt volna a kockázat, hogy egyáltalán nem ismerem a játékot, vagy az alapszinthez viszonyítva látatlanból is rendkívül jól ismerem, olyan valakiként, aki régi hadifogolytábor kenyeréből gyúrt (amikor még volt mit enni) aprócska figuráin sajátította el a különböző megnyitásokat, s mellé bőséggel hallgatott agitációt is, aminek most újból nagy hasznát lehetne venni, csak tömeget kellene hozzá keresni vagy toborozni – hanem ebben a sötétben, egy föltételezett karácsony este, nyirkos, havatlan időben. . . habár a moha napközben még zöldülni látszik, élénk színű a mélyponton járó naptól megvilágítva, ahogy tulajdon magasságánál is hosszabb árnyékot vet. . . Nos, ez zajlik talán a környezetemben, vagy a rendezhetetlen képzeletemben, mialatt ajándékot várok, sakkkészletet meg egyéb ostobaságot, megrögzött gyermekként, mint akit nyakon lehet csípni és meg lehet ajándékozni, és nem mintha pusztá idea lennék, eb-

ben merülne ki mindenestül a létezésem: eszmeiség – hát nem lehetek valahonnan ismerős? Legalább mint kísértet, amely bejárja Európát? A jellemző huzavonával a meghatározásom körül. . .

A legszívesebben most odabenn a bolti árnyékok közt időznék, mint afféle koszlott macska, kályhaközében, valahogy szakadatlanul szürkén a pernyétől és foltosan a koromtól, kipattanó szikrától megperzselt bundával, fél füllel naphosszat a házitücsök cirpelésére figyelve, de, bizony, hiába, mert csak alkonyat után jelenti magát, a sárral együtt a padló rései közé tiport hangjával, miközben én a levél után tapogatózok.

Végére meg hol lehet itt a sámli, hogy fölálljak rá, mintha nem érném el a polcon azt, amit keresek: nagy léptékű, szétteríthető térképet, valóságos földabroszt, amely szinte bokronként részletezi a szemem előtt a sötétben elkallódott terepet, bár az is fölmerülhetne bennem, hogy ugyan minek, amikor elszánt célom elsősorban az, hogy ha lehetséges, elhagyjam – az már nagyjából egyre megy, hogy egyedül-e vagy a bácsikával együtt, vagy az egész, betlehemes jászolban nevelt családommal, amelynek összevissza hányan is lehetnek tagjai, meg kezdjem el most fontolgatni, hogy kik? – esetleg várnom kell még valamire, okmányra, netán időpontra, s amíg ez meg- vagy elérkezik, alighanem mindegy, hogyan ütöm el a senkitől sem ellenőrzött időmet, roppantul mértéktelenre sikeredett eltévelyedésemet, amely mindinkább valaminek a látszatát igyekszik öltetni, és ez a látszat is engem formáz, csupán azt nem értem, hogy mellettem, avagy ellenem szól-e? – Hát nincs itt semmi jel, ezen az egész világon semmitlen semmi, amely valamiféle szárnyalásra utalna tehát – kapom föl a fejemet a magam képtelenségétől sarkallva, hiszen ha már beleéltem magamat, úgyse sok értelme lenne viaskodni vele, mert ha viaskodnék is vele, legföljebb kényszeríteni fog, hogy szögcsdrót olvasóm hosszán imádkozzak, akár kaphatónak talál erre, akár nem, sőt, akár tudok, akár nem.

Hogy nem tudok – ezzel aligha oldanám meg a kérdést, hogy miféle szerzetük is vagyok, bogoznám ki a gubancot, amely magába foglal, potenciális el- meg kívándorlót, kivonulót, fenekestül fölkavart festékesvödört, pedig hány-szor hangoztatták: Csak csínján, mert különben minden irányba csorogni fog, és az egész majd semmit sem ér, csak veszett csúfság lesz, amit végül le sem lehet vakarni. Nos, itt tarthatunk most valahol, a levakarásnál, ahogy a sötétben nekilátnak azok, akik odakenték, mivel ismét tiszta fölületet óhajtanak, nem tudni, hogy önszántukból-e vagy valaki másnak a meghagyására. És én ebben már nem veszek részt, de nem is akarok, még távoli szemlélőként sem, mintha valamiképp vétkes lennék a dologban; én mint áldozat! Rosszra sikeredett légkörben fontolgatom, hogy immár hogyan érhetném el a teljes észrevehetetlenségemet, olyan valakiként, akinek jelenléte mostanra tárgytalanná vált. *Őnarckép ferde virággal (páfránnyal).* – Élven tehát a tárgytalanságban, vagy magát a tárgytalanságot folytatva, telítődve valamivel, idegen anyaggal, mint ha épp bebalzsamozásomat készítenék elő, azzal, hogy nincs is rajtam bebalzsamoznivaló, még annyi sem, mint egy páclében ázó, lerántott bőré vadnyú-

lon: olyasforma egyénség vagy személyiség lehetek, akit képtelenség valami hatalmas barom alakjában elképzelni, baromi nagy tagokkal és vaskondérnyi, kormos fejjel, mivel csak egy lyukas, átlótt páncélsisak alatt édegek, első-sorban abból a megfontolásból, hogy ahová egy ízben a golyó betalált, oda másodszor már nem biztos, hogy be fog találni – ez a valószínűség képezi minden védelmemet –, főként csupán egy potenciális harcmezőn, amely ugyan a földkerekség bármely pontja lehet, s épp ezért is kerekedhetett fölül bennem a készség bármiféle helyváltoztatásra, elszántság az odébb-, el- és kivándorlásra, mivel a fogalmak közül valahogy mindig jobban vonzódtam az újhoz, így az óhaza és az új haza (Amerika) fogalma közül is inkább az újat választanám, tengerentúl meg ilyen elképzelések lötykölnek a sisak alatt az agyvelőmet, nem kívánnám sokáig figyelemmel követni azt, ami itt történik, mondjam úgy, hogy a szemem előtt? Vagy inkább úgy, hogy a hátam mögött? Ettől függetlenül valami történik, és legfőképpen arról van szó, hogy ezek az események nem kedvelnek engemet, valahogy nem a javamra zajlanak, szánt szándékkal vesznek olyan folyást, mintha nem is léteznék – az, hogy a habitusomra törnek, nem minősítés, mivel inkább kétségbevonnak, inkább nullaként formálnak meg, akár valami cirkuszi karikát, s rajtam keresztül ugratják át rémeiket, szörnyetegeiket meg mindenfajta eltorzult lényt: megérezem, már amikor felém közelítenek. Valami külön nagy lelki erővel rendelkezhetnek e fölény biztosításához, ez pedig az arra való kaphatóságukban rejtezhet, hogy bármikor készek leverni fejemről a sisakot, pucérra vetkőztetni, mint bármely elgondolásukat, bármire rákényszeríteni, én pedig oly ostoba vagyok, hogy mindezt meg is csinálnám, ha egyszer a sisak nem nyújt ellene védelmet: egyszeriben tehát úgy érzem, nem jó helyen testesültem meg, s ezt a hibát szeretném is lopva, ám menten korrigálni, még mielőtt módjukban állna rajtakapni bennem a szándékot, és szembesíteni a maguk szándékával, amely, semmi kétség, föltétlenül ellenkezik az enyémmel. . . . Hogy inkább már-már vélhetném magamat idegen elgondolásnak, talán akár butykos fenekén lötyögő zavaros tartalomnak, karácsony este. . . . Beletelepedve lassan a szentfázékhangulatba, ebbe az irdatlanul nagy kegyelmi állapotba, amelynek irdatlansága érzésem szerint leginkább valami középpont köré szeretne összpontosulni, ami még véletlenül sem szeretnék lenni, a körülmények ne tereljék rám ennyire a figyelmet! Ha meggondolom, nem is igen merek mutatkozni otthonomban, ahogy a betlehemes jászolba sem volna bátorságom befeküdni, ha már imádás céljából kiemelték belőle a Kisdedet. Hogy mindig a képtelenség határához kell döngölőznöm, mintha valami megveszekedett Anteuszként ebből nyerném az ösztönzést az önmegevalósításomra, ez adná az aurámat, ahogyan a gömbvillám is ered valahonnan – no de ilyen sötétségben legföljebb egy odafagyott vizeletfolt benyomását kelthetem a föld föllazult és portól megcsapott, porózus fölszínén, ahogy fürgén odébb kocogok, akár a pipiske vagy a papírszák szélfúttá darabja, amelyből a boltban még mikor kimérték a cukrot! (A cukor még a légiposta-küldemény érkezése előtt legalább egy esztendővel elfogyott, ha nem

kettővel, és inkább hasonlított egy papírzsáknyi vörös hangyára, mint kristálycukorra.) Magam tehát inkább a kristálycukor utáni idők üres és hő hatására sem karamellizálódó, szabálytalan – ha nem épp amorf – kristályrácsaiból csapódhattam ki, esetleg szeparálódhattam, vagy legalábbis ilyen ábrándokat hajszoltam, eléggé fejetlenül, de igen lelkesen, egyáltalán nem olyan valakire emlékeztetve, aki, művi úton kerekedett a világra, úgyhogy valami eredetemnek kellett léteznie, hacsak annyira magam mögött nem hagytam, hogy csupán az emlékezetemben tapogatózhattam volna valami kurta, sekélyes tartalmú értesülés után, amelytől végül is nyugodtan eltekinthetek, mint következmények nélküli valamitől, amely nem érlel és nem is fagylal semmit sem az ereimben, a jónhomban, vagy már abban, amit a térfogatomnak tekinthetnék, hálózatomnak vagy rendszeremnek, amely önmagából termel és hoz létre, csak ha tudnám, mire föl. Mivégre? (Hát nem érdekesítő kérdés? Számomra örökkéig a legérdekesítőbb marad, szinte lerúgja rólam az abroncsot, legalábbis amíg a keletkezési helyem tart fogva, mert így kétségtelen tünetegyüttest alkotunk, afféle történelmi vagy élettani egyedülállóságot, példátlanságot, különvalóságot.) Meglétem nehezen lenne másképp meghatározható, mint szenttelen produkció.

CSUKÓDÓ ZSILIFEK (V.)

AMERIKA?

BORDÁS GYŐZŐ

Apám miatt egész éjjel nem jött álom a szememre. Hol maradhatott? Történt vele valami? Elvitték? Hallottam affélét, hogy éjnek idején visznek be embereket a község házára kihallgatásra, csendőrt küldtek ki értük valamilyen ürüggyel. Bakos Feri mesélte az iskolában, hogy Wilit is bekísérték, és azt akarták megtudni tőle, kik szidják a rendszert. Ő meg azonnal megmondta: mindenki. Mivel ezzel a válasszal nem sokra mentek, lecsukták két napra, gondolkozzék. Aztán mert váltig ugyanazt ismételte, jól fölpofozták. Az sem segített. A vallató kijött a sodrából, és ráförmedt:

– Ha mindenki, akkor én is?

A félnótás vigyorogva bólogatott, hogy igen, igen.

– Hogyhogy én is szidom a rendszert, te tyúkeszű?!

– Hát káromkods.

– De én téged szidlak, te bitang!

– Te is káromkods. Ők is káromkodnak. Mindenki káromkodik – mondta tőmondatokba szedve mondandóját, mire mi mászt tehettek, kiengedték.

A kaplan alatt hevülő idegességem fokozta, hogy anyám csak járt-kelt a házbán, tényérokkel csörömpölt, ajtókat csapkodott, úgy tűnt, mintha csomagolna. Csak nem indulunk azonnal? Éppen akkor érkezett meg Tóni bácsi biztató levele, hogy vágjunk neki az útnak. Ó, igaz, még nem sokat tud tenni érdekünkben, mert a műtárgyak, amelyekkel kereskedett, Amerikában sokkal kevésbé kelendők, mint Európában, de azért egy ottani gyár prokurátoraként úgy-ahogy fölhalálta magát.

– Kártyával is próbálkoztam, sőt nyertem is, de hazafelé menet kiraboltak – írta.

Nekem a levélben küldött egy újságkivágást. Apám fordította le az angol szöveget. Egy bogáremberről szólt. Nagyon izgalmas volt. Ez az ember rikkancsként kezdte, még valamikor 1910-ben. Egyszer egy drága öltönyt látott az egyik üzlet kirakatában. Megállt, bámulta a ruhát. „Ezért akár fejen is áll-

nék az épület tetején” – mondta, mire a kint álló üzlettulajdonos elnevette magát, és alkut kínált neki: „Ha valóban megteszed, neked adom.” George köteleket kért, hogy a homlokzaton fölmásszon a négyemeletes ház tetejére, s ott megcsinálta a fejenállást. Gyorsan híre ment az eseménynek. Nagy üzletet csinált belőle. Mintegy kétezer házat mászott meg „Bogáremberként”, s minden egyes mutatóványért kétszáz dollár ütötte a markát. Ezret kapott, amikor Bostonban felmászott a százötven méter magas vámházra, s ugyanennyit, amikor Providence-ben bekökött szemmel jutott föl egy hatalmas zászlórúd csúszára.

Izgalommal töltött el az esetleges utazás gondolata, magam elé képzeltem a hajót, amin utazni fogunk, s a nagy vizet. . . Anyám éppen ekkor ismét csak idegességének bizonyítékaként a hálószobában föllökte a vázát. Nem tudtam, összetört-e, csak egy tompa puffanást hallottam, meg azt, hogy csorog a víz a vastag szőnyegre.

A krizantémokat sajnáltam. Horák kertészről hozta apám mindenszentek előtt, csendelethez. Túlevelük tetszett meg neki. A kép már régen készen volt, de a virágok tartották magukat, mintha küldetésük lenne még. Csak az alsó levelek sárgultak és csontosodtak meg, de a szirmok nem hervadtak. Lány halottszíneük maradtak, mint nyílásuk idején. Én a halottakról azt képzeltem, hogy túlvilági életükbe mindörökre magukkal viszik koporsóbeli viaszszíneiket. Halottat láttam én százat is, apámnak szokása volt halottak portréit festeni. Minden jobb család hívta, ha halott volt a háznál. Többször én is elmentem vele, s láttam, míg virrasztanak a halott fölött, ő dolgozik.

Anyám matatása ismét a virágokat juttatta eszembe, nyilván jót tett nekik az a csipetnyi só, amit minden reggel takarítás után a friss vizükbe szórt. A halál virágai, gondoltam, sodort szirmaik a ravatalok mellett látott spirál alakú gyertyákra emlékeztettek.

Nemcsak emlékeztettek, hanem azzá is lettek, sőt kis lángok kezdtek ficánkolni a levelek végein, rakoncátlanul, akárcsak a huzat csiklandozná őket. Aztán mintha csak borszesszel lett volna leöntve, égni kezdett az asztal kerek üveglapja. A lángok átterjedtek szekrényünk politúrozott polcára, az ablakpárkány peremére, s mint valami sellők, kergetőztek már az állótükörben is. Aztán egy lángnyelv egyenesen az ágyterítőre ugrott. A nehéz brokát sercegve égett, csikos mintáját mintha foszforos gyufafejekből szótték volna, mert a tűz vágatott az ágy fejtámlájától a lábtámláig és vissza. Perc műve volt az egész. S ekkor a takaró alól felsejlett apám arca, viaszárgán, mint a krizantémok. Hátározottan láttam, az ő arca volt, ma sem értem, hogy a lángok miért nem kaptak a hajába meg a bajuszába, csak fekete öltönyét nyaldosták, ami gyorsan foszlott le róla, olvadt gyertyamódra, mígnem ott feküdt a test, békésen, elpihenve.

Mintha a lángok küldetése ennyi lett volna, nem több. Csak a test foglalkoztatott. Pontosabban a formái meg a vonalai. A jelenség fordítottja volt annak, mint amikor az iskolában az emberről tanultunk, s közben a csontvázat tették

elénk. Kimondhatatlan, szinte kéjes vágyat éreztem, hogy az ágyban fekvő alakot lerajzoljam, aztán meg agyagból meggyúrjam. Apámét? Nem apámét? Mindegy volt, csak ezt, előbb így, békés nyugodtságban, a halál állapotában, aztán meg feltámasztva, ülő és álló változatban, végül pedig lóra ültetve.

Volt egy lovas szobrunk, ami nekem nagyon tetszett. Nem apám készítette, egy pesti barátjától kapta kiállításra, s aztán itt maradt. Ugyanaz a szobrász készítette, aki a bagzó macskákat is, amely ugyancsak az előszobában volt a lovas szoborral együtt, s én sohasem értettem, miért mondja apám a macskapárt ábrázolóra, hogy olyan, mint a lovas szobor, az igazi lovas szoborról pedig tudomást sem vesz.

Miért mesélem mindezt? Mert ezen az éjjelen jöttem rá, hogyan lehetne a látomást művészi formába önteni, s döbrentem rá arra a borzasztó tényre, hogy engem a forma meg a vonal még apám halálánál is jobban érdekel. Bármennyire nehéz bevallanom, halottan szerettem volna látni apámat, csakhogy lerajzolhassam és megmintázhassam. Ha vele történik mindez, mármint hogy engem kell így látnia, azt mondom, a sors bünteti, mert mégiscsak illetlenség halottakat pénzért festeni. És ahogy ezen töprengek, döbbenek rá, rajzolási szenvedélyem nem kímélte a költőket, a hadvezéreket, sőt még a fizikusokat sem. Mert engem a verseiknél, az ütközeteiknél meg nagy felfedezéseiknél mindig jobban érdekelt a kinézésük. Tele volt füzetem portréikkal. A költőknek a szemét kerestem mindig, a hadvezérnek a testtartását, a tudósokat pedig elmerengve képzeltem el, amint éppen kipattan az agyukból egy képlet.

Tudatosodott bennem e furcsa kényszer, s igyekeztem legyőzni magamban, hadakoztam ellene, mint test teszi, ha látz költőzik belé, de be kellett látnom, fölösleges munkát végzek. Úgy jártam, mint mikor győzni mentem Ler tisztelendő úrhoz, s alázatosan mondtam, többé nem vétkezem, ugyanakkor meg voltam győződve róla, hogy az első adódó alkalommal ismét előveszem rejtekhelyükről apám aktjait, hogy paráználkodhassak. Sőt, már magam is készítettem néhány vázlatot egy erre a célra külön nyitott füzetben, s ki mást, mint Hötzel Klárát rajzoltam bele, fekete térdharisnyában, rózsával a hajában, Profilból rajzoltam meg az aktját, hogy gömbölyűségét ábrázolhassam. Meg voltam győződve róla, azért nem elég jók az aktjaim, mert nem ült nekem modellt. Bezzeg ha rávehetném! De ez annyira reménytelennek tűnt, hogy festői sorsom is veszélyeztetve éreztem.

Mi lesz Klárával, ha kimegyek Amerikába? – villant át az agyamon, s fogódzót kerestem, mint a megtántorodott ember. – Hát velem?

Mint valami vasoszlopba, úgy kapaszkodtam apám délutáni szavaiba, amikor azt mondta Tóni bácsi levelét felolvasva:

– Nekünk úgy tűnik, ők álomvilágban élnek. Csak az a baj, hogy a végén föl kell ébredni. . . A háború nemcsak nálunk, ott is megváltoztatta az emberi együttélés formáit. Itt azzal, hogy újrarajzolták a térképet, s most a bosszú fog munkálni sokáig, ott meg a fölény uralkodik, s ezért menekülnek a művészek vissza Párizsba. Mert ott hazátlanoknak érzik magukat. Európában szegény-

nek lenni is méltóbb, mint kint, mert ott a szegényeket állandóan lenézik és sértegetik.

Úgy néztem apámra, mintha baleset érte volna. Valami eddig ismeretlent, különöset fedeztem föl a tekintetében.

– A végzetes tévedésünk – tette hozzá –, hogy ott szeretnénk folytatni az élet cselekményét, ahol a háború előtt félbeszakadt. Csakhogy. . .

Ha maradunk, talán sikerül egyszer Klárát modellnek megszerezni! Las Vegas sem érdekelt már olyan nagyon, pedig furdalt a kíváncsiság, milyen hely lehet, ha már azt mondják, a szerencsejátékosoknak olyan, mint nekünk Róma vagy Párizs. Bátori Feritől hallottam, hogy ő már találkozott egy nagy kártyással, aki azt mondta: „Nem mondhatod el magadról, hogy játékos vagy, ha nem jártál Las Vegasban, ahol a legnagyobb játszma folyik.” Feri még azt is tudta, hogy annak idején a nevadai sivatagban a rablók alakították ki a pókervárost. Lesben álltak, hogy az arra járó gazdag kereskedőket kifosszák, de a nagylelkű rablóvezér az áldozatok némelyikének megadta a lehetőséget, hogy kártyán visszanyerje elrabolt pénzét. S ha ez sikerült neki, szigorú szabály volt, békességben kellett elengedni.

Nemcsak számomra, apámék számára is talány lehetett Las Vegas. Emlékszem, egyszer, amikor nálunk járt Székely meg Weis, arról beszéltek, hogy mivel élnek az emberek mind többet járnak kocsmába, a kártyázás marad az egyetlen szórakozásuk, s lassan Las Vegas leszünk. Persze, ezt csak úgy melleleg említették, a fő téma az volt, hogy sem a radikálisok, sem a demokraták nem jó szemmel néznek az itteni kisebbségi pártok alakulására. Székely ellenezte, hogy Ú.-ből bárki is Zentára utazzon a Magyar Párt alakuló közgyűlésére, amivel a cukorgyári igazgató egyetértett.

– A történelem arra tanít – mondta Székely mutatóujját a magasba emelve, mintha a katedrán állna –, hogy a nemzeti pártok a túlfűtött nemzeti eszme miatt a megosztáshoz vezetnek.

– Nem vitt jóra a német nemzeteszmeiség sem, hát még ha itt most mindenki elkezd a sajátját a másik fölébe emelni – töprengett Weis.

– De ha mindenki megalakítja a maga pártját, mi sem maradhatunk ki belőle – érvelt apám –, a nem magyarok körében meghunyászkodóknak tűnnénk, a sajátjainkban meg áruolóknak. Nem gondoljátok? Olvashattátok, milyen lelkesen hirdeti a Hírlap önálló politikai pártunk fontosságát.

– Abban igaza van a Hírlapnak – ropogtatta meg ujjait Székely –, hogy a kormányzó pártban nem lehet megbízni, de gondoljunk bele: ha pártba szerveződnenk, képviselőink ugyan bejuthatnának a parlamentbe, de kétkem, hogy kisebbségi bajainkat orvosolni tudnák.

– De a népnek szüksége van pártra, vezérre, ez mindennek a lélektani háttere.

– És mire menne vele? – tette föl a kérdést apámnak Weis. – Leszavaznák őket, csak azért is.

Abban maradtak, a Zentára utazás ügyében még nem döntenek, megvárják,

hogyan alakul a helyzet. Közben előkerült a császárkörte, amelyet apám készített a cukorgyárból kapott alkoholból, mert ital akkoriban nemigen volt, anyám meg frissen sült pogácsát tett eléjük. Már jócskán csillogott mindhár-muk szeme, amikor Székelynek eszébe jutott valami.

– Igazad van, Pepi, csak ígéretnének nekünk is, meg mi is a választóinknak. S úgy járnánk, mint annak idején a mi derék szabadelvű pártvezérünk, Vécsei, tízben-tizenegyen, már nem is tudom.

– Miért, mit csinált? – kérdezte Weis.

– Te akkor még itt sem voltál, de Pepi tudja, hiszen az ő riválisa volt. Járt a falvakat, agitált, komoly korteshadjáratot folytatott. Kiment Ókerre is, az a falu szakasztott olyan, mint a kanálison fekvő Torzsa. S ott nagy hangerővel vilányt, utat meg hidat ígért nekik. A villányt meg az utat megköszönték, mert-hogy arra nagy szükségük volt, de mondták, híd nem kell, mert nekik nincs ka-nálisuk. Hát erre folyót is ígért nekik.

Csak úgy hahotázott a cukorgyári igazgató, még a könnye is kicsordult, s amikor egy kissé lazulni kezdtek a hasizmai, de még mindig a történet alatti mámorban, odafordult apámhoz:

– Te, Pepi, hát valami hasonlót tettél te is az én gyáram érdekében, vagy az nem igaz?

– Még hogy nem igaz! Na, ide figyelj, direktorkám, Sándor tanúsíthatja, hogy így volt. Nem akarta bevenni a buta parasztja, hogy több hasznot hoz ne-ki a répa, mint a kender. Hiába agitált Sauer a Szabad Lyceumban, s járt be Alice a nőegyletbe, csak nem ment. Éppen itthon voltam, s hallom, mi törté-nik. Erre megszervezem a kaszinói bandámat, és megyünk a parasztpárt gyűlé-sére.

Közben töltött magának még egyet, aztán fölállt a karosszékre, amelyben ült. Anyám szólt oda:

– Az isten szerelmére, mit csinálsz?

– Hagyj, ott is dobogón álltam. . . aztán szúrós tekintettel végignéztem rajtuk, olyanok voltak, mint a koszos malacok, és elkezdtem: Kedves atyámfiai! Kép-zeljétek el, ha a sok fa, ami a világon van, mind egy fa volna, mekkora fa volna az, k. a. f.? – Így, rövidítve, hogy ne értsék azonnal, mit mondtam. – Ha a sok fejsze, ami a világon van, mind egy fejsze volna, mekkora fejsze volna az, k. a. f.? Ha az a sok emberi kéz, ami a világon van, mind egy kéz volna, mekkora kéz volna az, k. a. f.? Ha az a sok víz, ami a világon van, mind egy víz volna, mekkora víz volna az, k. a. f.? Ha aztán a nagy kéz megragadná azt a nagy fej-szét, levágná, azt a nagy fát – ekkor fordult hátra Alice, amit sokan nem lát-hattak, de a szélkakasként forduló nagy pávatollat a kalapján már igen, ami kellő figyelmeztetés volt – , szóval, ha az a nagy fa belezúdulna abba a nagy vízbe: mit gondoltok, mekkorát csobbanna az, kedves atyámfiai? Ha itt most mi mindannyian egyet akarnánk, lenne itt gyár, lenne itt Amerika, lenne itt paradicsom! Van-e itt köztetek bárki is, aki nem akar gyárat, Amerikát, para-dicsomot, mennyországot? No, lám, senki! Akkor hát örömmre fel! – kiáltot-

tam. – Zengedezzenek a hangszerek, sikítson a klarinét, örömhangot sírjon a fuvola, a brácsa meg öltözzön ünnepi tónusba. Serkenjen föl a hegedű a sípításból a szívrepesztésig, szóljon mélyebbről a nagybőgő!

– Bravó, bravó! – tapsolt Weis.

Apám meg majdnem elesett, amikor a székről lelépett, nyilván megszédült az szónoklás hevében. A szívéhez kapott, láttam az arcán a fájdalmas torzulást.

– Csak nincs valami bajod? – ugrott oda anyám.

– Nincs – hártotta el az aggodást, s nehézkesen, de végigmondta: – Lett hajnalig tartó mulatozás! Még azon a héten megfestettem a Kora délutánt. Micsoda kép az! Ugye, Sándor?

– Még jó, hogy idejében megvettem.

– Ma már neked sem adnám el.

– Hagyjuk most az üzletet. Mi lenne, ha mondjuk, ma megismételnéd ugyanezt a beszédedet? Kinek a malmára hajtánád a nagy vizet? Miben csobanna?

Mintha egyszerre állt volna le a három gőzkazán, amelyet olyan jól fűtött a likőr, mindhárman elhallgattak. Kínos csönd következett.

Míg a vendégek készülődtek, apám húsból, vérből és idegekből összerakott arcát néztem, miként vonaglik néha, mintha zsinóron rángatnák.

A vendégek szedelőzködni kezdtek, amit én alig vártam, mert Weis úr kocsijával mindig elvitt néhány saroknyira, leginkább a főutca végéig, onnan pedig trappoltam haza, mert nyolc óra után nekünk, gimnazistáknak már nem volt szabad az utcán mutatkoznunk.

– Tudod-e, minek becézik ezt a kocsit az amerikaiak? – kérdezte apám, már kint az utcán indulás előtt, míg Dubinyi, a sofőr a kurblijával a motort indította.

– Bádog Lizzie-nek, Pepikém – pattant a válasz az igazgató szájából –, de mondhatnak rá akármit, vanádiumacélból van az alváza, s bírja a kátyút is. Hogy imbolyog kissé, sebj!

– Hallottad, ezentúl az öreg Ford tetszés szerinti színekben gyártja majd ezeket a T típusúakat – ugratta volna tovább.

– Igen, de csak ha a „tetszés szerinti szín” mind fekete lesz – mondta nevetve, amivel tudunkra adta, nincs olyasmi, amit ne tudna a Ford gyárról.

Tudhatott is, hiszen tavaly személyesen utaztak a részvényesek Detroitba, és nyolc ilyen kocsit vásároltak. Az üzletet magával Henry Forddal kötötték, aki még ebéden is vendégül látta őket. Közben mesélte, hogy őt nem érdeklik az amerikai szakszervezetek döntései. Nála a munkás annyit kap, amennyit dolgozik. Ő számította ki minden munkafázis bérét, s új rendszerével megkétszerezte a termelést.

– Most már ezeket a modelleket szalagon gyártják, s jóval olcsóbb, mint bármelyik más autó – mesélte amerikai útjáról hazatérve.

Apám váltig azt sajnálta, hogy nem kelt útra a cukorgyári igazgatóval, pedig

hívta. De úgy érezte, még nem mehet. Tóni bácsi ugyanis a festményekről készült fényképek alapján egy érdeklődőt sem talált.

– Nincs ízlésük az amerikaiaknak – jutottak eszembe apám keserű szavai.

Már bent ültem Weis igazgató mellett a Fordban, amikor látva érdeklődésemet, azt mondta:

– Nem olyan nagy dolog ez, Amerikában már több százezer embernek van, s apád olyan művész, hogy ha kimentek, gyorsan lesz nektek is.

Ez a mondata olyan izgalomba hozott, hogy hazafelé szaladva szinte teljesen megfeledkeztem Kláráról, és megint csak Amerika járt az eszemben. Még Weis úr. Akinek ez is Amerika. Az álomkocsit csak a városban használta, mint más a biciklijét, hosszabb útra, Pestre, Bécsbe nem ezzel ment, hanem a még nagyobb, ugyancsak fekete Buickkal. Az is ott állt a cukorgyári villa nagy garázsában. Akkora volt, mint egy mozdony, amikor megnyitva a garázsajtót, kihajtotta a sofőr. Minden, ami szép és jó, az az Újvilágból való! Nekünk itt semmink sincs. Hát nem borzasztó? Azt képzeljük, hogy a politikai pártok majd fellendülést hoznak azzal, hogy minden nemzet megalkotja a maga kis kantonját. Mint Svájcban. Pedig milyen lelkesen bizonygatta a volt gimnáziumi tanárom, hogy francia, német, olasz mintára kellene megalkotni itt is a mi kis Svájcunkat, amire nekem az jutott az eszembe, hogy még mielőtt menesztették volna a gimnáziumból, ő mondta, milyen nehéz lesz itt még sokáig békeességben élni, mert ősi ellentétek feszülnek a lakosság között.

– A most többségivé vált szerbség – magyarázta – érvényesíteni akarta azt, amit 49-ben sem tudott, hogy ők vegyék át a hatalmat. Máig nem bocsátották meg, hogy akkor nem vajdát neveztek ki ide, hanem a császár lett a dolgok irányítója.

Azt meg már Jovanović prótától hallottam, hogy az itteni ellentétek gyökerei, mint egy nagy diófáé, egészen 1777-be nyúlnak. Az ortodox vallásúak ugyanis máig nem nyelték le azt az egykori közegészségügyi rendeletet, hogy megtiltották nekik a templomban, illetve a templom mellett való temetkezést. Ezt vallásunk elleni merényletnek véltük – magyarázta apámnak a próta, még akkor is, ha az egészségügyi reformok sok minden egyebet is magukban foglaltak.

– Ha meghalunk, oly mindegy, hova kaparnak el bennünket – válaszolta erre apám.

– De nem ez a lényeg – magyarázta tovább a szerb pap. Mi itt mindig mások voltunk, mint a Száván túliak. Önérzetesebbek, rátartóbbak, s ezért sértett bennünket a rendelet. A déliek pedig jót nevettek rajtunk. Pedig, nekem elhitheti, operettbe illők voltak azok a lenticiek, a kakadu színében gőgösen sétáló katonatisztek és a vézna legénység. . . Az egész országukban nem volt egy becsületes ló, holott a mi szenttamási meg szíváci szerbjeink versenypályára illőket fogtak még az eke elé is.

– No, látja, próta uram, ebben igaza van, ezért is foglalkoztat engem mindig a ló, mert én a lovon keresztül látom a gazdáját is. Valahogy úgy vagyok vele,

ahogy a gyerek hasonlít a szülőre, úgy hasonlít a ló a gazdájára. De azóta, hogy megjártam a frontot, én csak gebéket látok, sántákat, szétlótt tomporúakat. Ezért nem tudok ma már lovat festeni.

– Fest maga még olyanokat, hogy azokat akár hintó elé lehet fogni!

– Nem, nem, az én lovaimat semmi elé sem lehet fogni, mert azok nem arra valók.

Láttam, ezt a próta nem érti. Bevallom, én sem. Még hogy nem lehet hintó elé fogni, miért ne lehetne, háborogtam a lellem mélyén, s kishitúségéért megvettem apámat. Miért lennének különbek, mondjuk, azok a lovak, amelyek a napokban egy nagy kötömböt húztak be a községházára, ezeknél, amelyek itt vannak a falon? Hisz alig bírták az állomásról behúzni a terhet. Bezeg, ha ezeket fogtuk volna a kocsi elé, röpültek volna, mint a Pegazus.

Nos, a kötömb valóban a községháza udvarán volt, s ezzel gyúlt meg apám baja. Mert akkor este, amikor nem volt itthon, a polgármester megtalálta Székelyéknél. Apám bement vele a községházára, mert az ügy roppant sürgős volt. Bántani, persze nem bántották, inkább kérlelték, könyörögtek neki.

– Miért nem találnak mást, én mégiscsak festő vagyok – szabadkozott.

– Láttuk mi a maga lovas szobrát, olyat kell ebből is faragni! Ezt csak maga tudná.

– De az sem az én szobrom.

– Hát az Albert fiáról készült, az sem a magáé?

Ezt nem tudta letagadni. Azt pedig, hogy csak kedvtelésből, kísérletezésképpen született, nem volt kellő érv. S tudtak a Luther-szobor egykori terveiről is.

– Olyan lovas szobor kell nekünk, mint a magáé. Csak nagyobb legyen, életnagyságú a ló is meg a lovas katona is.

– Te jó ég, még lovas katona is kell rá!

– Hát hogy képzeled, csak úgy kiállítani egy lovat, katona nélkül?

Apám gondolkodási időt kért, s kapott, de azzal, hogy napokon belül már a rajzokat is hozza magával.

Már másnap levelet írt Pestre Medgyessy Ferenc barátjának, aki viszont apám problémájának a lélektani oldalát nem érezve, postafordultáival levelezőlapon ezt válaszolta: „Csináld meg, öregem, mutasd meg, hogy lovat a csődör is tud csinálni, de szobrot nem!”

Derülni kellett volna ezen apámnak is, de ő dühében a szemétkosárba dobta a levelet, mint egy elhasznált kacatot. Még szerencse, hogy nem tépte össze, és így megmentettem a családi levelezés számára. Székely igazgató tanított meg arra, hogy semmit el ne dobjunk, mert ami ide befut, mind érték a maga módján, az újság, a levél, a rajz. . .

Láttam, apám napokig le nem veszi a szemét a bagzó macskákról, kis rajzlapját is mind sűrűbben elővette, húzott bele néhány vonást, aztán dühösen leginkább a zsebébe süllyesztette. Ha nem ment a rajzolás, újabb levelet írt, s vittem a postára, ahol a postás gondosan átvizsgálta, nincsen-e a sorokon kí-

vül valami más is a küldeményben, aztán, mert elolvasni nem tudta, leragasztotta, és ráütötte a pecsétet.

Most már hosszabb válasz érkezett, de ez is biztató, lelkesítő: „A ló – ezt Te is jól tudod – nem rabszolgá állat. Csupa forma, meg van stilizálva, minden izma, minden mozdulata a saját célját szolgálja. Ügyelj, hogy a nagy tömeg csupa izom és csupa ideg legyen. És ne feledd a szemét! Mert a lónak a szemében a hangulata is benne van. Azt kell kihozni belőle. Ne haragudj, hogy ezzel untatlak, de amikor lovagolni tanultam, egyszer a lovam tomporához támaszkodtam, s felnyikkant. Nem tűrte. A ló szeszélyes, önálló lélek. Csináld meg!”

– De nekem nem ez a gondom – olvastam ki apám szeméből, amely most is olyan ingerlékenységről árulkodott, mint a lóé. Csakhogy ő is föl nem nyikkant. Borzasztó zűrzavar volt a lelkében. Nem volt maradása itthon, egyenesen Jovanović prótához ment, anyámnak szólt csak oda, őt kéri meg, beszélje le a városiakat őrült tervükről.

Míg a parókián beszélgettek, s mielőtt a tárgyra tért volna, egyre csak egy rajzot nézett a falon. Két ló, ejnye, de hasonlít valamire, s kérdi, ki rajzolta.

– Ki, hát maga!

Megnézte közelebbről, hát tényleg. S ez annyira fellelkesítette, hogy meg sem mondta jövetelének valódi célját. Csak otthon mesélte:

– Az egyik lónak éppen nyerítésre merevített a nyaka, a pofája meg olyan sejtelmes, mint az archaikus szobroké. S tudod – mondta anyámnak –, a végtelenség sugárzik belőle.

A rajzról lelkesedve beszélt, de anyámmal éreztük, a vágynak és a valóságnak az ősi ketőssége kergetőzik benne. A bűn és a bűntudat rémült érzését olvastuk ki a szeméből.

– Bele lehet ebbe háborodni! – mondta, miután anyám, hallgatva egy darabig, egyenesben tette föl neki a kérdést:

– Na és megcsinálod vagy sem?

Dehogy döntött, csak beleroskadtt a nagy bőrfotelbe, és újból a macskákat nézte. Azokat a párzó macskákat, amelyekkel már tizenháromban is meggyúlt a baja. Mert Székely igazgató nem akarta kiállítani:

– Ezt aztán nem – vetette meg a lábát apám előtt –, inkább megveszem.

– Hát ha nem állítod ki, akkor el sem adom, én viszem haza.

Így került a gipszszobor hozzánk, azzal a még néhányval együtt, amelynek a kiállítás után sem akadt vevőjük. A Kölyökszörny is, amelytől irtózva fordult el a finnyás kispolgári közönség. Székely igazgató, igaz, hármat is megvett, de műértő szeme a Pihenő lánykán, a Kis ülő nőn meg a Tehervivő férfiaktól akadt meg. Ha nincsenek a bagzó macskák, nyilván ez az akt sem kerülhetett volna a kiállíthatók közé, de mert eléggé összecsaptak amazon, így hát kettejük békessége kedvéért az akt mégis maradhatott.

Míg apám magába roskadva, lélekösszetörten ült, csöngetett be Sztankovics doktor. A legjobbkor – gondoltam. S apám máris panaszkolt neki, mire akarják a városi vezetők rábírní. A doktor pedig, mintha nem is neki mondaná

apám, a macskákat forgatta, tapogatta, ujjjaival végigsimította a patinás szobrot, s magyarázni kezdett, de láttam, sem apámnak, sem nekem, csak úgy, magának:

– Két ellentétes frontállásban levő test. A nőstény feje oldalt hajlik jobbra, s vele ellentétesen a kandúré.

– Mondja, kinek beszél maga? – szólt oda apám, amire a doktor zavartan tette vissza a szobrot.

– Csak magamnak, elnézést, de olyan furcsa, olyan különös. . .

– Na és mit lát rajta?

– Nézze, a két test a párhuzamosság ellenére is ellentétes irányú. S mi teszi őket azzá? Az izmok. Látja ezeket a lábakat, a kétféle megkapaszkodást, mint a hegy meg a hegymászó?

– Maga pályatévészett ember. Elmehetne műkritikusnak.

De ezt most Sztankovics nem hallotta, hanem amint újból kézbe vette, folytatta:

– És ezek a szemek. A fehérében az odaadás boldog hunyorgása, a feketében a tűz, amelyből lángnyelv lövell a talapzatra. Élő ez a szobor, dinamikus, cselekményes. . .

– Nem is olyan, mint. . . – de itt szinte elvágta a megkezdett mondatát apám, ami után az következett volna: „mint a maga versei”, de idejében visszaszívta. Aztán mintegy témát váltva arról kezdett beszélni, hogy ennek a szobornak csupán egy baja van.

– Mi? – kérdezte szemmel látható érdeklődéssel a doktor.

– Nincs meg a tragikus háttére.

– De egy ilyen szobornak miért kellene a fekete háttér?

– Mert minden rajznak, festménynek, szobornak kell hogy legyen ilyen háttére, másként nem születhetne meg.

– Jobb időkben sem?

– Azt hiszem, akkor sem. De, látom, fejlődőképes, mert maga az első, aki ebben a szoborban nem azt nézte, mit ábrázol, hanem azt: hogy!

Én, aki csak oldalról szemléltem mindezt, örök életre eszembe véstem, ők pedig elkezdtek beszélgetni végre arról, ami apámat most mindennél jobban foglalkoztatta. Meg szabad-e fargania azt a szobrot, vagy sem, amiből én csak azt éreztem: ha megfaragja, maradunk, ha nem, irány Amerika.

(Folytatjuk)

MOZGÓFÉNYKÉP

BABITS MIHÁLY

*Máskép: Amerikai Leány-
szöktetés – szenzációs szerelmi
tragédia mozgófényképben előadva*

*A gép sugarát kereken veti, képköre fénylik a sik lepedőn
mindjárt, szívem, új színek és alakok lovagolnak a fénylegezőn
olcsó s remek élvezet összecsozálni e gyors jelenéseket itt:
első a Szerelmi Tragédia, melyet a lámpa a falra vetít.*

*Ni – Ámerikában e nagy palotának a dús ura – milliomos
rendel, levelez, sűrög, üzleteit köti, telefonoz.
Titkára előtte. Beszélni akar vele. Várja. Magára marad.
Beszél neki. Karja mozog hevesen s ura szörnyű haragra gyulad.*

*Éjjélkor a hőszinü lányszoba villanymécsese zöld. Jön a lány
bálból, kimerülten – a báli ruhában is oly ideges, halavány.
Vetkőzik az édes. Az éjjeli gyoics fedi már. A komorna kimén.
Megkoccan az ablaka. Nyitja. Vetekszik a holddal a zöld szobafény.*

*Titkárunk az. „Édesem!” – Újul a kép. Palotájuk elébe mutat.
Fellekpararójuk előtt ki az éjbe mutatja a hosszú utat.
Fellekpararón kötelekből létra. Az emelet ablaka nyíl.
Surrannak alá. Hamar: – Elbuj a hold köre. Rebben az ótomobil.*

*És tűnik a gépkocsi. Mind kicsinyebb-kicsinyebb. De a palota ébred.
Vádat sug a létra. Mi volt az? Utánok! A gép! Tova! S mozdul a képfet.
Nyargalnak az útközi fák növekedve szemünkbe: a kocsi sötét por:
nyargalnak az út jegenyéi. Kigyózik az út tova. Két kocsi két pont.*

*És fordul a kép. Jön a halmon a két szeretővel a gép lefelé.
Vakít ide: hallani szinte, amint robog a kanyarulat elé.
Nőnek az arcok. A hölgy a lovagra simul. De az ég henye fellege gyül.
S tűnik kanyarodva a gép. Jön a második. Ebben a dült öreg ül.*

*S elpattan a kép, valamint hab a síma vizen. Jön az új. Csupa álom.
Villannak az ég csodanyílai. Zuppan a zápor a messze határon.
Ó nézd, gyönyörű! gyönyörű ez a fény- és árnycsere kékbe pirosból!
S hogy gördül a két robogó! Hogyan is, hogyan is lehet ez papirosból!*

*S hogy gördül a két robogó; hegyeken tova, völgyeken, árkokon át!
Pornimbusz után pocsolyás utakon ver a kereke sárkoronát.
Tágnak a messze prerék. Zug a zápor, a sík tavakon kopogó:
S sebesebben mint hir a dróton, a bús utakon tova gördül a két robogó.*

*S dacolva vonattal a síneken át kerekük suhan. Alszik a város.
Surrannak elénk magas ércemeletjei. Csöndje halálos.
S már az öregnek a kocsija csusszan a – csusszan a jól kövezett uton át:
Követi, keresi, hön lesi, nem leli – nem leli lánya nyomát.*

*Zöldbeszegett hegy alatt toványúl sima tó vize, mint a lepény.
Most oda – lám oda jönnek a – szöknek a – törnek a lány s a legény.
A kocsi mint csodaparipa ront oda, jaj neki – jaj bele vad kerekén
loccsan a – csobban a tó vize: jobb biz e tört szeretőknek a tó fenekén.*

*Még egy rémszerű kép (az apáról) a vásznon jó: az utolsó:
vágta a vad kocsi, mint robogó sír, fürge koporsó.
Igy a halálkocsi Amerikát szeli, szeldeli, szegdeli, jár:
drága szekér kerekén, sima tó fenekén csupa kéj a halál.*

*

*Ah! Ámerikába! Csak ott túl a tengeren, ott van az élet!
Ah! Ámerikába miért nem utazhatom én soha véled. . .
Ott van az élet, a pénz, az öröm, s a kaland tere, küzdeni tér:
tengve a drága kenyéren unalmasan itt nyavalyogni mit ér?*

AMERIKAI SZERELMI TRAGÉDIA

Babits Mihály: Mozgófénykép

B O R I I M R E

Babits Mihály költészete e különös, „amerikai” szegmentumának eredetére Kárpáti Aurél utalt a *Nyugat* 1924-es Babits-számában. Idézi a költő egy egészen korai versének három sorát, mint írta, a „Magyar Szemle utolsó, csonkán maradt évfolyamából”:

*Messze világba
Amerikába
Szeretnék menni. . .*

A költő összes műveinek Török Sophie által rendezett kiadásában meg is található a kérdéses vers *Hullik az ablak* cím alatt, s ott a keletkezés dátuma is: 1906 márciusa. Panaszdal ez a vers, egyúttal az elvagyódás éneke is – egészen a századvég érzérendszerébe helyezve, miként azt Kárpáti Aurél magyarázta: „Hanem maradjunk csak a verstöredék emlékénél. Ebben sokkal jellemzőbb vonást őrzök Babitsról. Emlékezem, nagyon meglepett a versben maga a szó is: Amerika, – szokatlan valami ez akkoriban – de még inkább a költő nosztalgiájának megjelölt iránya. . . Ezen a ponton válik egyszerre feltűnő kivétellé Babits, aki Amerika után sóvárog.” Kárpáti Aurél azt is jelzi, hogy nem a magyar irodalmi köztudatba akkor már rögződött romantikus Amerika-kép vonzza a figyelmét, nem az „Atalák és Renék őserdős, rézbőrű Amerikája”, nem az az Amerika, amelyet Babits *Az európai irodalom története* című könyvében majd az „Újvilág vadonjának” mond, s nem is az az Amerika, amelyről „gyermekkora kedveltje”, Cooper mesél indiántörténeteiben. De Poe „valóságimádó Amerikájának a lelke” sem üzen az Amerika-versében, legfeljebb Whitman inspirálhatta, hiszen amit elmond versében, az nem látszik törő a metszett „európai hagyománynak”. Legfeljebb olyan módon, ahogyan a mozi európai hagyomány. S Babits Mihály szerette a mozit már Szege-den is, amikor ott volt tanár, ott született (részben) a *Mozgófénykép* című ver-

se is, ahogyan idézni szokták a költőnek azt az állítását Szilasi Vilmos feljegyzésében: „1906 – Szekszárd–Szeged. Ezen vakációból hazamenet. Terv Szekszárd, kidolgozás Szeged.” Apró Ferenc kinyomozta, hogy abban az időben az „amerikai bioscop két olyan filmet is vetített, melyek ihletői lehettek Babits versének”: 1907 májusában az *Egy szerelem tragédiája* című film pergett a szegedi moziban.

A verset 1908 februárjában Kosztolányi Dezső kommentálta, aki kézhez kapta Babits kéziratát, imígyen: „A Budapesten futkosó tucatpoéták, hivatalból századvégi lantosok pedig sohasem érzékeltetik meg a mozi hangulatát annyira, mint te komikus szapora anapsztusaiddal.” A költemény nyomtatásban a *Nyugat* 1909. januári számában jelent meg az *Ő éjszaka*, a *Sírvers* című költeménye, valamint a *Léthe* című Baudelaire-fordítása társaságában. A szám élén pedig *Tél* című prózája állt – egy kis Babits-szám jelzeteként.

A Babits-értelmezők rendre megállnak e korai költeménynél, és legalább egy minősítés erejéig el is időznek ott. Legrészletesebben Kárpáti Aurél és Rába György vizsgálta. Kárpátinak *A költő nosztalgiája* című, már idézett esszéjében egyenesen az „első világvárosi költőnek” mondja Babitsot, „aki magyarul szólal meg”, éppen a *Mozgófénykép* alapján, és a vers „amerikai ízét” dicséri. Rába György pedig ezt írta: „A Mozgófénykép legkisebb leleménye, hogy nemcsak epikus tárgyát választja a modern élet egyik központi legendájából, hanem költői előadásának is a filmszerűség illúzióját adja.” Előtte Király György már 1924-ben írta, hogy „Babits az első költő – talán az egész világ-irodalomban –, aki ha nem is foglalkozik mozarabok írásával, a mozgófényképet lírai témává avatta.”

Eder György és Rába György is kimutatta a szálát, amely Babits versét Arany János verséhez köti. Rába szerint ez a Babits-vers „rájátszás Arany *A kép-mutogató* című balladájára, mellyel egyébként is azonos a lányszöktetés, a szökevények üldözésének, a szerelmespár vesztének és a zord apa bűnhődésének motívuma”. Az Arany János versére való utalás a *Mozgófénykép* műfaji meghatározásának a kérdését veti fel. Benedek Marcell „naiv mozimesének” mondja, Rába György mindkét Babits-könyvében „nagyvárosi legendának” minősíti, de mondhatta volna nagyvárosi képnek is, miként az ihletben rokon *Páris* című költeményét maga Babits mondta. Am ha Arany *A kép-mutogatót énekes históriának* nevezi, miért ne nevezhetnénk mi is a *Mozgófényképet*, amely Arany János verse után harminc évvel keletkezett, annak? De figyel-nünk kell magára Babits is. Ő írja a *Kép egy falusi csárdában* című versében, hogy „Csitt, mindez ponyva ma, dalnok!” És ez a vers azoknak a Babits-költeményeknek a sorába tartozik, amelyek a legkülönbözőbb, de valahogy mégis a népi-népies versvilágot idéző formákat reprodukálnak. Ilyen a *Páris* című „fantáziája”, a *Golgotai csárda*, amely „egy ismert passió-ének dallamára” íródott, a *Galáns ünnepség*, az „egy régi képhez” íródott *A halál automobilon* vagy a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből* című. Kiterjeszhető tehát az a verskör, amelynek Rába György három darabját jelölte csak, a *Mozgófénykép*

mellett a *Páris* és a *Régi szálloda* címűket „formaszervezetük” rokon volta miatt. A Babits-költemény egy ihletforrásból eredt Aranyéval – a vásári ponyvaműfajból, ahogyan a század elején a mozi újdonságként megélhető és meglátható volt. Hevesy Ivánnak a filmjátékról 1924-ben írott könyvében találunk erre nézve eligazítást: „Idézni kell a húszéves múltból a filmnek legelső lépéseit. »Mozgó fényképek«, »Mozgó fényképek tárlata«, hirdették vásárok sátorponyvái és az üres bolthelyiségekben rögtönzött bemutatóhelyek. »Mozgó fényképek«: jelző és a szó még eredeti értelmében élt ekkor, nem összeolvadva, mint új fogalom jelzője.” Babitsnál már összeforrt, s új fogalomként létezik, lényegében „új csodaként a nap alatt”, s „új dalként”, „most talált szavaként”, miként a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből* Wolfram énekében ünnepelte a költő az újdonságokat.

Babits verse Janus-arcúságában teljes: benne egy új „történet” kapja meg tökélyét, a ponyvahistória válik manierista magas irodalommal, a közönséges különlegessé, egy új fogalom- és tárgyvilág költészettel szenteltté. És válik a Kádár Kata-ballada „modern” balladás történeté, amelyet már „filmhomály”, egy új közlési mód törvényszerűségének következményei, egy új dramaturgia kívánalmai jellemeznek. „A filmrendezés arra törekszik – írja 1924-ben Hevesy Iván *A filmjáték esztétikája és dramaturgiája* című könyvében –, hogy a történelem legjellegzetesebb pontjait kiragadva és egymás után kapcsolva, ezekből és a fordulópontokból a történelem extraktumait valósítsa meg.” Még mindig a némafilmről van szó, s Babits is költeményében ennek áldoz: vannak versszakai, amelyek egy, az „amerikai leányszöktetés” témájára készül filmnek akár forgatókönyve is lehetnének, olyan részletes a koreográfia leírása, a vizualitáson való költői inszisztálás. Költőileg meg- és átértett tragédiarendezés itt Babitsé, amikor a versben (Hevesy Iván megfogalmazását alkalmazva) a „lélektartalom szimultán kivettését” valósítja meg, mintegy ösztönösen élve a „modern filmjáték-szerkesztéssel, amelynek lényege a totálképeknek second és premier-elemekre való bontása”, minthogy Hevesy Iván szerint ebben „a felbontásos képszövevényben rejlenek a filmjáték igazi drámai lehetőségei”. Ilyen módon válik lehetővé „összecsodálni a gyors jelenéseket”, amelyekből a „szenzációs szerelmi tragédia” kibontakozik – „mozgófényképekben előadva”, miként a költemény alcíme közli.

A moziban – édes kettesben –, ez a költő-narrátor szituációja, kommentárjai, „közvetítései”, a képeknek érzelmi nyelvre való fordításai, költői feliratozásai erről vallanak. Nem hagy kétséget jelenvalósága a mozi „lepedőjén” lejátszódó produkció előtt, még ha „olcsó s remek élvezetről” van is csupán szó. „Szívem” – mondja már a vers második sorában a meg nem nevezett női társának. Majd egy „Ni” vezeti be a következő versszakot. Vannak kommentárok is a következő képek kapcsán. „Vetkőzik az édes”, majd: „Vakít ide: hallani szinte. . .” Azután a hetedik szakaszban lesz ismét közvetlen a kommunikáció a narrátor és nézőtársa között: „Ó nézd, gyönyörű! gyönyörű ez a fény- és árnycsere kékbe pirosból! / S hogy gördül a két robogó! Hogyan is, hogyan is

lehet ez papirosból!” A mozikép-mozgóképek csodája után következik a néző izgatott beleélésének a jaj-jele: „A kocsí mint csodaparipa ront oda, jaj neki – jaj bele vad kerekén. . .” Hogy kollektív élményt beszél el a költő, jelzi a „Surrannak elénk magas ércemeletjei. . .” mondat alanyának többes szám első személye. S ott van a látvány és a néző élményvonalán az utolsó autóhasonlat: „vágat a vad kocsí, mint robogó sír, fürge koporsó”. És már halálkocsin ül az apa – így valóban a halált látjuk az automobilon, miként egy másik Babits-vers címével felkínálja. Közben még egy megjegyzés a narrátor és társa gondolatvilágában: „jobb biz e tört szeretőknek a tó fenekén”. S ott van a helyzetet rögzítően a csillaggal elválasztott utolsó szakasz (amolyan mellékdal) másik sora is: „Ah, Ámerikába miért nem utazhatom én soha véled. . .” Ezt a sort fogja közre e szakasz többi sora, amely teljességgel a narrátor ironikus kommentárja, amivel a *Mozgófénykép* „szemléletében ironikus társadalomrajzzá” (Rába György) alakul át – s lesz előképe az ironikus-komikus *Jónás* könyvének. A *Mozgófénykép*ben a nemes szándék, a „küzdeni tér” képzete devalválódik az amerikai leányszöktetés történetében.

A verstest legnagyobb hányadát a leányszöktetés képeinek versnyelvre fordítása képezi, a narrátor közléseinek segítségével. A mozgófénykép képei a történet fonalán következnek egymás után, s kitetszik, Babits páratlan beleérzéssel *tudja* mindazt, amit a filmjáték esztétikájáról és dramaturgiájáról az 1900-as évek második felében tudni lehetett Magyarországon, így a képalkotásnak a filmjátékban oly kívánatos módozatairól is költői ismeretei voltak, tehát ő is ritmusosan alkalmazza a „síkok hármass rendszeréből” következő megmutatási lehetőségeket, s váltogatja a „premier-, a second- és a totál-síkokat”, olyan módon, hogy ő is legszívesebben „second-plánban” (Hevesy Iván szóhasználatából kölcsönözve a terminust) láttatja az eseményeket. Erről a „second-plánról” írja majd Hevesy Iván húsz évvel később, hogy a filmrendezők „egyre tudatosodó törekvése éppen abban mutatkozik meg, hogy a drámai cselekményt igyekszik amikor csak lehetett, áttolni a totálképekből a second-plánba”, miközben szüntelenül és izgatottan „újul a kép”, és: „Palotájuk elébe mutat. / Fellelkaparójuk előtt ki az éjbe mutatja a hosszú utat”, azután „mozdul a képlet”, nyomban „fordul a kép”, „elpattan a kép, valamint hab a síma vizen. Jön az új. Csupa álom.” Végül pedig: „Még egy rémszerű kép (az apáról) a vásznon jó: az utolsó: / vágat a vad kocsí, mint robogó sír, fürge koporsó. / Így a halálkocsí Ámerikát szeli, szeldeli, szegdeli, jár: / drága szekér kerekén, síma tó fenekén csupa kéj a halál.” Kitetszik, az utolsó mondatok ismét a narrátor minősítéseit rögzítik.

A „szenzációs szerelmi tragédia mozgófényképben előadva” képsorát tehát át- meg átszövi a szemlélő(k) reakciója, véleménye – a *teljes mozi*, film és néző vizuális és érzelmi közösségének a rajza, amit leglátványosabban a költemény hatodik szakasza mutat:

*És fordul a gép. Jön a halmon a két szeretővel a gép lefelé.
Vakít ide: hallani szinte, amint robog a kanyarulat elé.
Nőnek az arcok. A hölgy a lovagra simul. De az ég henye fellege gyül.
S tűnik kanyarodva a gép. Jön a második. Ebben a dúlt öreg ül.*

A narrációnak fontos és különös rétegét a költemény stílusvilága formázza: ebből következhet Lukács Györgynek az a jellemzése is, amely szerint „sok más groteszk fantázia és furcsa meseszerűség veszi körül a moziban játszódó amerikai leányszöktetés tragikus históriáját”. A közlések staccatója után rendszerint a leíró mondatok részletezőbb, színesebb sorai következnek – ezek vagy érzelmekről informálnak, vagy totálképeket írnak le:

*Ni – Ámerikában e nagy palotának a dús ura – milliomos
rendel, levelez, sűrög, üzleteit köti, telefonoz.
Titkára előtte. Beszélni akar vele. Várja. Magára marad.
Beszél neki. Karja mozog hevesen s ura szörnyű haragra gyulad.*

A költemény nyolcadik szakasza színességében, a narrátor impresszionizmusában a legteljesebb, aminek a benyomásához az is hozzásegít, hogy az igékkel szemben a melléknevek jelzős szerkezetekben és metaforákban kerülnek túlsúlyba:

*S hogy gördül a két robogó; hegyeken tova, völgyeken, árkokon át!
Pornimbusz után pocsoló utakon ver a kereke sárkoronát.
Tágnak a messze prerik. Zug a zápor, a sík tavakon kopogó:
S sebesebben mint a hír a dróton, a bús utakon tova gördül a két robogó.*

Ehhez járul a tizedik szakasz első sorának a „színessége”:

Zöldbeszegett hegy alatt tovanyúl sima tó vize, mint a lepény.

Aránylag jól elkülöníthető a látvány két képi változata a két mondatkép, a „rövid, de teljes mondatok” (Soltész Katalin meghatározása) és a bővített, illetve összetett mondatok sorozatai alapján is, amelyek között ott vannak a hiányos mondatok indulatközlései. (Pl. „Mi volt az? Utánok! A gép! Tova!”) Ritmust teremtő szerepe van a sok gondolatjelnek is, főképpen hogy a „látható nyelv” körét gazdagítja, és teszi legeklátásabban a következő sorban:

Most oda – lám oda jönnek a – szöknek a – törnek a lány s a legény.

Különösen a „rövid mondatok” gyors váltást mutató szerepét lehet említeni: ezeknek a mondatoknak az a feladatuk, hogy idézzék azt, ami a filmjáték-

ban történik, nevezetesen, hogy „egy tized másodpercbe sem kerül az a rezzenés, amellyel az egyik színtér felváltja a másikat”.

A groteszk különlegesség lesz mértékké a néző és a mozgófénykép mutatta Amerika-kép között. Népies és urbánus disszonanciái felelnek egymással: a nem honos világ néz le a mozilátogatókra a „sik lepedő”-ről, így nem közönséges ámulat, „összec sodálás” az, ami a nézőtérén történik. Amerika – olvasuk-halljuk már a második szakasz elején, és ez éppen olyan elidegenítő, mint egy más változatban az *Áfrika, Afrika* cím. De van a népetimológia határán álló szó is – például az ótombil. Ebbe a szókörbe illő még a villanymécs, a fellegkaparó, a csodaparipa, a drága szekér és a drága kenyér szó, egy fokkal magasabb rétegben pedig a sárkoszorú a pornimbusz ellenpontjaként. Ezeket veszik körül a népiesnek látszó-hangzó szóalakok (halovány; kimén; a palotának elébe mutat; ablaka nyil; elbuj a hold; kicsinyebb-kicsinyebb; utánok; zuppan a zápor; nyavalyog). Most már nem lehet kétség, a magyar világból nézi a költővel a narrátor és párja a film csodájaként a modern szerelmi drámát, valamilyen népünnepély csúcspontjaként. Műfaj és költői nyelv, költői téma harmóniája így áll elő. De nem ritka kivételként. Soltész Katalin e korai Babits-versekből kis jegyzékét állította össze az ilyen népies szavaknak (föst; röpülőgé; üng; fereszt), mintha a modern élet tárgyi valósága így emelkedne a magas költészetbe – az urbánus lelkiség pedig önnön eredetére tekint vissza –, nem véletlenül éppen egy Amerika-versben!

S mert egy egészen újszerű témáról van szó, új formájú „beszélyről”, így próbálja Rába György műfajilag meghatározni a *Mozgófényképet*, újszerű a verse is. A Babits-versformáknak Soltész Katalin készítette táblázata szerint a daktilus és az anapestus keveredése alkotja a sorokat. Ilyenben, láthatjuk, ritkán tett kísérletet, mindössze hét verse minősül ilyennek. A hosszú, húsz szótagos sorraival pedig egészen egyedi és ritka, mint maga a látvány, noha a lányszöktetés, a szerelmesek halála közismert s „népi” is a magyar ember- és képzeletvilágban, a hagyományosnak a benyomásával anélkül, hogy valóban olyan lenne. De nem hosszú vers sem abban a felfogásban, ahogyan azt Whitman megalkotta, a versláb „dallama” annak ellentmond, mintegy jelezve, hogy a szerelmi tragédia örök jelensége az emberiségnek. És kellenek a rímek is, a szokványos ragrímek éppen úgy, mint a leleményesebbek, a csillogóbbak, illetve a beszédeesebbek (alszik a város – csöndje halálos; jó az utolsó – ürge koporsó; szegdeli, jár – csupa kéz a halál; ott van az élet – én soha véled; küzdeni tér – nyavalyogni mit ér), de csak kivételes helyzetben észlelhető enjambement is: egyszer a milliomosról szólóban tör meg a vers végén a mondat (milliomos / rendel), a következőben a lányról szólóban (jön a lány / bálból), majd a menekülés elmondása során, azon a helyen, ahol a szerelmesek autója a vízbe rohan (jaj bele vad kerekén / loccsan a – csobban a. . .), ami ismét csak azt mutatja, hogy mennyire jelentéssíkokat meghatározók a grammatikai-verselési megoldások a *Mozgófényképben*!

Szól pedig a vers nem Amerikáról, hanem *Amerikáról* – a magyar költészetnek éppen e verssel meghódított tartományáról!

LEVÉL KANADÁBÓL

FÜST MILÁN

*Széles az út odalenn, messzi a vidék
S obykor, ha lenézek,
Lélek se moccan erre mifelénk
S némán áll a levegő tengere. . .*

*Ám ősszel. . . mikor lejönnek végre a hegyi vadászok,
– Oly jól ismerem őket! – egyikök piros sipkával integet
S akkorát kurjant odafenn a hegyi temetőnél, hogy beledermes a lélek,
Ugy megkongatja véle, ami tátong, hogy az hánytorgva felindul
S a kopárság szélei habzanak. . .*

*Fut a kiáltás, – minden kiáltás fut erre mifelénk s obykor
Házunk ajtajánál obykép kavarog, mint a hózivatar. . .
Bambán mozdul meg tőle a piszkos, fekete víz is,
Mely készül a fagyra már – s azért oby álmatag. . .*

*Nálunk szigorú a tél, irgalmat itt semmi sem ismer s ha mikor
Pattogni kezd a jég is a messzi sikon s szanaszét repedez,
Ilyenkor a fagy, – jóelőre remegünk, – odalenn
Pozdorjává töri a kosaras gátakat.*

*S máris mint tavaszi gyikocskák, fényesen futnak a kis vizek
S gyilkos gyorsasággal telik meg az ártér
S lobogva, pattogva éji tüzek mozdulása
Vérvörös alakokat kerget fel mifelénk.
Csóka lépeget ilyenkor a házunk tetején. . .
Míg odalenn az ártéri szigeten keselyűk
Lassan ereszkednek alá. . . s a tar fák koronáin sorra megülnek. . .
S hogy mit várnak? – én tudom. Még él valamennyi vadállat,*

*Ki ott rekedt az iszap szigetén: egész jól hallom szükölésük,
Még könyörgő jajjuk is elhallik néha idáig
S olykor totyogásuk. . .*

*Ám máris ott ülnek a keselyük. . . oly jól ismerik ők a halált!
S a jussukat épp úgy számontartják oh emberek gyermekei, mint ti. . .
S félálomba' tünődnek. S mire felkel a hold is s megindul véle a felszél,
Hónuk alá dugva meztelen fejüket inganak.*

*Így élünk errefelé. . . Én a hold ködét nem szeretem.
Huzódnám mindjobban ilyenkor afelé, ami melenget. . .
S mihelyt az alkonyatra rázuhant nagy sullyal a hegység: –
Még jobban melengetném édes álmaimat!*

*Így élem világom, – borokra gondolok némely estén. . .
Vagy azt lesem: felgyúl-e vajjon ama sárga, téli fény. . .
Tavasszal a rügyek éji pattogását figyelem. . .
Lesem a füstöt. . .
S mire az éji képek sorra elvonultak s itt a hajnal,
A lovak édes csengetyűi nékem csengenek.*

*Úgy mondják, odalenn a Nagy Rabszolga Tónál
Boldogabb a világ. . . a nép sokat nevet
S gyakran látnék gyereket, amint agyagfazékkal karikáz,
Vagy rézgombbal fúrt fülében mosolyogva tünődik. . .
S még az öszvér is nyerít ott, úgy mondják, ha forrás szaga üti orrát. . .*

*S ha jő a tél, –
Hogy hó porában hengergőzik ember, állat. . .*

*Mifelénk azonban minden szomorú. S mégis, ha meghalok,
Annyi gyengeségem akkor mint pajzsot emelem fel
S tudom: remegve strok majd utánad életem!
Költő vagyok, oh jaj, kiáltanám váltság után jajongva, –
Mint a téli fák, –
S a sárkány torkában majd mégis eltűnök.*

*S tán rád gondolok akkor, édes nagyanyám!
Mazsolás szemeidre, kulcsaidra. . . de a levesszürcsölésről is biztosan
Majdcsak eszembe jutsz te odaát. . . s tán ott nevetni tudok*

*Ó, jöjj már, légy itt, boldogabb vigasság – s bár elmúlna már tőlem ez az élet
S e világ is: mint a csillagképek rendje, vajha lassan elfordulna szememtől. . .
És tagadón se kéne megőszült fejemet megráznom
Soha, soha többé!*

FÜST MILÁN ÉS KANADA

Levél Kanadából

HARKAI VASS ÉVA

Hogy Füst Milán költészetének kitágított idő- és térkoordinátái nagy távolságokat fognak egybe, a végtelenség partjait ostromolják, több költeményével is alátámasztható. A versek időtengelyének egyik végpontja a múltba, a középkor(iság)ba, a másik az öregség vágyott állapotába vezet – a visszapergett objektív idő s az előrepergett szubjektív idő feszítóján alakítva ki a szerepjátszás, a szituációba helyezkedés módozatait. Ilyen szempontból a költemények egyik vonulatát nagy vonalakban az *Objektív kórus* és az *Őszi sötétség* ciklus versei, a másikat a kései öregségversek szemléltetik. De ugyanilyen nagy távolságot járnak be a Füst-versek képzeletbeli versterekkel is. Itt az egyik végpont Keleten Arménia, a lélek bölcsője az *Őszi sötétség* versciklusból, a másik pedig Nyugaton Amerika a Csendes-óceánnal. Ez utóbbiak azután több költeményben is felmerülnek: Az *Este van* című versben ott látjuk a „Csendes Óceán”-t, hol „ferdén fordul el / A föld a semmiség felé”, a *Mississippi* már címében is hordozza a kijelölt, valós, ám a versen belül *képzelt* földrajzi helyet („Ó távoli folyam s Ó Amerika zordon és messi vadonjai!”), s hasonlóképpen újra a verscímből üzen a képzelt helyszín a *Levél Kanadából* című költeményben is. Az elvágódás intenciói röpitik a lírai ént a világtérkép mindkét távoli végpontja felé (fényévnnyire bármiféle társadalmi és főleg politikai vonatkozástól), így nem véletlen, hogy Arménia és Kanada vágyképén belül is ugyanazok a sárga, vörös és éji tüzek és fények világolnak. „S az égő forrásoknak vörös tüze sárgúl” – írja Füst az *Arméniában*, a *Levél Kanadából* című versben pedig azt lesi, „felgűl-e ama sárga, téli fény”. Nyilvánvalóan ott munkál e fényekben-színekben az egzotikum is, mint ahogyan lexikai vonatkozásban az ihlető Arménia szóban s a távoli varázst sejtető Amerikában és Kanadában is ott érezzük ezt. Innen ered a nem szokványos képek megalkotásának szándéka is. Az érzés állandóságát pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az előbbi költemény a „régiek”, az utóbbi pedig az „újak” közül való.

A *Levél Kanadából* ugyanakkor magába sűríti mindazokat a versbéli jelen-

ségeket, amelyek a Füst-versek jellemzői. A személytelen személyesség megnyilvánulását teszi lehetővé a levélműfaj, mely álarc, amely mögül a lírai én személyessége közvetetten juthat kifejezésre. Ily módon az elsőszemélyűség csak átvitt értelemben az, hiszen a műfajválasztás egyidejűleg egyféle elidegenítési technika érvényesítését jelzi, a szerepjátszás eszköze, ugyanakkor viszont ezzel egy időben (s itt kell felfigyelnünk a versszöveg feszültségének, impulzusainak egyik vonulatára!) állandóan adva van a személyesség kifejeződé- sének (burkolt) lehetősége is. Ezt hangsúlyozzák a lírai én „Így élünk errefe- lé”, „Így élem világom”-féle helyzetjelentései.

Ezen az egyszerre távolságtartó-elidegenítő és egyszerre személyes viszony- latrendszeren belül bomlanak ki azután az őszi-, tél- és tavaszképek, piros sip- kával integető, kurjantó hegyi vadászokkal, futó kiáltással, pattogó, szanaszét repedező, a kosaras gátakat pozdorjává törő jéggel, tavaszi gyíkcokkákként, fényesen futó kis vizekkel, lobogó, pattogó éji tüzekkel, a háztetőn lépegető csókával stb. A horizontális időtengelyt pedig vertikálisan keresztezi a szintér kettős tagolása: a fent („erre mifelénk”, „nálunk, errefelé”) és az „odalenn” tere. Az előbbit inkább a mozdulatlanság, a csend és a magány, az álmatag víz s a lélekben is gyökeret eresztő szigorú tél jellemzi, melynek moccanatlan né- maságát csak az évszakok hozta mozgalmasság, kiáltás s pattogás bontja meg; a lenti világ, az „odalenn” pedig egy vágyképen belüli vágy tere: egy boldogabb világ, sokat nevető néppel, nyerítő öszvérrel, hó porában hengergőző ember- rel, állattal. Ez a Nagy-Rabszolga-tó vidéke, amely az *Este van zöld sziget*vel mutat szoros rokonságot. *Zöld sziget* a „Csendes Óceán”-ban s a Nagy-Rab- szolga-tó Kanadában: mindkettő vágykép, kerek, tökéletes – és imaginárius. A sziget a lírai én képzeletéből, a tó világa mások elbeszéléseiből bomlik ki („Ott képzellek el zöld sziget” – „Úgy mondják, odalenn”, „ott, úgy mond- ják”).

A *Levél Kanadából* verstere egyúttal a lét teljességének a terepe is. Erre utalnak a mikroképektől haladva kozmikusá növelt (s három ponttal is „meghosszabbított”) látomásképek („S némán áll a levegő tengere. . .”; „S a kopárság szélei habzanak. . .”), de ugyanígy ezt támasztja alá az a versben ki- bontakozó teljesség is, melyben az élet veszélyképei, a költőlét, a meghalás s a gyermekkori emlék is egyidejűleg megférnek egymás mellett, s melybe a lírai én létének minden mozzanatával beletartozik.

Füst Milán Kanada-verse tehát a lét teljességének képzetét sugallja. Alap- helyzete a költeményeiből már jól ismert magány, amelyre vágyképek sora si- mul, s a költeményben ezek dominálnak, hiszen Füst e vágyképet festi a vers lelegejétől kezdve, epikumával és líraiságával egyaránt. Ily módon a leírt moz- dulatok s a hangok is („a lovak édes csengetyűi”) e vágy „édességének” búvkö- rében mutatkoznak meg, merülnek fel, még ha felettük keselyűként ott kísért is a veszély árnyéka.

Jellegzetesen Füst Milán-i táj Kanada, mint a költő más tájai is, belülről, a lélek legbelsejéből hozott világ, s koordinátáit nem is a térképen, hanem a

költő világán belül kell keresnünk. Ám mégis lényeges a helyszín megnevezése, hiszen jelzi a költő azon szándékát, hogy konkrét helyszínnel fejezze ki elvágódását, hogy a világ legnyugatibb, legvégső pontjáról szemlélhesse önmagát.

Kanada egy versbéli szituáció, amelybe a lírai én, mint oly sok más esetben, beleképzelte magát, az elvágódás tere, s nem utolsó sorban bizonyosság arra, hogy ki-ki a maga módján és művészi eszközeivel fedezi fel a maga kontinensét.

KANADA

DOMONKOS ISTVÁN

*kanadában mindenki kanadai
kanadában kanadai évek múlnak
híres a kanadai éhség
a kanadailag fagyasztott kanadai vér
velőscsont máj és vese
a kanadai szárított gyümölcs
kanadában mást sem hall a kanadai
csak azt hogy kanada kanada
a kanadai kínai is kanadai
kanadában
ha kanadailag kifogásolható is
kanadaisága
kanadában mindenki lopja
a kanadai tejet
a kanadai sarkon
a kanadai ékszerek
kanadai üvegfalak mögött
kanadailag őrizettek
kanadában senkinek sincs szeretője
(mindenki úgy segít magán ahogy tud
leggyakrabban kanadizál)
a kanadai rendőrök nem tudnak gitározni
kanadában a házfalak nem golyóállóak
a kanadai páncélszekrények falában
kanadai homok csillog
kanadában a börtönőröknek
rossz a lehelete
kanadában nincs színházi egylet*

*híres a kanadai univerzális ragasztó
kanadában tűrhetően lehet ragasztani
a kanadai ragasztás örökös
kanadában csúszósak a háztetők
a kanadai erdők meg vannak világítva
a kanadai stadionok veszélyesek
mert be vannak kerítve
szolid kanadai kerítés
kanadában esténként mindenki
a kikötőben ácsorog*

kanadából sohasem indul hajó

KANADÁBÓL NEM INDUL HAJÓ

UTASI CSABA

Költészetünk megújulásának, szabadságharcának kezdetén számos lírai és prózai szöveg váltott ki felháborodást. Falusi tanítók és könyvtárosok dugták össze fejüket Tolnai Ottó „fürdőkádas” verse fölött, irodalommal kacérkodó publicisták lángpallossal úzték volna világon túlra a kezdő poétákat, a mindentudó politikuskok műhelyében pedig a megtorlás plánumai erjedtek csöndben. Visszhangja, súlya volt az írott szónak, mint mindig, ha hosszan tartó dermedtség után távlatok kezdenek nyílni a szellem előtt.

Ezek közül a korai, ellentmondásos, nem mindig átgondolt, nemegyszer céltalosan is botránykőnek szánt megnyilatkozások közül már megjelenése pillanatában kiugrott Domonkos István *A vers fetiszizálása* című esszéje, mely akaratos pátozzsal mondta ki, hogy a költő „antitézise a halálnak”, s a „vers győzelem”. Harminc esztendővel ezelőtt, amikor irodalmunk nagy részét még mindig egy hallgatólagosan elfogadott és alkalmazott „vajdasági” értékrendszer kritériumai alapján ítélték meg kritikusaink, épp az efféle győzelmet ígérő kitételeknek lehetett igazi visszhangja. Végre egy költő, aki, ahelyett hogy kopott rekvizítumok felhasználásával poétikus szölamok előállításán fáradozna, „totális életé”-t akarja föltenni a versre, lelkendeztünk, nem véve észre, hogy az esszében Domonkos István valójában önnön árnyékát készül átugor- ni, ami majd döntően meghatározza egész további pályáját. Nemcsak azt emelte ki ugyanis, hogy évszázadonként csak egy-egy igazán fontos vers keletkezik, melynek „pályáján egész sereg vak, süket, néma költő bolyong, kijáró részüket követelve belőle elveszette, megalázottan”, hogy az „érzelmek húsrétegeiben” csontokat kereső vers mindenigényű, hanem egyúttal azt is, hogy a jelenlét és az emlék közötti szakadékot áthidaló, a kettőt egy pontba sűrítő költészet nem második élet, nem gyógyulás és nem vigasz megalkotója számára. Egy minden másodlagosságtól mentes, érzelmektől és emlékektől be nem árnyékolt, magábanvaló líraiságról álmodott tehát, akár a fiatal Ilyés Gyula is, midőn programadón papírra vetette: „A költő nem énekel az esőről. Esőt csinál.”

Az „esőcsinálás” maximalista igénye és a költői gyakorlat között azonban csakhamar kollízió támadt, amelyet Domonkos István nem tudott, nem is akart leplezni. Bármekkora lendületet vett is képzelete az épp általa deklarált „új virágzás” jegyében, sorain repedések futottak végig, melyek nem a verseket, hanem tulajdon pozícióját tették kérdésessé. Unni kezdte „barlangjai fénylő drágaköveit”, irtózata tárgyává lettek a szavak, szégyellte, hogy költő, hiszen a versek „csak kelések”, a „romlás folytatódik” velük. Nem véletlen hát, hogy az „esőcsinálás” nehézségeire épp a szimfonikus *Rátka* írása közben eszmélt rá legintenzívebben, látszólag barbár mozdulattal lökve el magától a poézist: „A világ valamennyi költőjének minden sorát égni hagynám egy mosolyért, egy lusta hullámloccsanás víziójáért. Költők nincsenek!”

Innen csaknem szükségszerűen az ellenköltészet felé kellett indulnia, hogy az irónia és öníronia, a vallomás és az utálkozás síkjainak egymásba futtatásával a vers lehetetlenségét hirdesse. Megtagadta a költészet ősi pilléreit, lerombolt minden illúziót, de nem a cinikus lemondás, hanem a számára elveszett teljesség nevében. Csak így kerülhette el az önáltatást, csak így óvhatta meg személyiségének integritását. Az ellenvers azonban, lévén hogy jellegét demonstratív programszerűség határozza meg, viszonylag rövid ideig kötötte le figyelmét. A hatvanas évek második felében innen is továbblép, s most már a depoetizált versbeszéd eszközeivel él. A metaforikusságot radikálisan háttérbe szorítja, lemond a kihívó gesztusokról, s miközben az emocionális ráhatás szándéka nélkül megállapítja, hogy „senki sem kivétel / mindenki bevétel”, iróniájának természetét mindinkább a verscímek és a versek erős kontrasztossága révén érzékelteti. *Hit*, írja egyik verse fölé a végső kérdések közelségét sejtetőn, a cím után azonban semmi más nem következik, mint azoknak a szerszámoknak lajstromozása, melyeket halála után a sírjába kellene dobni. *Költészet*, hangzik sokat ígérőn egy másik címe, a vers azonban nem poétikai jellegű kérdéseket vet föl, hanem egy banális pénzlopás története csupán.

Ezeknek a köznyelviség vonzáskörében megvalósult, groteszk verseknek kis sorozatából valósággal kiemelkedik a *Kanada*. Ötletvers ez is, akár a többi, de velük ellentétben nem marad meg parciális telitalálatnak, hanem a költő életérésének teljes értékű lenyomatává lesz, anélkül hogy illusztratív eszmei tanulságokat kínálna. A cím itt is megtévesztő, hisz elvágyódó európai elménket a távoli ország tájai felé indítja. Igaz ugyan, hogy Domonkos István eddigi pályájának ismeretében nem szélesen áradó elégia vagy fennén szárnyaló óda befogadására készülünk, arra viszont mindenképp, hogy a vers a kanadai valóság sajátosságaira, elképzelt vagy megélt elemeire fog építeni. Ez okból a meglepetés erejével hat, amint reménykedésünk ellenére láncolatosan egymásba kapcsolódó közhelyek közé lépünk. Különös közhelyek közé, melyeknek nincs hírértéke. Miért volna híres a kanadai éhség, ha egyszer nincs, miért specifikuma a kanadai mindennapoknak, hogy mindenki lopja a tejet, miért nem tudnak gitározni a kanadai rendőrök, s ha már nem tudnak, a csádiak tán tudnak? – sorjázhathatnánk a kérdéseket, de nem tesszük, mert már az első néhány

sor után fölöttébb világos, hogy az információk, éppen mert nincs valóságfedezetük, nem Kanadára, hanem ránk, a XX. század második felében értelem után kutató emberekre mutatnak, létünk súlytalanságát nyomatékosítva. A vers elkülönített utolsó sora („kanadából sohasem indul hajó”) nyilván pont ezért hat oly meggyőzően, mint a mulandóságot faggató régi mesterek egynémely messze hangzó sóhaja.

AMERIKA-PÁRHUZAMOK

Két Amerika-tárgyú vajdasági regényről

Dudás Károly: *Ketrecbál*; Varga Zoltán: *Indiánregény*

TOLDI ÉVA

Az évfordulók a művek újraolvasásának alkalmai. Dudás Károly *Ketrecbálja* nemcsak Amerika fölfedezésének apropóján „jubilál”: éppen tíz évvel ezelőtt készült, a szerző a Forum Könyvkiadó 1982. évi regénypályázatára nyújtotta be.

A kritika ellentmondásos ítéletekkel fogadta a regényt. Herceg János lelkesen üdvözölte, s „a magyar próza népi változatát” látta benne, erényeként emelve ki, hogy „olyan eseményeket is érint, amelyeket a vajdasági magyar irodalom eddig óvatosan megkerült, de amitől persze az életből és az emlékekből nem tűnnek el ezek az események”. Az alkalmi recenzens azt is bevallja, „némi szorongással” várja a kritikusok ítéletét a regényről, mert műfaji és szerkezeti megoldásairól vitázni lehetne, a szerző „kivételes epikai tehetségét” és a könyv „kivételes produkció” voltát azonban nem lehet elvitatni. A kötet másik recenzense, Vajda Gábor a következőképpen kezdi méltatását: „Dudás Károly regénye nem csupán évi könyvtermésünknek egyik kiemelkedő alkotása, hanem a jugoszláviai magyar próza történetében is a legjelentősebbek közé tartozik. Úgy gondolom, nem csupán Szenteleky örülne neki, hanem Kázmér Ernő is: ahelyett tehát, hogy programszerűen érvényesítené a helyi színeket, egyszerűen belőlük nő ki, a léte elválaszthatatlan tőlük.” Ugyanő mutat rá, hogy a szerző szociográfiai riportjaiból és novelláiból már korábbról ismeretesek regényének elemei és eljárása, s a szintézis láttán a kritikus „zavartalan örömet” fejezi ki. Utasi Csaba viszont a *Ketrecbált*at nem tartotta sem regénynek, sem valóságnak, illetve egyiknek sem elfogadhatónak.

Dudás Károly regénye három szereplő köré fonódik, szerkezete is hármas tagolású (a/1, b/1, c/1; a/2, b/2, c/2; a/3, b/3, c/3), és többnyire mechanikusan szétválasztott szövegtömbökből áll. Az a-val jelzett fejezetek Magó Gellért történetét mondják el, a b-vel jelzettek Horák Lajosét, a c-sek pedig Lajkó Illését. A mi szempontunkból az a és a c cselekményszál a fontos, s nyomban hozzátehetjük: az egész regényben is ez a két történetlánc a figyelmet érdem-

lő, a hitelesebb, a kidolgozottabb, ezek mutatják meg Dudás Károly igazi írói erőit: a drámai hajlamot, rugalmas nyelvezetét, érzéletes helyzet-megelővét, a feszültségteremtésre alkalmas szituációit, a lírai ihletettséget és nem utolsósorban egy ritka elbeszélő képességet, a részletek iránti fogékonyságát és a leírás pontosságát, s ezek alapján mondhatjuk, hogy az író ismeri elbeszélte világát, mégpedig belülről, sőt bensőségesen, s világról való tudását magával ragadóan tudja megérezkíteni. Ezzel szemben a b eseménylánc elmondása során gyakran moralizál, s azt a kijelentést is megkockáztatja, hogy a falusi-paraszi életforma a legszebb, a legjobb, a legigazibb, minden más szükségszerűen hamis pózokat hoz létre, a szerző a faluról elszármazott értelmiségi figuráját egyoldalúan ragadja meg.

Miről is szól a *Ketrecbál*? Magó Gellért hatvanéves brazil illetőségű parasztember negyvenévi kint tartózkodás után hazalátogat a Bácskába, s útközben találkozik a tanyavilágot járó Tanyaszínház együttesével, hozzájuk csapódva jut el gyermek- és ifjúkorának színhelyére. A b fejezetek a Tanyaszínház egyik színésznének a gondolatvilágát tárják fel, a harmadik egység pedig Lajkó Illés története, aki sohasem hagyja el a faluját, kivéve, amikor öccséhez látogat el Németországba, rövid időre. A szöveget a mindentutó narrátor beszéli el, az mégis a tudatfolyam regényének tekinthető, mert a hősök állandóan emlékeznek, szüntelenül együtt élnek a múlttal a jellel, a történetek keverednek, összecsúsznak az idősíkok. A regényfolyam szerkezete pedig elentételekre épül. Magó Gellért főként az otthon és a nagyvilág, Horák Lajos a falu és a város, Lajkó Illés a jelen és a múlt párhuzamai között vívódik.

A történet sajátossága, hogy a falu neve, ahova a tájolóást végző társulat eljut és a kivándorolt hazalátogat, nemcsak a regényben, hanem a valóságban is: Brazília. A falu történetét írja Dudás Károly, amikor elmondja, uradalmi cselédek egy csoportja hogyan indult el 1925 nyarán szekerekkel a legközelebbi vasútállomásra az Engelmann-birtokról, hogy a jobb megélhetés reményében kivándoroljon. Azonban alig haladtak tíz kilométert, eleredt az eső. A következő sorok pedig már a falu keletkezésének mítoszát mondják el Magó Gellért visszaemlékezésének alapján:

„Csigalassan haladtak előre a tarlok és szántások közt kanyargó dűlőúton, nyikorogtak a szétszáradt agyú kocsikerekek, kíméletlenül szikkasztott a nap, hajszálpontosan a tarkójára sütött, érlelte-forralta az agyvelejét, már nem volt kedve semmit sem kérdezni, az volt számára a legfontosabb, minél jobban behúzódjon a csomagok árnyékába, de ott is kibírhatalanul meleg volt, távoli égzengést hallott, de nem nagyon figyelt rá, el is szunnyadhatott közben, azután már egészen közel zörgött az ég, majdnem a fejük fölött, felnézett, és körs-körül sötét gomolygó felhőket látott, itt-ott tejfehér bodrozással (. . .), itt a zivatar, mondta az apja (. . .), emberek, a lovakat kössétek a kocsioldalhoz, takarjátok le ponyvával, pokróccal a holmikat, az asszonyok és a gyerekek húzódjanak a szekerek alá, már itt is a szele, kiabálta valaki, erős szél söpört végig a lapon, belekapott a lovak sörényébe, megemelgette a pokróco-

kat, harsogtatta a kukoricaleveleket, nagy szemű eső kezdett esni, aztán jéggel tetézzett felhőszakadás zúdult rájuk, a lovak idegesen toporogtak és nyerítettek, a férfiak fejükre terített zsákokkal, kabátokkal még mindig a szekerek körül sürgölődtek, pillanatok alatt lehűlt a levegő, egyszerre lúdbőröztető hideg lett, a kocsik alá is bevert a jeges eső, reszketve bújít az anyjához, és csodálkozva tapasztalta, hogy az is reszket, micsoda ítéletidő, segíts, Jézusom, mert különben beleragadunk a sárba, soha nem jutunk el Brazíliába.”

A történet folytatása a regény legjobb lapjai közül való, nemcsak megírásának módja, a mozgalmasság érzékeltetése és a leírás realista-naturalista pontossága, hanem a jelenet szimbólumértéke miatt is. Gabriel García Márquez-től tanulhatta az író, hogyan kell a népéletet „megemelni”, irreálisba csúsztatni át, ebben feltétlenül hasonlít a latin-amerikai falu az itteni Brazíliához:

„Amikor elvonult a zivatar, és sárosan, ázottan kimerészkedett a kocsi alól, elborzadva látta, hogy a laposban eltűntek a tarlók, a kukoricatáblák, mélybe merül az út, mindenfelé víz van, majdnem akkora víz, mint amilyenbe álmában belegázolt, a felnőttek is hitetlenkedve nézték, még a férfiak is, az asszonyok a kezüket tördelték, Jézus Mária, mekkora víz, mi lesz most velünk?, de Nagy Vince és az apja máris észbe kaptak, rendezgették a megtépázott holmit, kicsavarták az átázott pokrócokat és kabátokat, kapkodva fogták be a lovakat, addig kell kimenni innen, amíg el nem ázik a föld, most még átmehetünk a vízen, mert kemény az alja, de ha megpuhul, az isten se húz ki innen bennünket, örökre beleragadunk a sárba, és már indultak is: a lovak ágaskodva nyerítettek, nem akartak nekimenni a csillogó víztükörnek, aztán mégiscsak nekimentek, pedig nem látszott semmiféle út, térdig, majd szügyig jártak a vízben, prüszköltek, gőzöltek, habos lett a faruk, a hátuk, az oldaluk, de nekifeszülve csak mentek előre, mintha tudták volna, hogy a közepén nem lehet megállni, s mert a férfiak ordítva gyíztek és ostoroztak; a szekerek meg-megbillentek, kész csoda, hogy valamelyik föl nem fordult, hullámozott, habzott, fröcskölődött a víz, befolyt a kocsioldalakon, fölcsapódott az ülésekre, mögöttük egy asszony sikoltozni kezdett, aztán nyögni és jajgatni, valami történhetett, de ekkor már át is értek a vízen, megint láthatóvá vált a kocsiút, ami most sáros volt és csúszós, előbújtak a nedvesen csillogó tarlók, a megszagattott levelű kukoricatáblák. Megálltak, mögöttük az asszony tovább jajgatott, ült a kocsi tetején, a hasát fogta, és egyre jajgatott, csoportosulás támadt körülötte, asszonyok szaladgáltak ide-oda, közöttük volt az anyja is, látta, hogy pokrócot teregetnek a sárba, leemelik a jajgató asszonyt, a pokrócra fektetik, hiszen ez a Lajkó Böske néni, az asszonyok körülvették, eltakarták előle, egyelőre nem mehetünk tovább, jött oda az apjához Nagy Vince, irgalmatlan a sár, a lovak kidöglöttek, Lajkó Böske se jöhet tovább ilyen állapotban, abrakoljunk egyelőre; végső soron átkeltünk a nagyvízen, nevetett az apja, úgy is vehetjük, hogy célhoz értünk: éppen itt, a nagylaposon túl osztja a község az ingyen házhelyeket, Nagy Vince ingerülten legyintett, ne bolondozz már, mert beléd vágok, az asszonyok gyűrűjéből erőteljes gyereksírás hallatszott, ki gondolta volna, ma-

gyarazta lihegve az apjának az anyja, alig látszott meg rajta, közben a nyolcadik hónapban volt, kisfiú lett, erős és egészséges, ő persze semmit nem értett az egészségből, de ekkor már jött oda hozzájuk a bicegő Lajkó Péter, magasan a feje fölé tartva egy rúgkapáló, hangosan bömbölő, kisgyerek formájú valamit, a száját nem tudta befogni, úgy örült neki, mi most már megérkeztünk, nekünk ez lett a Brazília, igaz-e, kicsi Lajkó Illés?”

Ami az apáknak nem sikerült, a fiúk megvalósították. Magó Gellért a második világháború elől menekülve kivándorol Brazíliába, az ígéret földjére. Ha behunyja a szemét, látja a Passo Fundo környéki síkságot, „a vörössárga laposban hosszan elnyúló kukoricatáblákat és a magasba kapaszkodó cukornádültetvényeket, amelyek tövét a Uruguay folyó nagy kiterjedésű csatornarendszere öntözteti”. A könnyebbnek hitt élet, a gazdagság ígérete azonban hamar szertefoszlik. A „kakaó, a kávé, a gyapot, végenincs őserdők és a nagy folyók” országában Magó Gellért „végül is peón lett, caboclo, ugyanolyan megvetett földtúró – harmadrangú ember –, mint az apja, a nagypapa, a dédapja és bizonyosan minden elődje”. Az eleve elrendelés sújtja a nincstelen parasztembert, a sors és a körülmények mindenütt összejátszanak ellene, ahogyan apja írta neki ritka leveleinek egyikében a távoli országba: „Nem bújhatsz ki a bőrödből, fiam.” Hogy megmaradt paraszti sorban, annál fájdalmasabb, mivel az ősök álmai is szertefoszlanak általa. Sokatmondó és jellegzetes, milyennek hiszik az Újvilágot az uradalmi cselédsorban élő emberek: „édesapám, milyen lesz az a Brazília?, ott majd mi is olyan gazdagok leszünk, mint az Engelmann tekintetes úrék?, igaz, hogy ott mindennap jóllakhatunk?” – kérdezi a kicsi Magó Gellért, de még az édesanyja álmai is csak a hétköznapi biztonságot érik el, vágyainak netovábbja, hogy húst egyenek és szép ruhában járjanak, többre nem is gondol, többről nem is tud a tanyavilág szegény sorsú embere. Dudás Károly érzékletesen ellenpontoz a vágyott és a reális világ között.

Amikor Magó Gellért hazaér Brazíliából, a hatóságok egy papírlapot nyomnak a kezébe – mintegy elárulva az író céljait is –, méghozzá a következő szöveggel: „A közelmúltban jelentősen megélnkültek a kivándorlás problémájának történeti vizsgálatait, s történéseink meggyőzően bizonyították, hogy az országot tömegesen elhagyó kivándorlók szinte egészében a parasztnépesség köréből kerültek ki. (. . .) Elsőként a kivándorlásra készítő okokat kell kiderítenünk. Vidékenként más és más okok kerültek előtérbe, ezért feltétlenül minden indoklást fel kell jegyeznünk. Az okok tekintetében meg kell különböztetni a személyes indítékokat (kalandvágy, menekülés a katonai szolgálat elől, családi viszály stb.), és tekintetbe kell venni az objektív körülményeket (földhiány, munkaalkalom hiánya, rossz megélhetés, nagybirtok túlsúlya stb.)” A tájékoztató lapon a továbbiakban a szocialista frázisok tömkelege található, amelyek még nemrégiben is hozzátartoztak mindennapjainkhoz, magukon viselve a meggyőződéssel hangoztatott túlzás jeleit: „Vizsgáljuk meg, hogy a kivándorlók hazalátogatva hogyan reagálnak az időközben bekövetkezett hatalmas változásokra, a fejlődés és a jólét szemmel látható jeleire, arra,

hogy az egykor annyira sóvárgott Amerika itthon is megvalósult, mi több, az élet bizonyos területein jóval előbbre járunk, mint például Argentína, Brazília vagy az Egyesült Államok. (. . .) Semmiképpen ne mulasszuk el feltérképezni, hogy a hazatérőkre milyen hatást gyakorolt szocialista társadalmunk kétségkívül legjelentősebb vívmánya, az öngazgatás, hogy a kinti faji és nemzetiségi megkülönböztetések, egyenlőtlenségek és ellentétek után hogyan fogadták itthon az élet minden területén megnyilvánuló testvériséget–egységet, nemzeteink és nemzetiségeink teljes egyenjogúságát.”

Magó Gellért azonban egyáltalán nem érzékeli a feltételezett „hatalmas” változásokat, ő ugyanolyannak látja az itthoni Brazíliát, mint egykoron. Sőt, a falu nemhogy nem fejlődött, hanem az évtizedek során jócskán kikezdte az enyészet: „Az egykori házuk előtt állt, messziről ráismert, ugyanaz a ház most is, mint amit itthagytott, csak összeesett azóta, horpadt oldalú lett, akár a magára hagyott öregember, az anyja halála óta üresen áll, nem volt, aki megvásárolja: a tető beszakadt, kilátszanak a törött horogfák, a falról nemcsak az évekkel vastagodó mézszerűet, de a tapasztást is leverték az esők, türelmes kézzel lefejtették a gyakori szelek, maradt a csupasz sárgaföld; az egyik ablakeretből hiányzik az üveg, a másikban keskeny csíkokra van hasadozva, a kerítést tartó karók kirohadtak, a léckerítés bedőlt, java részét elhordta valaki tüzelőnek, az udvarban embermagasságú a gaz, az ott beléndek, az kóró, ismer rájuk, az disznóparé, az az erdőnyi pedig itt csalán.” A pusztulás azonban nemcsak külső jeleiben mutatkozik meg, míg a világ előrehaladt, ezeknek az embereknek az életformája mit sem változott, az előregedő falu lakosainak többsége az alkoholfájdalomban talál vigaszra.

Lajkó Illés számára is az állandóság, az egyhangúság színtere a falu. Az igénytelen életé. Mégsem képes arra, hogy elhagyja, mert emlékei oda kötik. Németországi látogatásakor vendégmunkás öccsénél rosszul érezte magát, mintha kiszakították volna eredeti környezetéből. Őt is végigkíséri a kíváncsi gondolata, hiszen éppen akkor született, mikor Brazília falu, s az öccse is távol volt, ő mégis maradt. Élete jelen és múlt örökös egybejátszása, mintha a múltja determinálná jelenét is.

Lajkó Illés gondolatvilágából származik egy metafora, amely többször felbukkan a regényben: az ördögmalomé. „Ott jár az őszi nagyvásár forgatagában (. . .), a leszaladni készülő remegő könnyűgöngyön keresztül megpillantja az ördögmalmot, a pirosra, kékre, sárgára mázolt, körbenyargaló falovakat, aztán már mászós hintát is lát az ördögmalom helyén (. . .), mindenestül körbefordul vele a világ, és ekkor éktelen csörgéssel kioldóznak az ülőkék keresztbe fűzött láncbiztosítékai, elpattognak a megfeszülő esernyődrótok, és a megbolondult ördögmalom-körhinta elkezd szórni utasait a világ minden tájéka felé; társai rég leugráltak mellőle, szertefutottak a tömegben, egyes-egyedül maradt odafönn a nyikorgó gerendaküllőkön, kétségbeesetten próbálja visszafogni az elszabadult hatalms kerék lendületét, mindhiába.”

A világba szétszóródott emberek metaforája az ördögmalom. Az elvágyódás

a hősök örökös terhe. A kitelepülést hol mitikus, örökös vándorlásnak nevezi az író, hol szétszóródásnak. Legszebb metaforájában pedig nemcsak a közönség lassú fogyásának a jelképe lesz, hanem a kivándorlás a teljes elmúlással, a halállal egyenlítődik ki.

Amerika nem a vágyak beteljesülésének, hanem a csalódásnak a helye. A szülőföld elhagyásának a párhuzama az indiánok sorsa is, a falusi ketrecbálban meséli el Magó Gellért Lajkó Illésnek: „ilyen ketrecekben szállítják a befogott indiánokat a rezervátumba, hajol közelebb Magó Gellért, csakhogy azok a ketrecek még hatalmasabbak, kint őgyelegttem egyszer a Passo Fundó-i vasútállomáson, amikor beérkezett a tehervonat, az alacsony kocsiáljakon ott tornyosultak a ketrecek, nyolcat számoltam össze hirtelen, egy egész törzset szállíthattak át a rezervátumba, legalább ezer kilométerre a régi otthonaiktól, a gerendák és a karók között láttam az indiánok arcát: meggyötört volt és mindenbe belenyugvó”. Az indánokkal való párhuzam újabb metaforájaként jelenik meg ittélünknek.

*

Varga Zoltán Indiánregénye 1985-ben jelent meg az Új Symposionban, könyv alakban pedig nemrégiben látott napvilágot. A szerző az idei Szentelky Kornél Irodalmi Díj nyertese, és jó okunk van feltételezni, hogy kritikai fogadtatása és felfedezése korántsem lezárt, befejezett.

Gerold László a kötet kapcsán többek között megállapítja: „Az indiánok történetét nagy vonalakban többé-kevésbé mindannyian ismerjük, megtanultuk gyermekkori olvasmányainkból. Ezek írói egyfelől s elősorban a kalandok miatt kedvelték, választották tárgyul az indiántörténeteket, harcukat, biztos olvasmányosíkerre számítva, népszerűséget remélve, másfelől viszont nevelő szándék is rejlett az igazságtalanul üldözött, a kismizett, bátor rézbőrűek szomorú történetének regényes előadásában. Gyermekolvasóként nagy részünk – ennek következtetésképpen – leplezetlenül indiánpárti lett. Az élmény intenzitását bonyolítja, hogy az indiánkalandok és -sztorik, -csaták és -sorsok a modern ember mitológiájának részévé váltak. Egyszerre jelentették ezek a történetek, sorsok önmagukat és a legendák érvényességét. Olvasmányélményeink egy-egy apacs, mohikán, delavát hőse, törzsfőnöke, harcosa példaképpé, szimbólummá vált számunkra.”

Amíg Dudás Károly sokféle metaforát talál ittélünkre, addig Varga Zoltán egyféle témát választott, s azon belül találja meg a nézőpontok sokoldalúságát: története az indiánsors példázata, sokrétű körbejárása. A szerző maga vallja be, hogy kisregényének történetét kölcsönvette, de nem a kalandos kiadványokból vagy ifjúsági indiánregényekből, hanem eredetibb forrásból, méghozzá Dee Brown A vadnyugat története indián szemmel című könyvéből merítette a témát, s híven követte az események menetét és időrendjét.

Egy háromszáz főnyi embercsoport, a mondok indiánok története a regény,

keretét pedig az adja, hogy Timothy Blessheart tiszteletes meglátogatja cellájában Kintpuast, alias Jack kapitányt – a fehér emberek így nevezték el –, az indián törzsfőnököt a kivégzését megelőző napon. A szöveg valójában a törzsfőnök monológja, „gyónása”. A kisregény kezdetben nyelvi gátlásokkal küszködő elbeszélője töri, rosszul beszéli a nyelvet, majd a cselekmény intenzitásával egyre gördülékenyebben tárulnak föl az események. Tudatos szerkesztésre vall, hogy az író a fokozatosan kibontott, hagyományos ívű, tehát feszültségkeltő és -oldó kisregényében nemcsak magával ragadja az olvasót cselekményességével és fordulatosságával, hanem az elbeszélés menetével olyan nyelvi-stiláris megoldásokkal él, amelyekről elhitheti, hogy „indiánszerűek”, az indiánokra jellemzőek. Például vissza-visszatérő fordulata a „Jim, te nyomorult” szókapcsolat, szinte a homéroszi állandó jelzőkre is visszautalva.

Varga Zoltán az az írónk, aki a parabolaiban mint műformában találta meg igazi kifejezésformáját, legjobb művei a parabola áttételén keresztül szólalnak meg. Nem túlzás azt állítani, hogy a vajdasági magyar irodalom egyik legjobb prózai alkotása a Hallgatás című elbeszélése, amely a közvetett közlésnek ezzel a formájával él.

Az *Indiánregénynek* is a parabola jelleg az egyik fontos eleme. A modok indiánok sorsát attól kezdve követhetjük, hogy a fehér emberek elvették földjeiket, leigázták őket. A törzs kezdetben apróbb bosszúkat forral, rajtaüt a fehérreken, hátha belátják, nagyobb az ottélés ára, mint amennyi haszon van belőle, ám mivel a szembeszállás nem jár eredménnyel, a békés együttélés hívei lesznek, sőt tagjai felnéznek a fehér emberre, próbálják megismerni őket, sőt bizonyos fokig asszimilálódnak is. „Nem voltunk már annyira modokok, mint azelőtt” – fogalmaz Kintpuas. Megtanulták a fehérek nyelvét, mert hasznukra volt, ám az igyekezet hiábavalónak bizonyul, az idegenszerűség megmarad, nevetség tárgya lesz, sőt az új nyelv az anyanyelvet is rontja, belekeverik az idegen kifejezéseket. Természetesen a kapcsolatteremtés egyoldalú: a fehérreknek eszük ágában sincs megismerni az indiánokat, sem szokásaikat, sem életvitelüket, sem nyelvüket, inkább magukhoz hasonlítanak, mindenkit elneveznek a saját nyelvükön, a saját szokásaik szerint. Mivel a törzs legjobb földjeit kisajátították, a népcsoport megélhetés nélkül marad, s tagjai kényszerből néha egy-egy farmról elhajtottak néhány jószágot, kölcsönvettek lovat, mindez persze az életmód része is volt, nem számított bűnnek az indiánok körében, úgyhogy nem is csak a szükség vitte rá őket. A hatóság azonban megelégtelt a portyákat, s jobb megélhetést ígérve rezervátumba telepítette őket, a klamath indiánok földjére, ahol immár ők lettek a betolakodók, a hozzájuk közel álló népcsoport tagjaiból is gyűlöletet váltanak ki, olyannyira, hogy elhatározzák: visszamennek ősi földjükre, no nem visszafoglalni, csupán megtúrt idegennek, halászni, vadászni, mégis saját területen. Hazaérve ismét rezervátumba akarják a törzset kényszeríteni, ám lefegyverzésük során tűzpárbajra kerül sor, s ez indítja el a lavinát. A menekülésre kényszerített modokok két csoportra szakadnak, s az egyik a telepések rajtaütnek, csecsemők is áldozatul esnek. A

törzs egyik fele bosszút forral, s kiirtanak néhány telepes családot. Az indiánok a sziklás hegyek közé húzódnak, várják a véget. A kérdés csak az: békésen vagy harcolva pusztuljanak. A józan ész a békét követeli, a büszkeség a harcot választaná. Végül harcban pusztul el többségük, akik pedig életben maradnak, örökre a rezervátum lakói lesznek, a túlélés ezek után azonban már nem megmaradás is: a népcsoport megtizedelve, kiszakítva természetes környezetéből végleg pusztulásra van ítélve.

A parabola attól parabola, hogy megfejthető. E rövid, vázlatos tartalmi ismertetés is nyilvánvalóvá teszi a párhuzamokat, s talán nem is ildomos megfejtteni a példabeszéd vonatkozásait, hiszen így is egyértelműek. Kell-e hozzáfűzni vajon valamit ahhoz, ahogyan Kintpuas a gyilkos és áruló Jimet írja le, így jellemzi: „Elvarázsoltan ödöngtél köztük, egyszerre voltál boldog és szerencsétlen, mert mégsem tartozol igazán hozzájuk, micsoda igazságtalanság. . . Hogy ilyen nyomorúságos, sarokba szorított, végnapjait élő törzsbé születél. . . Vesztések közé születni, istenem, vesztések közé, micsoda felháborító igazságtalanság.” És sorolhatnánk még a példákat. Az azonosíthatóság azonban az olvasmányélménynek csak egyik vonatkozása, bár tagadhatatlan, hogy az olvasói kíváncsiságot ez is előbbre lendíti. A parabola azonban nem lenne hiteles, ha csupa példálózás lenne. A népcsoport küzdelme mellett egy másik küzdelem is megjelenik: Kintpuas lelkitusája. A kisregény egyben pszichológiai dráma is, rámutatva Varga Zoltán másik műfajára, a drámaíráásra, amely a szövegfelépítést meghatározza. A drámaírói tapasztalatok Varga Zoltán kétségtelenül a tömöritésre készítették, a főlöseges, oda nem tartozó elemek, mellékes kitérők kiiktatására, amittől a kisregény szerkezete feszes lesz.

Kintpuas drámája a morális ember vívódását tükrözi. A túlélés mindenekelőltiségének tudatával, az okos kompromisszumok meghozatalával élő törzsfőnök minden erőfeszítése ellenére sem tud tisztességes alkut kötni a fehér katonákkal. Ötven harcosa közül harminchét háborút akar, s ő egyaránt szemben áll a sajátjaival és az ellenséggel. Elítéli, ugyanakkor védi gyilkos tagjait közösségének. Kintpuas a tudással megvert ember, aki megérti mind a két felet, megérti a gyilkosokat, s látja a véget is. Végül a törzs akaratát hajtja végre, amikor megöli Edward R. S. Canby tábornokot, s gyilkossá lesz, ugyanakkor a mélyen békeszerető – divatos szóval élve: pacifista – ember valamiféle ősi szokásjogtól vezérelve cselekszik, amikor leszámol ellenfelével. A vezér morális dilemmái ezek, amelyek körbejárása, többoldali megvilágítása a gondolkodó Varga Zoltánt mutatja, az esszéíró észjárását, mégsem a filozofikus szövegek szintjén, hanem a szépirodalomén, amit a szituáció hitelessége is fémjelez. A kisregény ellentétekre épül, s az ellentétek újabb szembenállást világítanak meg: természetesen a jónak és a rossznak a harcáról van szó, de a pozitív oldal, akárcsak a negatív, nem a fekete–fehér szembehelyezése is egyúttal. A modokok között vannak becsületes emberek, de gyilkosok is, akárcsak a fehérek körében, az ellenség tagjainak sorában is vannak jóra valóak. A modokok szembenállnak a fehér katonákkal, ugyanakkor a telepeseikkel is, de a saját

fajtájukbeliakkal, a klamath indiánokkal úgyszintén. S mivel a regény nemcsak a közösségi sorsnak a bemutatása, hanem az egyénié is, a törzs pusztulása a törzsfőnök megsemmisülését is maga után vonja, a konfliktusok sokfélesége Kintpuasra is jellemző: nemcsak a fehér emberek az ellenségei, hanem saját törzsének a tagjai sem értik meg, velük is „hadban” áll.

Győztesek és vesztesek, többség és kisebbség viszonya, a népcsoport megsemmisülése és az egyén pusztulása azonban nem lenne érdekfeszítő, ha Varga Zoltán nem találta volna meg hozzá illő kifejezésformáját: a tömör, drámaivá fokozott, egyenes vonalú, jól követhető cselekményvezetést, s még valamit, ami által külön izgalmassá válik a történet: Kintpuas monológja egy ponton már nem is az őt gyóntató szerzetesnek szól, hanem népének is. A másik személynek szóló „gyónás” fokozatosan átminősül, már nem a papnak beszél, hanem önmagának, sőt törzsének tagjaival perlekedik. A vívódásnak ez a lélektani hitelessége adja meg a regény varázsát, hozza létre komplex világát, s nyilván ez eredményezi végső soron, hogy a szöveg számos behelyettesíthető motívum ellenére egy pillanatra sem válik tézisszerűvé.

*

A vajdasági irodalom e két Amerika-regénye is rámutat arra, hogy az itteni embernek az Amerika-képe nem a gazdag és fényűző Északkal, hanem a nyomorban élő, küszködő Déllel kapcsolatos. (Egy másik regény – Brasnyó István munkája, a Szokott-e ősz lenni Paraguayban? – szintén a Délhez kötődik, pontosabban csak a címe, mert a regény tere korántsem határozható meg egyértelműen.) Nem a győztesek, hanem a legyőzöttek mítosza él tovább, nem a pazarság és a fényűzés, hanem mindennek az árnyoldala. Nyilván nem véletlenül, és talán nem függetlenül itteni sorsunktól sem. A szép Amerika képe végérvényesen elérhetetlen vágyálom marad.

VERESÉG CANUDOSBAN

BÁNYAI JÁNOS

Márai Sándor *Ítélet Canudosban* című regényét Amerikában írta; ez áll a könyv végén: „Salerno, 1969.” Az író értő monográfusa – Szegedy-Maszák Mihály – szerint a regény Márai legjobb műveinek sorába tartozik, az *Egy polgár vallomásai* első kötete és a *Szindbád hazamegy* mellett a helye.

Szegedy-Maszák azt állítja, hogy „a polgár csakis akkor válhat művésszé, ha képes megtagadni magát”. Vagyis ha képes túllépni „a polgárra jellemző kézművességen, mesterségbeli tudáson, érvényt szerezvén annak a felismerésnek, hogy a művészetnek csakis előfeltétele a kultúra, maga az alkotás közömbös a kultúrával szemben”. Az *Ítélet Canudosban* és a másik két regényben Márai Sándornak „sikerült megtagadnia magát”. Nem volna hát nyoma a „kézművességnek”, a „mesterségbeli tudásnak” ezekben a regényekben? És ezért alkotják a legjobb művek sorát? Szó se róla, hiszen a kultúra, aminek része a kézművesség, a mesterségbeli tudás is, nemcsak előfeltétele, hanem *nélkülözhetetlen* előfeltétele a művészetnek, ha a polgár művészetéről beszélünk. A polgár nem teszi félre a kultúrát az alkotás javára. A kultúrában az alkotás értelmét láttatja, az egyetlen igazi esélyét a művészi kifejezésnek. A megformálás – a regényírás – a kézművességnek és a mesterségbeli tudásnak a függvénye. Mégiscsak *kell*ett a kézművesség és a mesterségbeli tudás, hogy Szabó Lőrinc megírhatta *A huszonhatodik év* szonettjeit. Az alkotás ezek nyomán fényelt fel. És minél inkább felfénylik az alkotás, annál inkább homályba kerül a polgár művészetében részt vállaló kultúra, ám nem tűnik el, nem kerül zárójelbe. Ott paráznál az alkotásban, mint állandó hőforrása a művész – a polgár-művész – leküzdhetetlen lelkifurdalásának és feszélyezettségének a mindent a spontán megnyilatkozástól, a közvetlen és „őszinte” feltárulkozástól és önfelmutatástól váró művészek (és olvasók) körében. Mert az utóbbiak vannak előnyben és többségben. A polgár-művész lelkifurdalásának és feszélyezettségének kifejezés módja ezért az *ironia*. S ennek is leginkább az „önironiának” tartott változata. Az ironia

jelenti azt a felismerést, amiről Szegedy-Maszák beszél, hogy „az alkotás kö-zömbös a kultúrával szemben”.

Egy kivételes írói pozícióban született tehát az *Ítélet Canudosban*. Az író – a polgár-művész – kultúrát destruáló pozíciójában. Mikor kilépett lehatárolt polgári személyisége és vilásképe keretéből. S ahová ezzel a lépéssel eljutott, ott az íroniával és a destrukcióval találkozott. A kultúra feladásának anarchiá-jával. A kettő között nem választott, nem is választhatott. A választás és a döntés a kultúra keretein túl, ott, ahol az „alkotás” lakozik, nem az író dolga. Se az olvasóé, se a kommentátoré. Legfeljebb a nosztalgia nyomait hagyta a műben az író, a visszavágyódását egy másképpen berendezett és másképpen felépített kultúrába.

Márai Sándor az *Ítélet Canudosban* egész felépítésében és irodalmi gondo-latmenetében a kultúra keretein túllépő polgár ironikus önarcképét rajzolta meg, és ennek az önarcképnek a háttérét festette át a nosztalgia, a kultúra utáni vágyakozás színeivel. Ami egy pillanatra sem jelenti azt, hogy akár a kul-túra, akár a polgár ironikus-nosztalgikus nézőpontja megnyugtató lenne. Nem megnyugtató. Legfeljebb annyiban, hogy megmarad a kétely keretei között, és nem lép át az ítélezés, az ítéletmondás veszedelmes terepére. A kultúra fölé-nyének a hirdetése nem értékválasztás természetesen, mert nem megoldás, hi-szen a megoldás a kétely, a kételkedés (szellemi) pozíciójának a feladása len-ne. A kételkedő kívülállás és távolságtartás nélkül, ami a polgár művészeté-nek (is) minden bizonnyal nélkülözhetetlen előfeltétele, Márai írói pozíciója beomlana, és vele együtt a polgári műveltségnek nevezett (amúgy eléggé meg-rongálódott) szellemi építmény is. Márai Sándor nem húzza át magát az *Ítélet Canudosban* megírása során, s nem is teszi zárójelbe a műveltséget, csak egy – más műveitől, az *Egy polgár vallomásaitól*, a Szindbád-regénytől, a *Föld, föld. . .*-től – elkülönülő és elhatárolható elbeszélői nézőpontot kreál.

Mégpedig a harmadik személyű – kívülálló és távolságtartó – szemtanú né-zőpontját. Ez nem semleges látószög, mert a szemtanú egyben emlékező is, aki az emlékezés személyes módosítási gyakorlatát megőrzi. Az emlékező-szemta-nú „névtelenség” mondja magát, és ötven év utatából írja meg a canudosi történetet. A *megírás* – az emlékezés – helyzetét Márai bőven ismerteti, mint-hogy (valószínűleg) igen fontosnak tartja. A névtelen szemtanú „csak kiskáplár” a canudosi vályogerőd ellen vívott hosszan tartó és mindent felperzselő háborúban, de részt vesz a háború befejezését bejelentő sajtóértekezleten, mert azon kevesek közé tartozik, akik írni tudnak, és azon ritkák sorába, akik angolul is beszélnek a braziliai őserdő e mindentől elzárt zugában. Kiskáplár-ként háborúzik, bár nem tudjuk, hogy tartott-e fegyvert a kezében, a sajtóérte-kezleten más elfoglaltság híján megfigyel, és azt mondja el a Sao Pauló-i Bib-lioteca Municipal „kisegítő könyvtárosaként”, ötven év múltával, amit ott ta-pasztalt, látott és hallott. A hosszan tartó háborúnak csak néhány órányi történetét mondja el, s ez a néhány óra is „háború utáni” óra, amikor már tisztá-zódott, hogy ki a győztes, és ki a vesztes, amikor Canudos már nem él, a canu-

dosiak elpusztultak, a győztes hadsereg néhány katonájára már csak az vár, hogy elvégezze a tisztogatást, a még lélegző canudosiak eltakarítását. Mit látott a sajtóértekezleten az írrok kiskáplár? Látta, hogy „milyen az erő, amiből később történelem lesz”, látta Bittencourt marsallt, aki a sajtó képviselőit tájékoztatta a Canudos ellen viselt győztes háború befejezése alkalmából, és aki „polgár volt, hivatalnok – új társadalmi tünemény ezen a vidéken”. Bittencourt „marsall volt, de nem volt katona; fegyvere nem volt, csak sétatotja és esőkabátja”. Azért nyerte meg a háborút, mert megszervezte a vadonban az utánpótlást. A fegyverek és harcok lármájához hozzátett valami csendesebbet, valami nem kimondottan katonait, az utánpótlást, amivel háborút lehet nyerni anélkül, hogy valaki katona lenne és volna fegyvere. Ezért a canudosi győztes katonák, köztük a szemtanú kiskáplár is, „szájtátva nézték” a fürdővízzel és fürdőkáddal utazó, sétatotos, esőköpenyes polgárt a vértócsáktól és temetlen hulláktól, szomjúhozó állatoktól büzlő braziliai őserdőben.

Bittencourt marsallal szemben a Canudost alapító és fenntartó Tanácsadó áll, akit a kiskáplár nem látott, a hadat viselő katonák közül se látott senki, s a canudosiak, akik (talán) látták, szinte semmit sem mondhatnak róla. Canudosban, ahol a Tanácsadó „egyszerre volt Próféta, aztán Hadvezér, Bíró és Pap, misztikus Főnök” az elszabadult civilizáció, az anarchiába torkolló vallási rajongás uralkodik, ezért volt tilos Canudosban a „magántulajdon és a kényelem”. Itt „a fanatikus próféta, Antonio Maciel” alakított ki egy közösséget, amelynek Rendjét – a misztikus anarchia rendjét – minden canudosi feltétel nélkül elfogadta és betartotta: „Ez a »kereszténység«, amely itt vérben és büzben, vagyontalanságban és elmebajos öhkívületben létezett, nem tűrt semmit, ami a különféle civilizációk általános megegyezése szerint megkönnyíti vagy éppen megszépíti az életet. De azt sem tűrte, amit primitív népi közösségek »művészet«-nek neveznek.” A canudosiak „lakásodúkbán” laktak, amelyekből néhány háromszínynyomásos szentképen, oltárgyertyákon, „ügyefogyott, fából vagy csontból faragott, kezdetleges fancsali Szent Antalokat és csiricsáréra mázolt Szűz Máriákat” ábrázoló kegytárgyakon kívül semmi sem került elő. Előkerült viszont, amikor a katonák megmotozták a Tanácsadó (vélt) tetejét, néhány jegyzetfüzet, melyekbe a Tanácsadó „konyha-portugál” nyelven fogalmazta meg „kótyagos jövendöléseit”. A Tanácsadó a canudosi írástudatlan rajongókkal együtt hitt a „Betű mágikus” erejében, és abban is, hogy az élet örökös készenlét csupán a nagy Útra, ami az Égbe vezet, a „pusztulásból a Túlvilágra”. A szemtanú kiskáplár magával vitt a sajtóértekezletről egyet a Tanácsadó rongyos füzetek közül, ötven éven át őrizgette, s ez idő alatt, mint ha benne is megszületett volna valami rejtélyes vonzódás „a Tanácsadó kerge próféciai” iránt. Akárhányszor előkereste az elmúlt évek során a próféta „sárgult jegyzetfüzetét”, nem tudta igazából kinevetni „ezt a bolondot”, aki „Brazília egyik sötét északkeleti szögletében, a vadonban – azt hitte, őt is kiválasztotta magának az Isten. . .”

Brazília „sötét, északkeleti szögletében”, Canudosban, két rend áll egymás-

sal szemben: a marsall képében a királyságot felváltó köztársaság fémjelezte „Rendszer ügyködése”, a Tanácsadóban pedig a civilizáció hiányán felháborodott misztikus rajongás városi rendje. Az egyik a józan észre épül, a másik a rögeszmére. A szemtanú emlékezete szerint, amikor a marsall megérkezik a sajtóértekezletre, ott vannak már a meghívottak is mind, hirtelen csend kerekedik, és a szemtanú ebben a „szorongásos pillanatában együgyű, bárgyú módon sajnálkoznék, hogy vége az Őrületnek. És ugyanakkor szomorúságot és félelmet is éreztem, mint aki fél, hogy most megszólal a Józan Ész – és ez veszedelmes is lehet. Mert az Őrület borzalmas, de van benne valami emberszabású, eleven Rendetlenség. Mindabban, ami a marsall érkezése pillanatában elkezdődött, nem volt már semmi más, csak egy Rendszer ügyködése.” Ez a két világ áll szemben egymással Canudosban a háború végén: a vészjóslo józan ész és a borzalmas, mégis eleven őrület világa.

Ebből a szembenállásból született a Történelem, gondolja, ötven év múltán, az emlékező szemtanú. Ezt gondolta akkor a háborúban győztes marsall is. Nem akármilyen büszkeséggel és göggel. A győztesek büszkesége és gögje háttérbe szorult. Ezt mondja „váratlan ünnepélyességgel” Bittencourt: „Írják meg, amit láttak, fiatal Köztársaságunk elhozta ide a vadonba a demokrácia diadalmas eszméinek zászlaját.” És azután még hozzáteszi; „A demokrácia nagy feladata lesz, hogy kiirtsuk a műveletlenséget, minden emberi gonoszság melegágyát.” Előre betanult szöveg ez, a győztes fölényével elmondott nyilatkozat. Csakhogy nem kíséri a várt tetszésnyilvánítást. A marsall kénytelen nyelni egyet. S akkor közbeszól egy „lompos kis ember”; „hangosan” és „szigorúan” ezt mondja: „A demokrácia azzal kezdte el a műveletlenség kiirtását, hogy kiirtotta a műveletlen embereket.” A két nyilatkozat mögött, a sötétben, Brazília. A lerombolt Canudos. A tanácsadó levágott feje, amit rummal telt edényben őriznek, és – ha szükséges – felmutatnak. Aki mindenben kételkedik, s aki olyan szigorúan lehűtötte a marsall fölényét: Euclides da Cunha. Ekkor éppen újságíró, később majd Brazília történetének megírója, díszes kötetekben kiadott művek szerzője, akinek Canudos-történetét a „kiegészítő könyvtáros” többször fellapozta. Márai Sándor is ebből a könyvből ismerte meg Canudos történetét, amit a regényhez írt Jegyzet szerint „harmadszori nekigyürkőzésre” tudott csak „végigolvasni”.

Euclides da Cunha megjelenése a regényben mindenképpen fordulópont. Amit a regény az ő megjelenéséig elmondott, a józan ész és az őrület szembenállása, a műveletlenség kiirtása a műveltség nevében, az őserdő sötét világának az eltiprása, mind a történelembe tartozik, és ott van Euclides da Cunha „vastag bőrkötéses” könyveiben: „Ezekben a könyvekben, sokszázezer szó változatában, olvasni lehet mindazt, amit a szerző akkor egyetlen szóval jelölt meg: »Brazília.«” A szemtanú-emlékező kiskáplár csak da Cunha megjelenése után kezd bele az „igazi” történet elmondásába. Ő azt mondja el, amit a maga módján megélt, „és amit Euclides da Cunha már nem írt meg, mert nem volt ott, amikor megtörtént az, amiről most írok”.

A regény innen kezdődően kilép abból, ami a történelemben tartozik, már nem a történelemíró „témájáról” beszél, már nem arról a Brazíliáról, aminek mint fiatal Köztársaságnak kellett a canudosi győzelem.

Egy különös párbeszédet hallgat végig a szemtanú, a jelenlévők közül csak ő érti, mert angolul folyik a beszélgetés, mégpedig a marsall és egy canudosi lakó közötti párbeszédet. A marsall katonái, miután az újságírók már elmentek, bejelentik, hogy három fogoly érkezett Canudosból, üzenettel a Tanácsadótól. A Tanácsadó tehát nem pusztult el? A fej, amit a rumosfazékból felmutattak, nem az ő feje lenne? A marsall magához hivatja a foglyokat, akik közül a nő fürdővizet kér tőle, s miután előkerült a gumikád meg a fürdővíz, a nő beszámol Bittencourt-nak Canudosról, a Profétáról, a maga életútjáról is, arról, hogy miként került a sárvárosba, és milyen metamorfózison esett ott át. A nő egy másik földrésről érkezhetett, csillogó világvárosból. A férje után nyomozva jutott el Canudosba. A férj sikeres orvos volt a világvárosban, és egy napon, anélkül hogy bármilyen nyomot hagyott volna maga után, útra kelt. Canudos irányába. Canudosban aztán orvosként működött, de ott senkit sem kellett gyógyítani, mert ott „az élet kiszáradt minden szerves anyagból, húsból és növényből”. Az asszony már a férj halála után érkezik a sárerdőbe, csak a vackát találja meg az orvosnak, meg a gyógyszerrel teli táskát. S ekkor vele is megtörténik az, ami mindenkivel, aki Canudosba lép. S amit maga Bittencourt marsall is átérez, amikor meghallja, hogy a foglyok a Tanácsadótól hoztak számára hírt; a marsall – és azok, akik Canudosba kerültek – „olyan változáson esett át, mint mikor az emberek megélik az élet nagy meglepetésének a pillanatát: nem tudják pontosan, mi történik, de megértik, hogy ez a pillanat, amikor az a valaki, aki eddig voltak – aztán mindenfajta szerep, amit életükben játszottak – egyszerre eltorzul, megváltozik, – mintha a személyiség grimaszt vázna”. Mindenki vár erre a fordulatra, gondolja a szemtanú emlékező, és van, aki meg is éli. A nagyvárosi civilizációból, a sikeres orvosi karrierből, a bőségből kilépő férj, majd az őt követő asszony a személyiségnek ezt a grimaszát éli meg: nem az utópia országába kerülnek, s nem is az antiutópiáéba, hanem abba a világba, ahol „a Tanácsadó, a braziliai vadonnak ez a vajákos Egyszarvúja él”. A braziliai vadonnak ebben a sötét csücskében „a káoszon belül szigorú rend volt, mert aki megérkezett Canudosba, hamar megértette, hogy nem egy új társadalomba érkezett, hanem egy másik életbe. . . Egy világba, ahol az életnek is, a halálnak is más értelme van, mint máshol, ahol van álam. . .”

Az emlékező szemtanú, aki szóról szóra idézi a marsall és a fogoly nő párbeszédét, végül – Bittencourt-ral együtt – már nem azt akarja tudni, „mi van a Tanácsadóval”, hogy az üzenete erről a világról vagy a Túlvilágról érkezett, mert „mintha ez már nem is lenne fontos”, hanem azt szeretné megtudni, „mi történik egy emberben, aki egy napon kilép onnan, ahol addig »otthon« volt, és aztán – minden következménnyel – elmegy valamilyen Canudosba?. . .” Hány ilyen Canudos van a világban, hány ilyen őserdő, ilyen sötét Brazília, s ki

az, aki előtt feltárul „valamilyen Canudos”? Ezt már nem a Történelem kérdezi. Erről Euclides da Cunha már nem beszél, ő történelmet ír, nem a csillogó nagyváros és a sárból összetakolt Canudosok között mindenkor választani kényyszerülő ember történetét írja. „Van valami az emberben, ami erősebb, mint a Hatalom”, ezt mondja az emlékező szemtanú, és ezt érti meg talán a marsall is „a Rancho do Vigario elnevezésű tanyaépületben, 1897. október 5-én, délután öt órától este kilenc óráig”. Ezt jegyzi fel a szemtanú – ötven év távlatából – ahogy tudja. Más egyébre nem emlékszik Canudosból.

Mi az, amire emlékezik? A nem látható, a titokban maradt Brazília? Az összes „Amerika-felfedezés”? Ami mindig a műveltség és a demokrácia hirdetését kiabálja el, közben meg irtóhadjárat valami legyőzhetetlen, az eleven káosz, a mindenkor visszatérő örület, a sötét szenvedélyek, a pótolhatatlanul emberi borzalom ellen? Esőköpennyel, sétabottal, fürdőkéddal.

A regény ebben a párbeszédben lép ki a történelem és a kultúra kereteiből. Innen kezdődően „alkotás”, amely „közömbös” a kultúrával szemben. Amikor már nincsenek jelen a történelemírók. Amikor megvalósul valami, amihez semmi köze az írott vagy mondott történelemnek. Amikor elhangzik az örök kérdés és dilemma, hogy hol van Canudos, hol tűnik fel ismét a Tanácsadó, mikor szólal meg ismét a vajákos kiválasztottak eljövételét vagy visszatérését meghirdető ezüstharang.

Márai Sándor nem mond ítéletet az *Ítélet Canudosban* című regényben. Mindent homályban hagy, mert ami lényeges, az mindig is homályban marad. De van valami, ami mégis létező és evidens. Az a fundamentális létélmény, amit az *Ítélet*. . . megfogalmaz. Hogy a kultúra végül is esendő, miként az ember is az, amikor a világa két részből áll: abból, amit a történelemíró Euclides da Cunha írhatott meg „sokszázezer szó változatában”, és amit a Biblioteca Municipal „kisegítő könyvtárosa” ismerhetett meg a fogoly nő és a marsall párbeszédében. A fogoly nő már lemondott a józan észről. A marsall éppen most hirdeti. Közben meg mindkét választás mögött a szenvedés, a halál, a kiirtás veszedelme. Márai Sándor regénye felépítésében és elrendezésében is ezt a kétarcúságot mutatja. A regény két egymásra vetített része, a történeti és a nem-történeti, a két egymással szemben álló világ, a marsallé és a Tanácsadóé, a dialógust folytatók dichotómiája, a marsall és a fogoly nő szembenállása mind ezt a kétarcúságot fogalmazza meg. Miként az is, hogy van valaki, aki történelmet ír, és van valaki, aki regényt. S a kettőnek nincs szüksége az összehangoltságra. Mert a történész Canudos legyőzését írta meg, a regényíró meg regényt írt, aminek a tárgya a történelem és a kultúra, ő maga viszont – a regény – alkotásként a kultúra része, vagy maga a kultúra. Amin mit sem változtat az, hogy a polgár kultúrájác. A polgáré, aki lelkipurdalást érez, és feszélyezett, és mindig vesztes a spontánnal, az ösztönössel, az örülettel, a történelemmel szemben.

Az *Ítélet Canudosban* mint regény azért tartozik Márai Sándor legjobb művei sorába, mert a történelemcsináló Bittencourt marsallal és a Túlvilágot hir-

dető Tanácsadóval ellentétben nem hozza meg az ítéletet. Az ítéletmondás nem az ő dolga. Nem a regényíró dolga. A regény és a regényíró dolga, hogy a „kézügyesség” meg a „mesterségbeli tudás” révén, valamint az „alkotás” jegyében, regény legyen.

Márai Sándor amerikai éveinek igazán értékes dokumentuma az *Ítélet Canudosban*. Mert Amerikáról beszél, Amerika felfedezéséről, a mindenkor megismétlődő Canudos-élményről, de közben, ami itt most azt jelenti, hogy mindenekelőtt, regényt mond, regényben beszél. A regényíró is, mint a költő, Nemes Nagy Agnes tanúsítja, a világ gondjait mondja, de ezzel együtt regényt mond. A „kultúrát” dokumentálja. Amin „túllépett”.

KÖDKÜRT ÉS KÁBULAT

Egy amerikai álom – fonákjáról

J U H Á S Z E R Z S É B E T

O'Neill *Utazás az éjszakába* című drámája számomra a mai napig is tisztán olvasmányélmény. Valóságos színrevitelek emlékképei nem is terelhetik más irányba képzeletemet, s valószínű, hogy ez a körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy képzeletem fluidabb színpadán mindenekelőtt a köd metaforáit jeleníti meg. Noha biztos vagyok benne, hogy e mű vérbeli dráma, tehát a színpad az igazi megnyilatkozásformája. Tény azonban, hogy olvasmányként is olyan mű, amelyhez vissza-visszatér és -kívánczik az ember.

Kevés olyan természeti jelenség van, amely annyira immanensen magába foglalná a metaforikus értelmezés lehetőségét, mint a köd. Az *Utazás az éjszakába* ködeinek végigpásztázása gazdag és tartalmas utazást ígér. Természetesen nemcsak metaforikus ködökről van itt szó. Adva van mindenekelőtt valóságosan. A tengerparti villát, ahol a cselekmény játszódik, néhány nap-sütötte órát kivéve, mindvégig köd borítja. Még be sem esteledett, s máris oly sűrű köd ereszkedik a vidékre, hogy a kertből már nem látni a villa körvonalait sem. Éjszaka pedig mindent elborít a köd, csak a kikötő ködkürtje hallatszik időről időre, meg az érkező és távozó hajók harangjai.

A dráma elején a köd, látszólag legalábbis, tisztán önmagát jelenti. „Hála istennek, felszállt a köd” – teszi szóvá Mary, majd hozzáfűzi: „Valahogy nem érzem magamat jól ma reggel. Nem sokat aludtam az éjjel, folyton hallottam ennek a szörnyű ködkürtnek a hangját.” Nem pusztán külső kellemetlenségről van szó már itt sem. Sejtjük máris, hogy az a bizonyos ködkürt nemcsak pusztá lármaként zavarja meg Mary álmát, hanem kínosan ráébreszti mindarra, ami elől mielőbb álomba szeretett volna menekülni. Aludni a lelket, az öntudatot elborító ködöt jelenti már itt, s a fel-felbúgó ködkürt mementó. Arra figyelmeztet, hogy nem menekülhetsz. Maryvel ugyanis nincs valami rendjén. Férje és fiai feszülten figyelik minden rezdülését, lépten-nyomon figyelmeztetik, hogy vigyáznia kell önmagára. Aztán a második felvonás elején beigazolódik a gyanú: Maryn a legutóbbi kúra sem segített, máris újra foglyul ejtette régi szenvedélye, a morfium.

Mary drámabeli megnyilatkozásai azt a folyamatot játsszák végig, amikor a köd a lassú önelveszejtés metaforájává válik. Mary lassacskán kihátrál önmagából, hogy végül eljusson a *seholig*. Családtagjai jól ismerik e koreográfiát. Jaime, idősebb fia mondja: „Most nem tudsz vele beszélni. Meghallgat, de nem hallgat oda. Itt lesz, és mégse lesz sehol. Tudod, hogy van ilyenkor.” Tyrone, a férj pedig hozzáfűzi: „Igen, mindig így hat rá a méreg. Mostantól fogva mindennap ugyanaz a távolodás tőlünk, amíg minden éjszaka végén. . .”

De álljunk is meg itt, ennél az éjszakánál. Az éjszaka, éppúgy, mint a köd, metaforikus jelentéssel telítődik a darabban. Azzal, hogy az éjszaka már végeredménye, összefoglalása, gyűjtőfogalma mindannak, ami lejátszódik. Már a címben metaforikus értelmű. Kiúttalanságot, a jóremény elvesztését jelenti, a pokolian sötét kétségbeesésbe való alászállás metaforikus helyét. A leereszkedő, majd végül mindent elborító köd végállomását. A fluid, változékony köd abszolút besűrűsödést, megkötését.

Mi mindennek a metaforájává lesz tehát e köd e drámában? Mary gyógyíthatatlan morfinista. S ez a körülmény természetesen nem pusztán önmagában jelent itt valamit, hanem lelki törekvésként is. Elkábulni annyi, mint beleveszni a ködbe, a semmibe, a seholba. Az önmagunkról való tudás kihunyását, minden kapcsolat és kötődés felszámolását. Elkábulni annyi, mint temetetlenül lenni halott. Elkábulni vágyni a *semmi* és *sehol* utáni ellenállhatatlan nosztalgiát jelenti, az önazonosság elviselhetetlenségét. Elkábulni annak az állapotnak a beteljesedését jelenti, amikor nem vagyunk sehol. Minthogy számomra nem színpadi, hanem olvasmányélmény e mű, a metaforikus köd érzékeltesére egy filmbeli ködöt hívok segítségül. Fellini *Amarcord*-jában van egy jelenet, amikor egy öregember kilép a házból, s oly sűrű köd veszi körül, hogy nem látja sem a házat, ahonnan az imént kilépett, sem a kaput, sem a kerítést, egyszóval az égadta világon semmit sem lát, még az ismerős járdát sem a lába alatt, s ekkor panaszosan feljajdul: „Istenem, nem vagyok sehol!” Ez a sehol, ahová Mary a morfium révén megérkezik – csak belülről.

Ez a seholba befutó út a távolodással kezdődik. Családtagjai a morfiumhoz való visszatérését legelőször a viselkedésében megmutatózó distancián mérik le. „A szeme ragyogóbb, és valami sajátos függetlenség, distancia van hangjában és modorában, mintha kissé különválna a szavaitól és cselekedeteitől” – olvashatjuk az utasításban. Távolodástörténet az, amit Mary képrendszere megjelenít e műben. Kezdetben a hamisítás jellemzi viselkedését. Nem akarja a visszaesésre vonatkozó célzásokat érteni, de belül még pontosan tudja, azaz vállalja, hogy jogosak. S azzal is pontosan tisztában van, hogy nem tudja önazonosságát tovább megtartani és vállalni. „Nem hibáztatlak – mondja kisebbik fiának, Edmundnak. – Hogy hihetnél nekem, amikor én sem hiszek magamnak. Olyan hazug lettem. Valaha semmiben sem hazudtam – azelőtt. Most hazudnom kell, főleg magamnak. És hogy érthetnéd meg te, ha én magam sem értem? Soha semmit sem értettem belőle, csak éppen jött egy nap, amikor megtudtam, hogy a lelkem nem az enyém többé.”

Mit jelent közelebről ez a „lelkem nem az enyém többé”? Természetesen

mindenekelőtt azt, hogy a morfium szenvedélye uralja szinte minden tettét és gondolatát. E méreg tölti ki, éhség és kielégülés között ingázik egész lénye. Személyiségét, élete minden más vonatkozását szinte teljesen magába szippantja e függőség. Önmagán túlmutató jelentésében azonban kétségtelenül a kierkegaard-i „szerencsétlen tudat” egy sajátos megnyilatkozásáról van szó Mary világhoz és önmagához való viszonyában. Kierkegaard írja erről a következőket: „A szerencsétlen valójában az, aki eszményét, életének tartalmát, tudatának teljességét, tulajdonképpeni lényegét valamilyen módon önmagán kívül bírja.” Az *Utazás az éjszakába* Maryje régmúlt lánykorába projektálja bele eszményét, életének tartalmát, tudatának teljességét, tulajdonképpeni lényegét. A narkotikum a saját múltjába meríti alá, a múlt idő élményszerű megidézésébe merítkezik meg minden „éjszakába” utazás végén. Más lapra tartozik, hogy ez a múlt hamisítás, s Mary meghamisítja eszményét és lénye tulajdonképpeni lényegét. Kierkegaard szerencsétlentudat-fogalmát elemezve írja Heller Ágnes a következőket: „Második esztétikai al-stádiumában a »szerencsétlen tudat« úgy él, hogy ugyanakkor *nem él*, mivel soha sincs *jelen*, csak reménye és emlékezése. Az elidegenedett ember *élőhalott*; a szerencsétlen tudat főlénye abban áll, hogy *tudja is, hogy az*. A legszerencsétlenebb »kitüntetöt címet« az kapja meg, aki a legtudatosabban vállalja a mindenkitől való izolációt, a *legtudatosabb élőhalott*, akivel nem történhetik semmi, mert *semmihez sem viszonyul*.” Ha elfogadjuk, hogy Mary, lényének lényegét azért bírja önmagán kívül, mert az számára végigélhetetlen és végiggondolhatatlan, s ezt az önmaga és lényege közötti szakadékot, melyet szorongásként él meg, oldja a morfium kábulatával – akkor annak ellenére, hogy esetében nem beszélhetünk tudatosságról, mégis a kierkegaard-i szerencsétlen tudat az, ami önsorsrontásának alapja és lényege. S a narkotikum segítségével öntudatosság helyett művi, azaz vegyi módszerrel azt teremti meg, ami a szerencsétlen tudat legfőbb jellemzője, ti., hogy *élőhalott*, mindenkitől izolálódik és semmihez sem viszonyul. O’Neill drámája ennek az elszigetelődésnek a folyamatát jeleníti meg. Attól a ponttól indul, amikor még eleven Maryben az önazonosság elviselhetetlenségének tudata: „lelkem nem az enyém többé”. Majd az elszigetelődés különböző stációi következnek. „Messze van! Nézhetem már – a fájdalom elmúlt” – mondja egy helyütt, pontosan megfogalmazva ennek az elszigetelődésnek a célját. Majd legvégül behátrál a teljes önazonosság – sőt eszméletvesztésbe. Itt Mary nem tudja, hanem egyenesen előállítja az *élőhalott*-ság állapotát, s nem történhetik vele többé semmi, mert semmihez sem viszonyul.

Kierkegaard-i vonatkozásban a szerencsétlen tudat igazi, tehát öntudattal bíró képviselője e drámában nem Mary, hanem kisebbik fia, Edmund. Nem véletlen, hogy a ködképzetek kettőjük köré csoportosulnak, s mindvégig összerímelenek. (A későbbiekben erre még részletesebben visszatérek.)

Tovább haladva a szerencsétlen tudat kierkegaard-i fonálán Heller Ágnes megállapítja, hogy kétféle magatartáshoz vezet. Az egyik a *voyeuré* a másik a *manipulátoré*. A voyeur magatartásának lényege, „az unalom Semmijének a

Semmivel való elűzése. »Szórakozása« *kapcsolattalan viszonyulás*. Ez a magatartás rögzíti az ember Semmijét, de Másban kárt nem tesz. A Másik ugyan pusztá objektum a számára, de viszonya hozzá szemléleti, önkénye passzív és nem aktív. Nincsenek »tervei« sem mással, sem önmagával – egyetlen célt sem akar realizálni.”

Kétségtelennek látszik, hogy Mary magatartásában van valami voyeuri, csak nem másokkal, hanem elsősorban önmagával szemben. Marynek, a morfiium-függőségből kifolyólag nincs összefüggő éntörténete, önnön meghamisított múltbéli képeivel teremt kapcsolatot. Amikor megidézi múltbéli és megszépített önmagát, az lényegében „kapcsolattalan viszonyulás”. Pusztán gyönyörködik és élvez ebben. De épp mivel a múltbéli önmagáról való képzet hamisítvány, van benne valami a kierkegaard-i manipulátorból is. „De mi történik akkor – írja Heller Ágnes –, ha a szerencsétlen tudat önmegvalósításra tör, ha nem szemlélődik, hanem cselekszik, ha nem szolgáltatja ki magát a véletlennek, hanem egy konkrét célt akar megvalósítani? Akkor a voyeurból *manipulátor* lesz.” Ha végiggondoljuk, hogy Mary kábulatának igen határozott célja van, méghozzá egyértelműen az, hogy feloldja, elszibbassa azt az elviselhetetlen szorongást, amelyet lénye lényegének önmagán kívül való bírása okoz, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Mary, önmagát kábítva, folyamatosan manipulálja is önmagát. Lénye lényegére, a lelkére, mely nem az övé többé, időről időre a ködkürt hangja figyelmezteti. Ezért oly nyugtalanító és elviselhetetlen számára e hang.

A köd jelentésének metaforikus telítődése egyre inkább a sehol-lét utáni nosztalgia formájában fejeződik ki. Férje és fiai eltávoznak, Mary a szolgálólánnyal marad, s így töpreng fennhangon: „A ködben elrejtőzünk a világ elől, és a világ is elrejtőzik melőlünk. Mintha minden megváltozott volna, és semmi sem az, aminek látszik. Senki sem találhat meg, senki sem érhet hozzánk.” S itt válik nyilvánvalóvá a ködkürt kínos, elviselhetetlen öneszméltető funkciója is, mert Mary így folytatja: „Én a ködkürtöt gyűlölöm. Nem tudok tőle egyedül lenni. Emlékeztet és figyelmeztet, és mindig visszahív.” Valamivel később pedig, kitekintve a veranda ajtaján így szól: „Milyen sűrű a köd. Már az utat sem látom. Bárki elmehetne mellettünk – nem is tudnék róla. Bár mindig így lehetne. Sötétedik már. Nemsokára itt lesz az éjszaka. Hála istennek.” Nem látni, nem hallani, nem érezni és nem gondolni semmit, nem látszani, észrevétlenné és érinthetlenné válni, mint az elérhető legfőbb jó, mint boldogság és beteljesülés. Mary életeszmenye így foglalható röviden össze. Kétségtelenül rejtett halálvágy ez, legalábbis annak legközelebbi rokona; nem a megsemmisülés, hanem a semmi utáni vágy.

Edmund, Mary kisebbik fia, mint említettem már, a kierkegaard-i szerencsétlen tudat valódi képviselője, mert tudatosan az. Neki is van egyéni ködértelmezése, természetesen a szó metaforikus jelentésében. És ő is, akárcsak anyja, a valóságos ködből indul ki, hisz enélkül nem lenne valódi tartópillére mindannak, ami önmagán túli jelentéssé ível fel. Esti séta után a ködben, mondja a következőket: „Ködben akartam lenni. A kerti ösvényen feleútról

már nem látod ezt a házat. Azt se tudod, hogy itt áll. (. . .) Minden olyan valószínűtlen volt, amit láttam, amit hallottam. Semmi sem olyan, amilyen. Ez kellett nekem – hogy egyedül legyek önmagammal, ahol az igaz nem igaz, és az élet el tud rejtőzni önmaga elől. Kint, túl a kikötőn, ahol az út a parton fut végig, elveszett az az érzés is, hogy a földön járok. Nem vált el egymástól a köd és a tenger. Mintha csak a tenger mélyén jártam volna. Mintha már rég belefulladtam volna. Fenemód nyugalmas érzés volt, hogy nem vagyok más, csak a kísértet kísértete.”

Kirajzolódni a világból és tulajdon énjéből, személyiségéből és életéből – Edmund számára is az álmok álmát, a legfőbb jót jelenti, de míg anyja ezt morfiummámmorral éri el, ő elsősorban teremtő képzelettel. Metaforikus jelentésében számára ködben botorkálni annyi, mint fölmentődni azon önáltatásnak bizonyuló kényszer alól, amely célt, értelmet és jelentést magyaráz bele a létbe. A saját én, a személyiség hasznavehetetlen kategória. „Nagy tévedés volt – mondja egy helyütt –, hogy embernek születte, sokkal jobban beváltam volna tengeri sirálynak vagy halnak. Így mindig csak idegen leszek, aki sohasem érzi magát otthonosan, aki igazában nem akar semmit, s őt sem akarja senki és semmi, aki sohasem tud sehova tartozni, aki nem tehet mást, egy kicsit mindig szerelmes a halálba!”

O’Neill e drámáját többször újraolvastam már. Egy-egy újraolvasás között évek is eltelték. A részletek rendre kikoptak az emlékezetemből, egyetlen jelenet őrződött meg bennem lerombolhatatlanul: Mary menyasszonyi ruhás alakja. Nem a fiatal, hanem az öregedő, morfiumkábulatban vánszorgó Mary, tágra nyílt fekete szemével, őszén és holsápadtan. Mindig ez a kép sarkallt e dráma újraolvasására. Az utolsó felvonás végén, késő éjszaka bukkan fel Mary, maga után húzva menyasszonyi ruháját, teljes önkívületben, néhai menyasszonyságának elferdített emlékei között botorkálva. Immár megérkezve a seholba, az „éjszakába”. Kinek a menyasszonya ez az öreg, morfiumittas nő? A morfiumé vagy a halálé? Annyi biztos, az esedékes frigy nem lehet más, mint a megsemmisülés beteljesülése.

Az amerikai világ értékrendje az európainál egyértelműbben és kíméletlenebbül sikerorientált. Csupa kézzelfogható, bizonyítható, tetten érhető eredményt affirmál. A siker: parancs – közéletben és magánéletben egyaránt. Az egészségesség és boldogság a siker szinonimái. Kelet-Közép-Európa vagy a Balkán mai szögéből elképzelve e sikermániát, mely O’Neill drámáinak megírása óta még végtetesebbé és vadabbá vált, alighanem két véglet közé feszíti ki a tekintetet. Itt a rombolás és pusztítás, amott a mindenáron való építkezés, hajsza, és hamisítás kívül és belül. Egyik vigasztalanabb, mint a másik. A vigaszhoz alighanem az Edmund-féle „ködemberek” állnak a legközelebb, akiknek „anyanyelve” a világ dolgainak megoldhatatlansága fölötti megszenvedett töprengésükben: a „dadogás”.

EZ IS AMERIKA

SZOMBATHY BÁLINT

1981-ben a Detroit melletti Monroe falucska főutcáján gyanakvással emeltem tekintetem egy régiségkereskedés cégtáblájára. Sehoggy sem tudtam elhinni, hogy Amerikában is vannak régiségek, hiszen ők mindent kicserélnek, amint megjelenik a patina első csírája, karikíroztam magamban, s lenyomtam a kilincset.

A bolt inkább volt ószeres, mintsem igazi régiségek élethosszabbításával foglalkozó üzlethelyiség. Néhány barnássárga képeslapot pillantottam meg, melyekre a „civilizált” kontinens hőskorának időkereke taposta rá az örökkévalóságnak szánt képi üzenetet. Családképek is előkerültek. Ezt a műfajt is először láttam: családi fotók postai levelezőlapokon. Több mint tíz tagú nagycsaládok fényképezkedtek le, s ezekből a felvételekből valódi post cardok lettek, dicsőségüknek a családi albumok szűk keretei immár nem szabhattak határt. Bátor emberek lehettek ők ott a képen, akik vállalták, hogy egész famíliájukat ország-világ – na meg az utókor – szeme elé tegyék.

A képeslapok között van egy, amelyik különösen kedves nekem. Talán azért, mert nincs rajta az amerikai ember, csak annak korai szellemisége.

A képeslap a Massachusetts állambeli Salem városának úttörőfalujában készült, s a kormányzó otthonának belsejét ábrázolja (amerikai úttörőkön a vadnyugat pionírjai értendők). A lap ma is követendő példája lehetne a képi tisztaságnak és egyszerűségnek, hiszen megőrizte az akkori élet tisztaságát és egyszerűségét.

A szemközti falon két köpeny- vagy kabátféle lóg – az életre utaló egyetlen tárgyi jel. Az ajtórezen át betör a napfény. A szoba is fényárban úszik, s ez a nagy fényesség egyrészt az illumináció állapotára, másrészt arra a derűs optimizmusra emlékeztet, amely Amerika építőiből árad, ahogyan Walt Whitman megéneklei őket:

*Hallom Amerika dalát, hallom sokféle szent
énekét,
(...)
Erőtéljes, zengő dalaikat dalolják, ahogy csak a
torkukon kifér.*

(Hallom Amerika dalát; Szabó Lőrinc fordítása)

Nem tudom, találhatnánk-e a mai Újvilágban egy olyan képi motívumot enteriőrként, amely annyira áttetsző, mint ez a kép, amely a hiány által magasztalja az élet jelenlétét, s amely piktográfiailag oly nyílt és lebegő, mintha egy idea, nem pedig egy épületbelső lenne. Európai hagyományokra épülő ikonográfiája merő ellentéte a mai amerikai tárgyfetiszizmusnak.

Talán csak a kopottas lépcsőfeljáró mutatja, hogy e világi tájon vagyunk. Olyan, mintha a deszkafalba kanyarodna, holott nem tudjuk, hová visz útja. A lépcsők a folytatás, a kutatás, a kísérletezés. Mintha minden pillanatban megjelenhetne rajtuk Marcel Duchamp *A lépcsőn lefelé jövő aktja*. Duchamp feltárulkozó nőalakját is úgy veri szét a pigmentáció, mint a fény a kormányzó szo-

bájának építészeti mértaniasságát.

Az Amerikába emigrált dadaista vezér műve 1912-ből való. 1971-ben a Led Zeppelin már egy merőben másmilyen lépcsőt énekelt meg. Azt, melyet egy hölgy azért vásárolt meg, mert hitte, hogy a mennyekbe vezet, az éterikus szféra örök boldogságát ajándékozza neki – pénzért (J. Page–R. Plant: *Stairway to Heaven*).

Nem az övé volt az utolsó szertefoszlott Amerikai Álom. Ha egyszer nem ismerte a névtelen fotós Amerikáját. Azt az Amerikát, melyet már William Blake *Jövendöléseiben* is az elemi erők ellentétei formálnak az emberi megpróbáltatások cseppet sem idealizált színterévé:

*Amerikám fennsíkjain érzem a gyökerek
Küzdő kínját: tekergetik karjuk a mélybe le:
Egy Kígyót látok Kanadában, bókol szerelmemért,
S Mexikóban egy sast, és egy Oroszlánt Peruban;
A Déli-tengerben Cetet, mely lelkem issza el.
Ó, mily hasgató szenvedés; te lángod s én fagyom
Üvöltő kínban egyesül, villámod szántja szét.*

Ez az örök halál, a rég megjósolt gyöttelem.

(Amerika: Jövendölés; Tóth Eszter fordítása)

A már idézett hölgy a megváltozott, „felnőtt” és létfilozófiára szert tett Amerika lelki tükrében inkább az Allen Ginsberg-i Amerika-kép kiteljesítőjeként és sajátos áldozataként éli meg személyes tragédiáját, miután nem értvényt a kérdés, miszerint:

*Mikor mehetek a nagyáruházba hogy két szép szememért
megkajjam mindazt ami kell?*

(Amerika; Eörsi István fordítása)

Az ősi Amerika értékeinek nosztalgiaja ébred fel a beatköltészet atyjának egy másik költeményében, melyben a whitmani „boldog idők” világát sóvárogja vissza, az Újvilág metaforikus képét pedig a halál birodalmával azonosítja, mint annak idején Blake, aki Orcus tüzében láttatta a földrész viharos történelmét. Ginsberg imigyen idézi Whitmant:

*Ó, kedves apánk, deresszakállú, magányos vén példaadó,
mi maradt Amerikádból, mikor Kháron átevickélt
a folyón és kiszálltál a füstölgő partra és bénán
bámultál a Léthe fekete vizein távolodó csónak után?*

(Nagyáruház Kaliforniában; Orbán Ottó fordítása)

Ginsberg kaliforniai nagyáruháza időbelileg három stádiumra fejthető le. Az első időréteg az, amely Whitmant mint betelepülőt, a bevándorlók első nemzedékének képviselőjét szólítja meg, a harmadik időközeg a költemény megírásának neonfényű világa, amelyben Whitman konzervhegyek között matat, és a frizsiderben turkál, a második – közbülső – stádium pedig a századelőre utal bennünket vissza, abba a korba, amely a szupermarketek tárgyfetisizmusának fogantatását jelöli, vagyis azt az Amerikát, amelyben az emberi kapcsolatok először bomlanak le meghatározott anyagi viszonylatok értékrendszerének számbeli mutatóivá.

Az erősödő polgárság tárgyhalmozó ösztönének visszfényében indítja be Marcel Duchamp New Yorkba emigráló francia dadaista a híres ready made-

sorozat, mellyel új fejezetét nyitja meg a művészettörténetnek. Olyan kész gyári termékeket állít ki saját aláírásával, melyeknek művészeti alkalmazása mindaddig elképzelhetetlen volt. Például egy véccékagylóé, egy üvegszáritó állványé vagy egy biciklikereké.

1915-ben R. Mutt aláírással szignált egy közönséges gyári készítményt, az egészségügyi kellékeket gyártó Mutt cég funkciójában is kihívó vizeldéjét, a *Fountain*t. Hans Richter e műben azonnal meglátta a dadaista gúnyt, és a gesztust úgy értelmezte, mint amellyel Duchamp levizelte nemcsak a fennálló esztétikai normákat, hanem velük együtt a társadalom központi eszményeit is. Duchamp a tárgyat megfosztotta eredeti rendeltetésüktől, s az anyagi halmazállapot kemény világából az eszmeiség áttetszően tiszta holdudvarává transzformálta őket, akkor még nem sejtve, hogy törekvése mekkora hatással lesz majd a pop art művészetfelfogására, fokozott tárgytematizálására.

Duchamp idézett opusa csakis Amerikában jöhetett létre. Az ottani iparprodukciónak és az ottani vásárlási mentalitás felszínes közegét az európai szellem kognitív fluidumával itatta át, s így közvetve az amerikai gondolkodás gyökértelenségére is rámutatott. Az örök szellem nyomait az élettelen anyagon is kitapintotta.

Közeli barátja egyik protodadaista pályatársa volt, Emmanuel Rudnitsky, művésznevén Man Ray, vagyis Sugárember. Ő fordított utat járt be: Amerikából Párizsba települt át, ahol megtartotta ugyan tárgyértelmezésének tipikus amerikaiasságát, ám a tárgyak csak utalásosan jelentek meg fényképein, s csak elvétve központi motívumként.

Ray 1921-ben hagyja ott New Yorkot, ahol előzőleg Alfred Stieglitznek, a

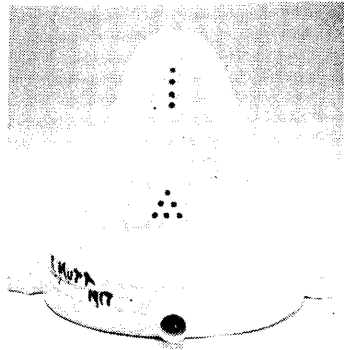

Photo-Secession című csoportosulás megalapítójának 291 nevű kiállítótermében edződik. A francia fővárosban folytatja fényképészeti tevékenységét, de dadaista hatásra kollázsokat is készít, melyeknek háromkiterjedésű faktúrája arra ösztönzi, hogy valódi tárgyakat helyezzen a fényérzékeny papírra, akár Moholy-Nagy vagy Blumenfeld. A médium sajátosságainak egyik legtehetsé-

gesebb kutatójaként a fényérzékeny anyagok lehetőségeinek kiterjesztésével alkot portrékat, aktokat, divatfotókat. Technikai fogásai közül legismertebb a pszeudoszolarizáció, az összemásolás, a retikuláció és a durván szemcsézett reliefkép. Műveit rayográfoknak vagy rayogrammnak nevezi.

A pozitív és a negatív minták összemásával Ray egy líraian ezoterikus világot teremt. Képein a tárgyak absztrahálásának előrehaladott állapota érhető tetten. A sötét és világos felületek kontrasztosítása mintha az anyagi és a szellemi erők küzdelmét idézné, mintha Ying és Yang ihlette volna. A nyugati és a keleti kultúra eme fotográfiai szembeállítására érhető tetten azon az 1922-es rayográfokon is, melyet a New York-i Raport kiadó 1980-as utánnomása révén ismerünk, s amely egy csokolózó párt ábrázol.

A szolarizáció – a fényérzékeny bevonat feketedésének csökkenése túlságosan erős megvilágítás hatására – olyanaira mattá, tompítottá teszi a két arcoldalnézetet, hogy azok elvesztik mélységüket, már dombormű jellegük illúzióját sem birtokolják, ezáltal pedig egyéni vonásaik is elmosódnak. Nem tudjuk bizonyossággal, melyikük a nő és melyikük a férfi. S ami a legjellemzőbb, hogy mindkét arcon átüt egy-egy világító szétnyitott tenyér, a kép egészére pedig egyfajta maszkszerűség nehezedik rá, valami éles peremű tárgynak a körvonala. Eme absztrakt keretnek a lágy ívelése csak egyike azoknak a különleges textúráknak, melyeket Ray addig a mértékig fejleszt, hogy még divatfotóin is alkalmazza.

Nancy Hall-Duncan *Historie de la photographie de mode* című 1978-as kötetéről tesz említést, hogy Man Ray olyan trükkökkel készített divatképeket, melyek a telefotó elmosódott, matt ikonográfiáját szimulálták. Ilyen volt *Divatfotó az éterből* című műve is, amely „játékosan egy elektromágneses hullámok útján továbbított fénykép látszatát igyekszik kelteni”.

Man Ray volt mindmáig az egyetlen amerikai divatfotós, aki – a harmincas évek elejétől – a Harper's Bazaar, az egyik legismertebb USA-beli divatlap munkatársaként a műfaji szabályokat minden tekintetben megszegő felvételeket készített. „Szürrealista divatfotói (. . .) új ábrázolásmódot teremtettek, maguk pedig modellül szolgáltak a későbbiek során a műfajban” – írja Hall-Duncan.

Ray sok tekintetben megszabadult a nyugati esztétika látásmódjának kliséitől. S bár a fotózást filozofikus szintre emelte, mégsem akart vagy tudott elrugaszkodni a nyugati absztrakció dualista természetétől, vagyis az ember és a természet különválásának koncepciójától.

JOHN CAGE

107, BANK STREET
NEW YORK

N - Y

S. N. Y. 10014

U. S. A.

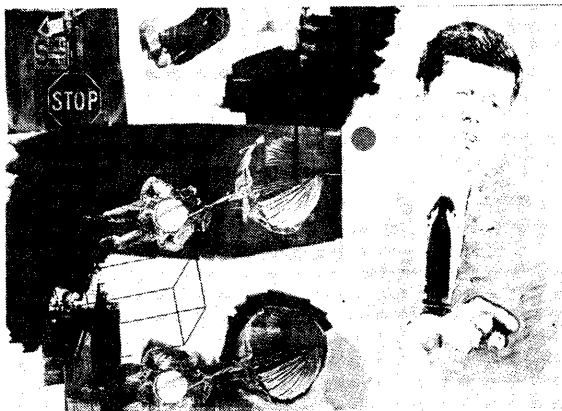
ADDRESS POEM

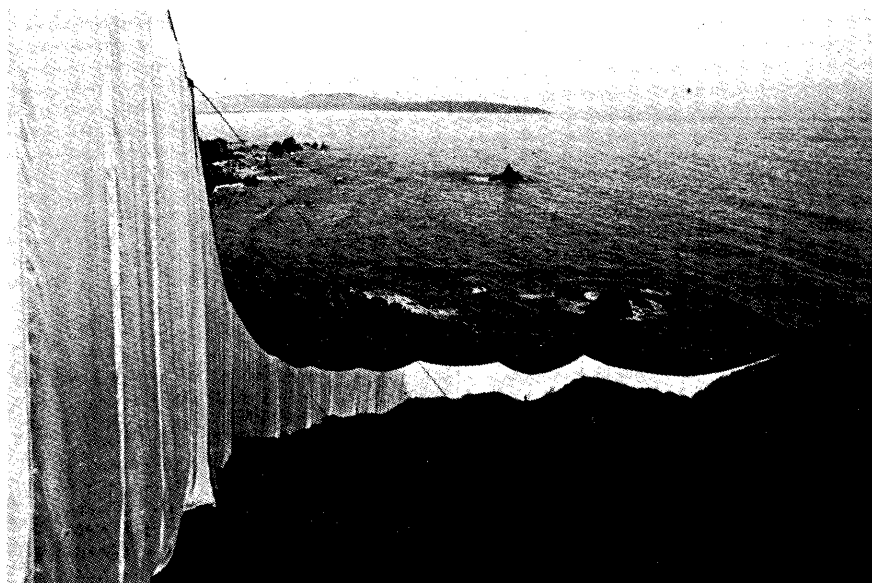
ATELER BONAVITA 1977

Ez egy másik amerikainak, John Cage zeneszerzőnek teljes mértékben sikerült. Neki már valódi keleti tanítója volt az indiai Ananda Coomaraswamy személyében, aki arra oktatta, hogy az emberi lét és a természet egységét kizárólag az emberi akarat bontja meg, helyesebben: a szubjektív, patológikus eredetű indítékok. Cage elfogadta és alkotóilag meg is erősítette a zen személytelen világfelfogását, s az amerikai – a nyugati – életfilozófia ellenében egy olyan emberi magatartást demonstrált, amely a dolgokat önmagukban való láttatásának elvére, az eredet megőrzésére épült, s nem olyasfajta külsődleges funkciók függvényében nyilatkozott meg, mint az örökkévalóságnak szánt, tartós értékű anyagi műtárgyak birtoklásának élvezete.

Cage „diverziója” egy egész szellemi forradalomnak volt a kezdete Amerikában. Nemcsak zenei vonatkozásban, hanem interdiszciplináris tekintetben is. Új iskolát indított, amelynek hatósugarában ott találjuk a hatvanas évek Fluxus-művészetét, az újdadaistákat – ezt a tipikus amerikai jelenséget, amely különösen a nyugati parton vert gyökeret –, a konceptualista alkotókat, valamint az interdiszciplináris törekvések szószólóit. Ők szinte valamennyien felfogták, hogy a művészet nem az emberi fejekben van, hanem a természetes környezetben. Cage-nél a hangjegyek számára ezt a környezetet a csend jelenti, s ő el is játszotta a csendet.

Cage hatáskifejtésével párhuzamosan kezdődött a pop art térhódítása, immár az antitézis igazolásaként. A banalitások alagsorába eresztette a fogyasztói mentalitás folklorisztikus hajlamait. Rauschenberg és Warhol portréi a közélet és a sztárvilág soraiból vették modelljeiket, melyeket a hétköznapok elcsépelet idológiáival elegyítettek. Emberek és tárgyak ki-

egyenlítődték, s egy színesen tarka álomvilágban olvadtak egymásba, amelyben nem a részletek voltak fontosak, hanem a felszínes benyomások, a látszatképzetek. Az ikonográfiai elemek kavalkádja egyetlen képi-stiliztikai jelként összegződött, s ez a jel volt az irányzat személyazonossága. Robert Rauschenberg 1964-ben készült *Quote* című festményének stiliztikai hovatartozása akkor is felismerhető, ha színeit nem is tudjuk visszaadni a folyóiratban.

A pop art és a valamivel fiatalabb újrealizmus lendületének a magát is újrealistaként meghatározó, amerikaivá lett bolgár Christo vetett gátat azáltal, hogy kitálalta a csomagolás művészetét. Őt már nem a pop art áruházi tárgyai érdekelték, hanem a nagy méretek, a messzi kiterjedések. Hidakat, templomokat „tüntetett el” fehér lepleivel, s szigeteket vont be színes műanyagokkal. Máskor húsnál is több mérföld hosszú függönyökkel ívelt át terjedelmes földterületeket, összekötve sziklás vidékeket, síkságokat, autópályákat és tengervizeket. Christónak köszönve ismét megszabadulhattunk a részletek sokszor félrevezető vonzásától, s figyelmünk ismét a lényegre összpontosulhatott, a lényegre, ami a leplek alatt volt, láthatatlanul, kristálytisztán, csillogó eszmeként.

Az ő művei (is) megmutatták, hogy létezik egy másmilyen Amerika, amely a már ismert tagadása révén van. De hogy az az Amerika is feltárulkozzék, le kell takarni, érzékileg meg kell semmisíteni. Elég néhány képeslap, máris meg van az ideális távlat.

Amerika Amerika ideája.

SOMETIMES THEY COME BACK

KONTRA FERENC

Bill Clinton választási kampánya során bemutattak az elnökjelöltreől és családjáról egy dokumentumfilmet. Meg tudom érteni azt a polgárt, aki ennek láttán szavazott rá. Jóllehet a politikai harc egyik morzsájáról van szó, most még sincs kedvem legyinteni, hogy minden vágás, mozdulat és részlet a helyén van, mint egy hatás vadász Coca-Cola-reklámban, mert ezúttal nem a fogyasztás kultuszán és a profi képtechnikán van a hangsúly, hanem a mélyebb rétegeken, melyekben sok amerikai szívesen felfedezi önmagát. Nem divat már ott sem a mesterkéeltség. A főszereplő két különböző stílusú állólámpa fénykörében ül, és szokatlan természetességgel beszél a gyermekkoráról. Családi fotók a takaróképek, az ötvenes évek filmjeit idézik. Dodgereket, Coco Popsot és flippereket. Egy ház képe tér vissza sűrűn: HOPE – ez áll a koloniális stílusú faépület homlokzatán. Az elnökjelölt arról beszél, hogy számára az otthon jelentette a *reményt*. Elia Kazan *East of Eden* című filmjében egy ugyanilyen ház padlásáról

csúsztatja a jégtáblákat James Dean, hogy apja kedvében járjon, és a friss saláta szállítható legyen. A lányok az iskola egyenruhájában pózolnak vattacukorral. Gyerekek játszanak a sok mosástól összement ingben. Mintha elvonulna előttük a tűzoltókocsi, ahogyan David Lynch Blue Velvet című filmjének indító és záró képsorában. Mintha egy fáról zuhanna le a kamera, hogy kövesse az erdőben rohanó gyereket, majd végpásztázza a július 4-i ünnepséget, mert Oliver Stone hőségének is ez a születésnapja, ezért hisz a felemelkedés hazájában, és végül háborús veterán lesz belőle. Clintonnak sikerült elkerülnie Vietnámot, előélete tele van „szabálytalansággal”, amiért eszében sincs szégyenkezni. A fekete-fehér képek az ötvenes évek texasi kisvárosát idézik, ahol Peter Bogdanovich The Last Picture Show-ja játszódik. A filmvilágban van valami meghatározhatatlan varázserejű bája annak, ahogyan a gyerekkort visszapergetik, és ebből Hollywood teremtett igazán fényes nosztalgiát, gondoljunk csak a To Kill a Mockingbirdre 1963-ból, melyet hét Oscarra nomináltak, és ebből kettőt meg is kapott, ugyanaz a Robert Mulligan rendezte, aki a Summer of '42-t 1971-ben, a tizenöt éves Hermie történetét meséli el; Jennifer O'Neill és egy ilyen vakáció alighanem minden amerikai kamasz álma volt.

Clinton egyéniségét – saját bevallása szerint – egy kisváros határozta meg. Az ötvenes évek Amerikájának countryja olyan jelenség, melynek tekintélyes irodalma van. Jellemző, hogy éppen most bontakozik ki a

Stephen King-mitológia. És ebben a gondolatmenetben nem az a rengeteg rémség és feszültség a lényeges, amiért milliószámra veszik a könyveit, hanem az a milió, amiért ugyanennyien otthon érzik magukat ebben a környezetben – mert különben a történetek intenzitása is gyöngébb lenne. Stephen King pontos ismereteket közöl, a legtöbb könyve félig helytörténet! Leírásai pontosak, ahogyan megnevezi, bejárja, feltérképezi, szétszedi és összerakja azt a világot, amelyben hősei mozognak. Leleplezi közben önmagát: szereti az amerikai kisváros sehol-másutt-nincs atmoszféráját, amelyben nagyon otthon kell lenni ahhoz, hogy elinduljon a kísértetek vonata, a rémkoppantók úrhajója, hogy megszülessen Carrie és Christine, a kukorica gyermekei, a tűzgyújtó kislány, vagy a kisfiú, aki „ragyogni” tud. „Jerusalem’s Lotot 1765-ben alapították (kétszáz évvel később a parkban tűzijátékkal és élőképekkel ünnepelték bicentenáriumát; a kis Debbie Forester indián hercegnői jelmeze egy eldobott csillagszórótól meggyulladt, és Parkins Gillespie-nek hat jómadarat kellett hűvösre vágni, hogy kijózanodjanak), kereken ötvenöt évvel azelőtt, hogy Maine a Missouri Egyezmény értelmében megkapta az állami státust. A város egy meglehetősen prózai eseményről kapta a nevét. A vidék egyik legelső lakója egy Charles Belknap Tanner nevű mogyorva ember volt. Disznókat tartott, s az egyik hatalmas kocáját Jerusalemnak hívták. Jerusalemban egy nap etetési időben kitört az óljából, és a közeli erdőbe menekült; később teljesen elvadult. Tanner még évekkel később is

elkergette birtokáról a gyerekeket – a kapun kihajolva baljóslatú, vészterhes hangon káromgott: »Táguljatok Jeruzsálem vidékéről, ha nem akarjátok felkoncoltatni magatokat!« A figyelmeztetés hatásos volt, akárcsak a név. Nem sokat bizonyított, csupán azt, hogy Amerikában még egy disznó is pályázhat a halhatatlanságra.» A Jeruzsálem's Lot angolul ugyanis azt jelenti: Jeruzsálem vidéke. De más tanulságai is vannak az idézetnek. King neves elődeitől, Norman Mailertől és Truman Capote-tól leste el az eljárást, hogy dokumentumokat, publicisztikát ötvözzön fikcióval, egészen Tom Wolfe-ig jellegzetesen amerikai hagyományai vannak az eljárásnak. King főleg gyermekszereplőivel azonosul (pl. Creepshow, Stand By Me, Silver Bullet, Pet Sematary), és gyakori eljárása, hogy a felnőtt hősket visszaküldi gyermekkoruk színhelyére, ilyen a Salem's Lot című regény és a Sometimes They Come Back című novella is, a főhős visszatér a gyermekkor kisvárosába, hogy rekonstruálja a rejtelmeket, mert a hely és a félelem éppúgy nyomot hagytak további életén, kitörölhetetlen pecsétet. A cím tehát szimbolikus: NÉHA VISSZATÉRNEK, amikor senki sem várja, az emlékek a maguk szépségükkel és borzongásukkal. Mégis büszkék arra, ahonnan jöttek. Felejteni csak a vesztesek szoktak – mondja az IT egyik hőse. Az ötvenes évek monumentális tablóképe a regény, az elpusztíthatatlan bohóccal és a kevésbé hiteles, mindent bebábozó óriáspókkal, mindenesetre Tommy Lee Wallace zseniálisan vitte filmre. Az egyik főszerepet pedig az a Dennis Christo-

pher játssza, aki a Fade To Black főszerepét is. Ez utóbbit Vernon Zimmerman írta és rendezte. Egy filmraktáros fiatalember beteges rajongásáról szól. Régi filmek peregnék a fülledt szobában, és a jeleneteket az életben újrjátssza. Film és valóság összecusúszik. A szökeség képe az ágya fölött a mennyezeten. Mániákusa lesz a celluloidnak és Marilyn Monroenak. Tragikus sorsa azt sugallja: aki sztárokat utánoz, önmagának is csak másolata lesz. Úgy hal meg, mint James Cagney az egyik maffiafilmben.

Hamis az a nosztalgia kép, amely csupán vidám házibulikhoz kötődik, holott gyakran tragédiák ébresztik fel. KING AND QUEEN OF AMERICA. Marilyn és J. F. Kennedy legendája főleg haláluk kiderítetlen körülményeivel kapcsolatos. Néha visszatérnek (ők és mások), hogy rekonstruálják hajdani énjüket, utolsó álmatlan éjszakájukat, az ikrek horoszkópját, a jövőt a planéták állása szerint, hogy CSILLAG LESZEL, FÉNY NÉLKÜL. Néha visszatérnek a nyitott sportkocsiban, ahogyan Oliver Stone J. F. K.-ében. AMERICAN DREAM – mondta Clinton, amikor megválasztották. És mondták előtte sokan mások, come back.

Happy Birthday, Mister President – énekelte Marilyn Monroe, nem sokkal halála előtt az elnök tiszteletére rendezett partyn, amikor viszonyuk nyílt titoknak számított. Nevük összefonódott a köztudatban. Fotóikról mindenkinek az USA jut az eszébe. Monroe személyéről könyvtárnyit írtak. Arthur Miller, a hajdani férj sem kerülhette meg, hogy visszaemlékezzen. Maga állítja, hogy Amerika meg-

kerülhetetlen ideáljáról van szó, akit nemzedékek sora támaszt fel újra éppen három évtizede, életének minden rejtett kis titka szenzációszámba megy még ma is. Nélküle nem voltak ötvenes évek – vallja róla szóló könyvében Norman Mailer. Arthur Miller pedig neki szenteli nemrégiben megjelent önéletrajzi regényének második kötetét, megismerkedésüket így írja le: „Marilyn Monroe szinte nevetségesen provokatív volt, akár egy egzotikus madár a röptetőben: feltűnően testhezálló ruhája nemcsak célzott rá, hanem kinyilatkoztatta, hogy ő a testét is magával hozta, és ez a legszebb test a szobában. . . A tekintet még a legapróbb hibát is hiába kereste alakjában, amint partnerével táncolt, a tökéletesség mintha provokálta volna, hogy sebet ejtsenek rajta, amely majd hasonlatossá teszi a többiekhez. Ugyanakkor éppen ez a tökéletesség keltette fel az emberben a vágyat, hogy megoltalmazza.” Minden szerepe önmagáról szólt, és ezeket a filmeket csak miatta nézik meg újra. A titok a leghatásosabb szerep, amit sosem lehet megfejteni.

Happy Birthday, Mister President! Bill Clinton hétköznapi apróságokról beszélt, a filmplakátokkal tapétázott házakról, és az egyik felvételen Marilyn híres fehér szoknyás képe libbent fel. Mellesleg Marilyn is szegény sorból küzdötte fel magát, az amerikai legendák a város pereméről indulnak. Az elnökjelölt a társairól beszélt, akikkel együtt rúgták a labdát. Közben ott bujkált egy elkoptatott szó a képek mögött, amit még ő is restellt volna kimondani: *hazaszere-tet*, micsoda közhely, milyen hazát

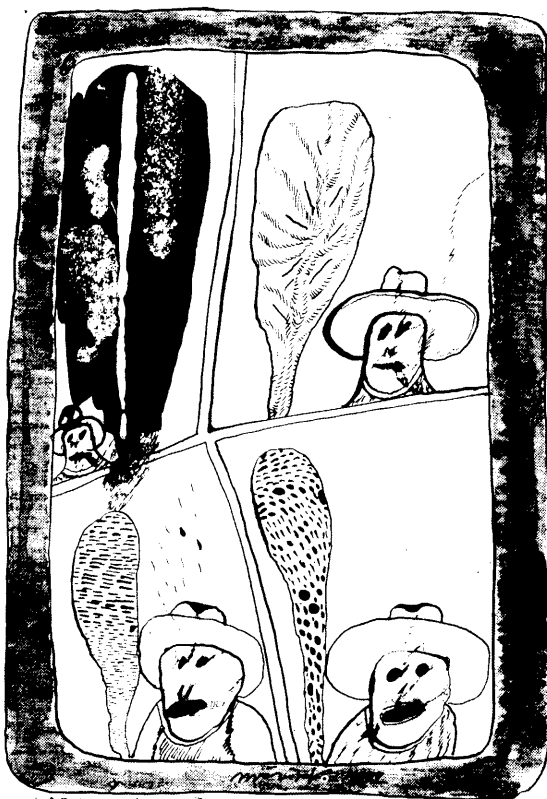
szeressek én, gondoltam közben magamban, és milyen émelgyősen naiv vágyai közé tartozik az embernek amerikai módra elnököt választani, hogy az én cédulám is kelljen hozzá, hogy valaki a kétszáz éves fehér házba költözzön. Mennyivel vonzóbb formája ez az átejtésnek. Tájainkon nem körítik könnyű esztétikával a választási agressziót. Minden hasonlítgatás feleslegessé válik.

Bill Clinton szemébe akkor sem szöktek a szentimentalizmus könnyei, amikor a sportról és arról a jelenetről beszélt, aminek talán az egész választási hadjárat sikerét köszönhette. Az ő ificsapata is részt vett annak idején John F. Kennedy választási kampányán. Egy amatőr szuper 8-as filmfelvétel megörökítette azt a jelenetet, amikor Kennedy sorra kezét fog egy vidéki kisváros egyenmezés csapatával, akik a tribün felállításában a segítségére voltak. A kép megáll egy pillanatra: a félig gyerek Clinton arcán a megilletődöttség, felnéz a példaképére, zavart mosoly, és a kamera halad tovább, látható lesz a távolban a hamburgeres és a mozi, az időgép megáll, és Clinton azzal folytatja a történetet az állólámpa mellett, hogy mindig RÁ akart hasonlítani (nyilván nem véletlenül használta fodrásza talán még ugyanazt az ollót is, hogy tökéletesen hasonlítson, a vizuális effektusok fontosak). Nem azt mondja, hogy elnök akart lenni, nem, ezt senki sem hinné el, ilyen véletlen az „amerikai álomban” sincs. És azt a napot soha nem felejt el, 1963. november 22-ét. Most megint nagyon őszintének tűnik, hatásos szerep ez, amit talán nem is lehet megtanulni.

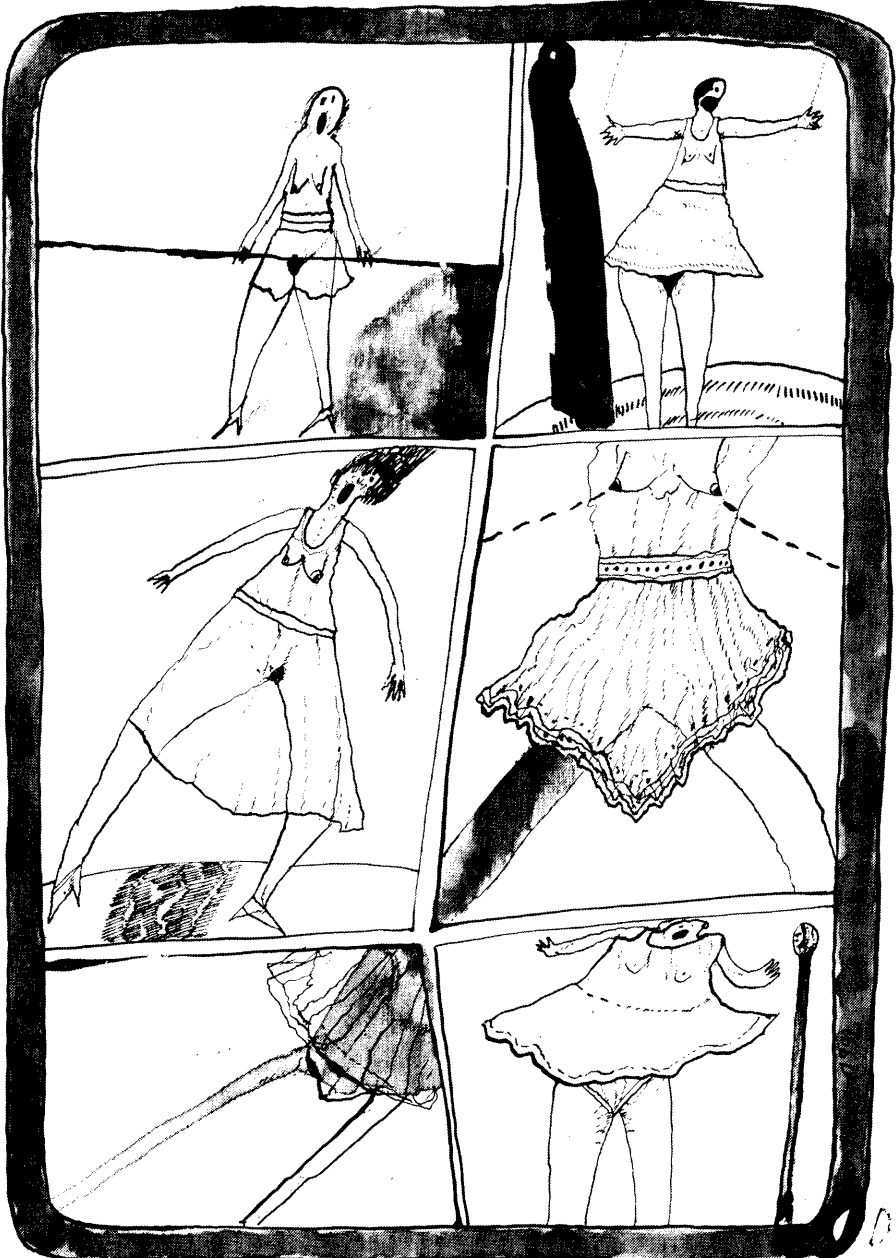
SZABÁLYTALAN SZTRIP

MAURITS FERENC

SZABÁLYTALAN SZTRIP

OK!

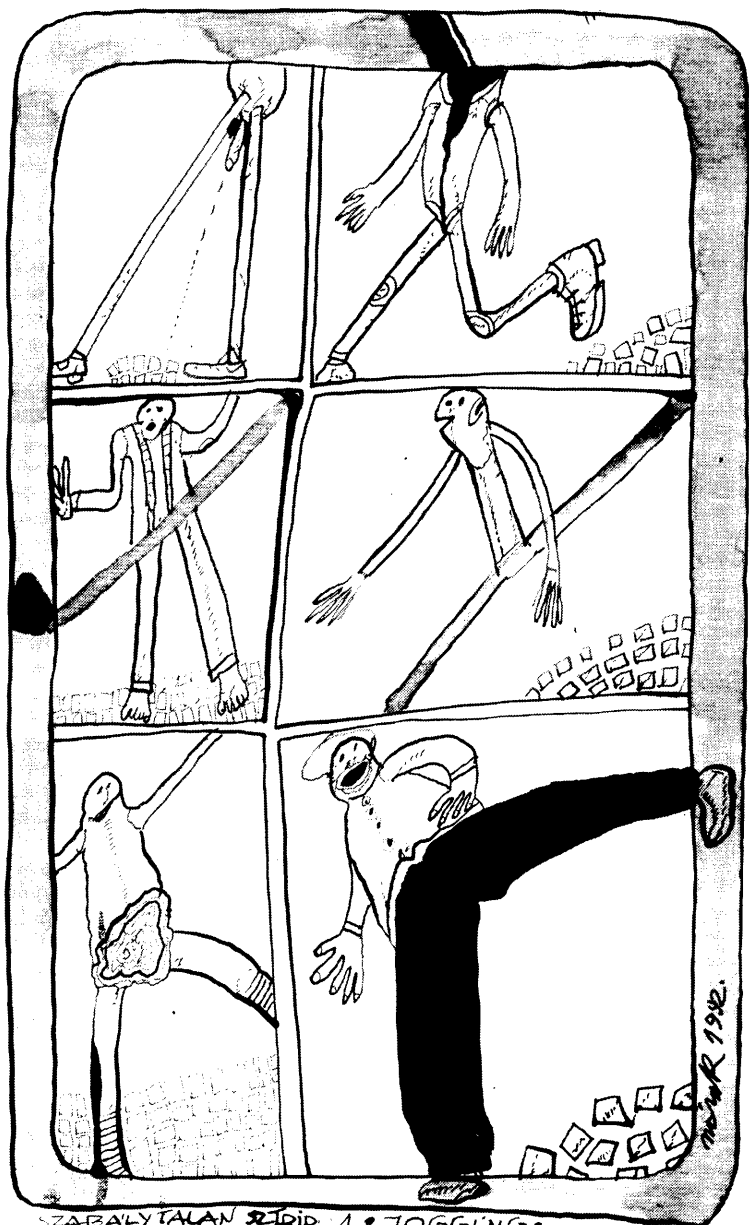

• SZABALYTALAN SZT. P. IF

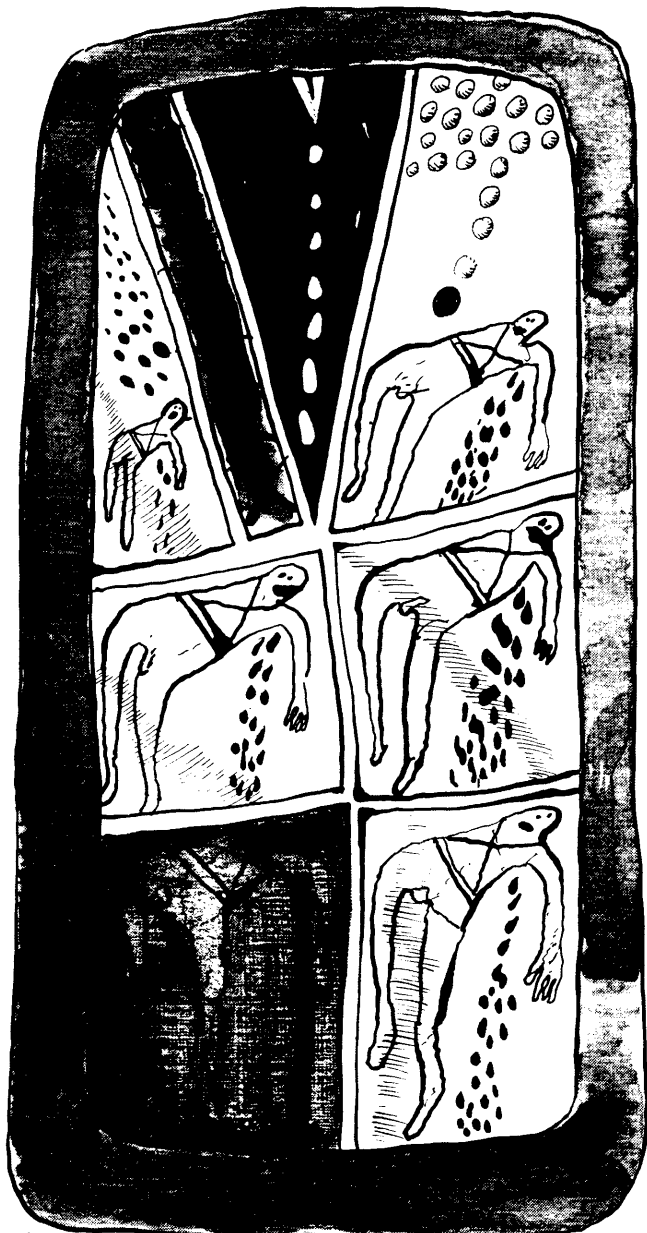
• MADONNA SZOKNYAFA • 4

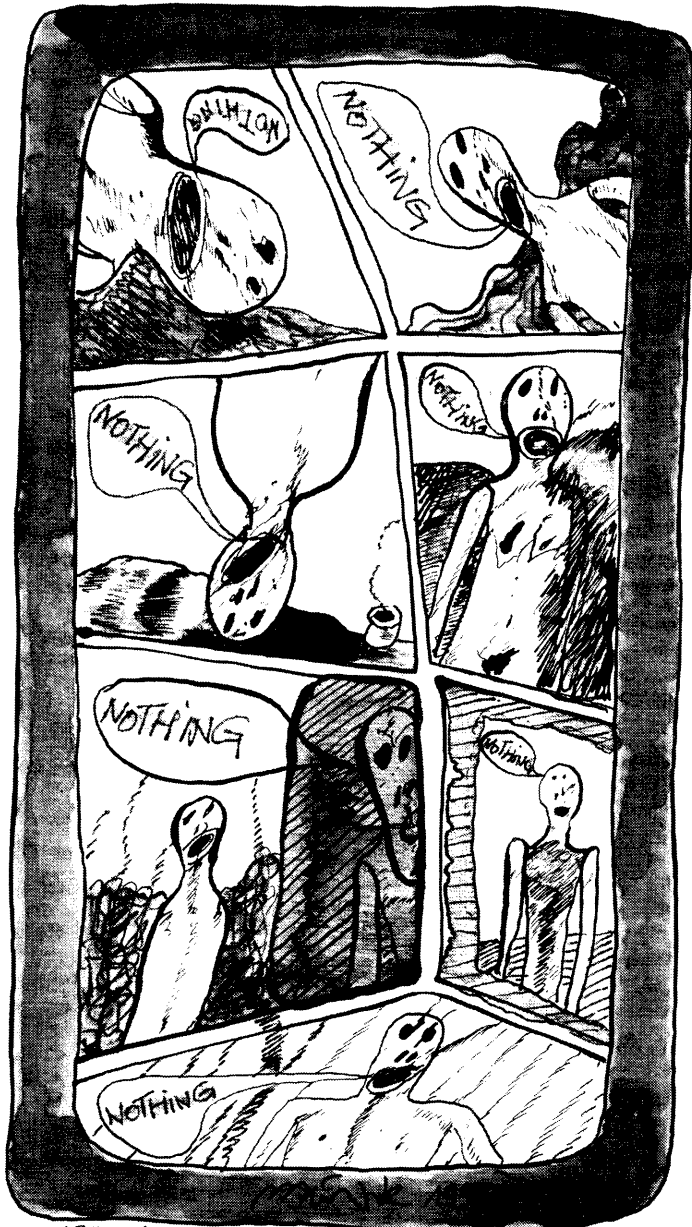
• STEPI A KALAPGYÁRCS, FELHÖKARCOLÓVAL • SZABÁLYTALAN SZTRÍP • 3

SZABALY TALAN SZTRIP 1 • JOGGING •

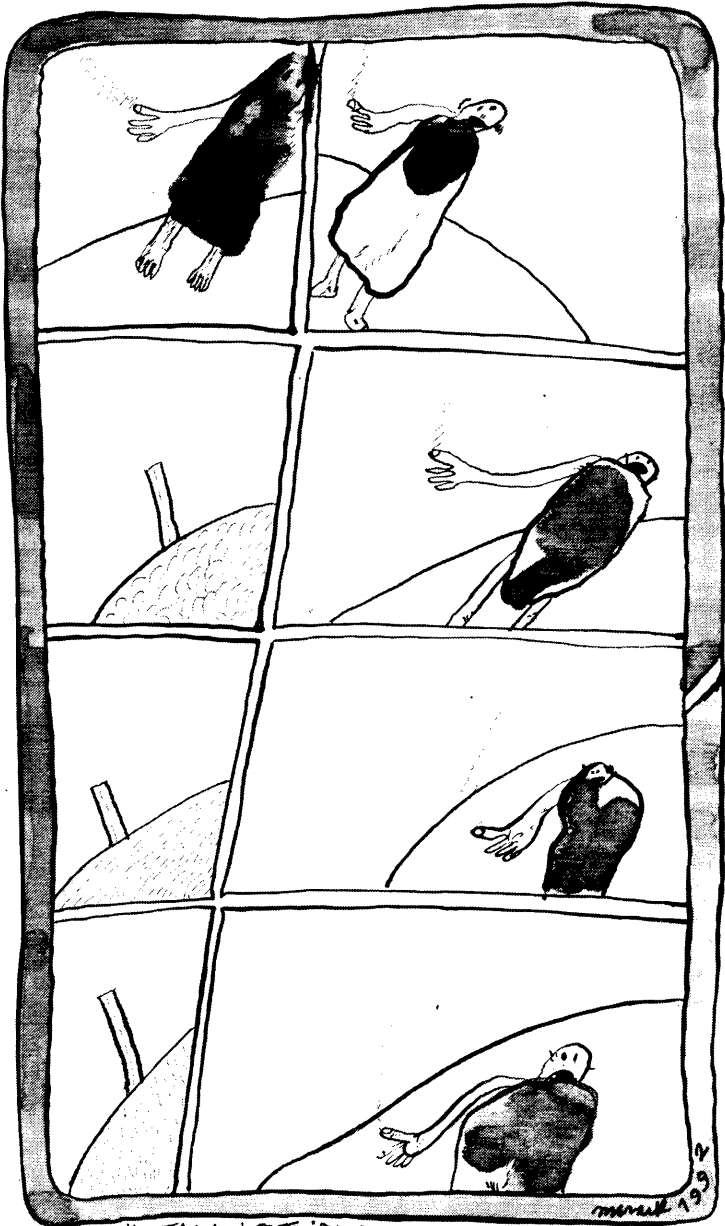

·SZABÁLYTALON SZTRIP ·5 ·DREAM·

• SZABALYIACAN SZERP • 7

• NOTHING •

SZÁRSÁG TÁLATR SZTRÍP 2

1992
• ONE !!! •

A HOLMI AMERIKA-SZÁMA

TOLDI ÉVA

Lapzártakor érkezett meg szerkesztőségünkbe a Holmi című folyóirat novemberi száma, s meglepetten, ugyanakkor örömmel tapasztaltam, hogy ugyanaz a témája, mint a készülő november-decemberi Hídé: Amerika. De vajon ugyanaz-e?

A szokásosnál némileg nagyobb terjedelemben megjelent Holmi túlnyomórészt fordításokat közöl, filozófiai, történelmi, művelődéstörténeti esszéket, tanulmányokat, valamint egy publicisztikai szöveget az amerikai Dél életéről, fehérek és feketék viszonyáról. Eddig magyar nyelven még nem közölt munkákat olvashatunk a bolgár származású francia irodalomtudós, Tzvetan Todorov, a Nobel-díjas Octavio Paz, François Furet, Allan Bloom, Richard Slotkin, a kitűnő esszéíró, Stephen Jay Gould és mások tollából, aminek a jelentőségét csak növeli, hogy a Nagyvilág megszűnése óta nincs olyan folyóirat, amely a világirodalmi tájékozódást és ismeretszerzést következetesen felvállalná, így ennek a számnak kitekintő jellege is van, amellet persze, hogy szövegei rendre figyelemfelkeltő témát boncolnak. Nagy érdeklődéssel olvastam Alfonso Ortíz személyes élményekkel átítatott, bensőséges vallomását az amerikai indiánokról, mitológiájukról, egy hagyományörző, zárt világ életéről, hiedelmeiről, látomásairól. Az Amerikában élő Bán Zsófia szellemes okfejtése végiggondolásra készíti azt, aki belekezd értekező prózájába: „Bizony, Franz K. is megirigyelné azt a látványos átváltozást, melyen a fehér ember ment keresztül az amerikai kontinensen, rovar helyett halálos vírussá változva. A tavalyi Mozart-év után (Művészet!), 1992 a Történelem éve, melynek során futótűzként terjedt el a hír: a vírusok legújabban nem a számítógépes rendszerekben, hanem a történelem rendszerében támadnak. (Módosított változat: tulajdonképpen a Történelem, mint olyan, egy nagy vírus, mely némelyek szerint halódik, az utolsókat rúgja, mások szerint viszont épp most szívja magát, újabb támadásra készülve.) (. . .) S hogy rövidere zárjuk a számítógépek és a történelem között cikázó gondolatmenetet, közöljük azzal, aki még nem

tudná, hogy a P. C. (ejtsd: píszi) már nem annyira a »personal computer« rövidítése, hanem elsősorban a »political correctness«, azaz politikai korrektségen emlegetett s Amerikában nemrég piacra dobott és minden területet elárasztó és mindenkit fenyegető fogalomintézményé. (. . .) Mármint, a píszi szövívők szerint, az első ember az amerikai kontinensen, aki maximálisan nem tartotta be a píszi szabályait, az maga Kolumbusz volt. Sőt nemcsak píszi nem volt, de még higiénikus sem, minthogy magával hurcolt olyan vírusokat, melyektől a bennszülöttek tetemes hányada elpusztult. Továbbmenve: átvitt értelemben ő maga volt az a pusztító vírus, mely letarolta és megsemmisítette a helyi kultúrát. Felfedezés nincs, mondják, mert nem fedezett fel semmi újat (mi az, hogy új és kinek?). Csak egy eltévedt olasz – esetleg őrült spanyol – van, akit az indiánok (helyesebben bennszülöttek – »native Americans« –, mert hiszen az indiánok elnevezés is csak az ő abszurd agyszüleménye) megtaláltak, s a maguk nagylelkű módján fogadtak. Ha viszont felfedezés nincs, akkor sikertörténet sincs.”

Lónyai Mária A Függetlenségi Nyilatkozattól az alkotmányig címmel közöl tanulmányt, melyből James Madison egykori amerikai elnök kétszáz évvel ezelőtti gondolatát idézhetjük; számunkra ma különösen aktuális: szerinte nincs olyan, „amit »népakaratnak« nevezhetnénk: ez általában a többségi terror hivatkozási alapja az aktuális kisebbségekkel szemben”. De Jászi Oszkár hatvan évvel ezelőtti, Oberlin College-beli előadása sem minden tanulság nélkül való. Milyen legyen a nagy elnök? – teszi fel a kérdést Jászi, s többek között így válaszol: „nem szabad, hogy kizárólag saját párteberekkel vegye körül magát. A valódi vezető kibírja a kritikát”. Mintha csak rólunk beszélne: „Némelyikük talán meglepődik azon, hogy nem vettem fel a listámra azt a kvalitást, amelyet olyan sokszor hangsúlyoznak, a nagy vezető magnetikus személyiségét. Szándékosan hagytam ezt el, mert az úgynevezett magnetikus személyiség azoknak a vonásoknak az összességéből kell következnie, amelyeket bemutattam. Különbben több baj származik belőle, mint haszon. Egy Billy Sunday vagy egy Jimmy Walker magnetikus személyisége nem jó ajánlólevél, ha esetleges elnökké választásukat tartjuk szem előtt.”

Elsőzör az jutott eszembe, hogy a Holmi Amerika-száma az amerikai Amerikáról szól, ami önmagában tautológiának minősülne, mindjárt árnyaltabb jelentést kap azonban, ha hozzáteszem: a Híd Amerika-száma viszont a magyar Amerikát mutatja be. A Holmié a sokszínű Amerikáról tudósít, különös tekintettel az államiság kérdéseire, mintha áttételesen a tanulságok levonására sarkallná az olvasót. A Híd Amerika-száma a magyar ember, a magyar íróink Amerika-képét igyekszik megrajzolni, történeti-szociológiai-irodalmi szemszögből. Elsősorban az itt élő magyarság század eleji kivándorlásának kérdésével foglalkozik, a két világháború közti vajdasági magyar írók és értelmiségiek felfogását kutatja az Újvilágról, valamint a távoli kontinens hatását, tényeit vizsgálja a vajdasági és az egyetemes magyar irodalomban.

Nálunk mostanában sok szó esik Amerikáról, a politikusaink Kaliforniát

ígérnek a háborútól meggyötört embereknek. És vannak, aki az itt maradt íróktól elvitatják még a szólásra való jogot is, s nyilván lennének „jóakarói” is folyóiratunknak, akik a paniçi rezsimhűséget emlegetnék az Amerika-szám ötlete kapcsán. Ezért örültem meg annyira a Holmi tematikus számának: az évforduló most apropója lehet annak, hogy önmagunkat is megvizsgáljuk egy másfajta szellemiség tükrében. Úgy látom, a két szám több vonatkozásban kiegészíti egymást, sőt egy lényeges ponton összecseng a mondanivaló: Bálint Tibor írja A szabadság hitelkártyái című írásában: „A bevándorló munkával, leleményességgel sok mindent elérhet.” A szülőföld elhagyásáért azonban árat fizet, egész életén át bűnhődik. Bennünket most ezek az Amerika-vonatkozások foglalkoztatnak.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A FORMA KERESÉSE

Krasznahorkai László: *Az ugrai fogoly*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1992

Krasznahorkai e könyve az író mongóliai és kínai utazásainak *elbeszélését* foglalja magában, de úgy, hogy a hangsúly egyvégtében a létezés lényegének a faggatásán van, az ázsiai szintér nem egzotikum, hanem e faggatás közege. Olyan közeg, amely az európai-tól oly különböző kultúrkörként fokozhatja emberi lényegünk megragadásának esélyeit. Éppen olyképpen és annyira tekinthető útleírásnak Krasznahorkai e kötete is, mint Dante *Isteni színjátéka*, melyből mottója vétetett. S hogy Krasznahorkai esetében az út – lemérhetően – valóságosan is megtéetett, az a leírt utazás célján és értelmén mit sem változtat. Éppen ezért e különös útleírás vagy inkább útelbeszélés-füzér szervesen illeszkedik eddigi prózai műveinek sorába. Mintha csak *Az ellenállás melankóliája* című regényének Eszter Györgye kísérelné meg újra ama bizonyos mennyei harmóniát behangolni. Azzal, hogy az áthangolás itt nem a zenei publikálhatóság körébe zárt rögeszme, hanem a „létezésben feltett eszmei mondanivaló” kutatásának egyetemes igényéből fakad. Itt a „lényegretörés semmirekellője”-ként utazó író-elbeszélő teremti meg a maga áthangolási kísérleteit a létről, a kirekesztettségről, a hitről, a menny és pokol huszadik századi képzetéről.

*Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém.*

Az Isteni színjáték e kezdő soraival rímel Krasznahorkai útleírása is, amely egy utazásnak a *története* kíván lenni. A történeten van a hangsúly itt is, akárcsak a novellákban és regényekben, csakhogy ez a történet, noha az *út megtörténik*, a fiktív történeteknél is problematikusabbnak bizonyul. „Történetem összes részletének a tudatában voltam és vagyok – írja különös útleírásának elején –, fogódzóiban megfogózkodni, alapelemeit felidézni s kifejezni őket természetesen, valamint előre haladni közöttük a kezdet kezdetétől képesnek éreztem, mint ahogy ma is képesnek érzem magam, azt viszont a szóba foglalásnak már az első kísérletétől fogva nem bírtam, amiként még most sem bírom meg-

mondani, hogy az egész miről szól, s hogy miért és kicsoda foszt meg a pillanattól, amelyben ráébredhetnék az itt következő különös esemény eligazító értelmére, arra, amit e történet maga mondani akar.”

A történet kiindulópontjának (mint ahogy zárópontjának is, de erről majd később) a kirekesztettség több rétegben adott tapasztalatát tekinthetjük. A kirekesztettség a személyes emberi lét feladatnélkülisége, céltalansága és értelmetlensége adataként van alapfokon adva. Az egyedüli esélyt felszámolására a hit megtalálása adja. A Kínába utazás tulajdonképpen célja és értelme, hogy egy más civilizációs közegbe transzponálódva, ahol „a mozdulatlan telés kimondhatatlan édessége” jut érvényre szemben az európai létnek „a Csakjövő tűnékenységében állandó” időszemléletével, a megszokottnál alkalmasabb térséget biztosítson e faggatáshoz. A hit, tudjuk, racionális úton nem érhető el, az utazás itt mindenekelőtt arra ad esélyt, hogy az otthon önmagába zárt lélek befogadó médiummá alakulhasson át. Ez a felfokozott nyitottság, de nevezhetjük kiszolgáltatottságnak, illetőleg „oltalmnélküliség”-nek is, itt e más mértékegységben számolóddó közegben is arra döbbsenti rá az utazót, hogy „felnézni az égbe azt jelentette, belátni, hogy nem állok kapcsolatban az éggel, ahol felnézni már önmagában annyit jelentett, hogy akárcsak a korszaknak, amelyben élek, nekem magamnak is megszakadt az összeköttetésem a kozmoszal, hogy el vagyok vágva az univerzumtól, hogy ki vagyok zárva belőle, meg vagyok fosztva tőle, talán végérvényesen”.

Az ún. dantei fordulatot ezen a metafizikai kérdéseket előtérbe helyező utazáson a végtelen kirekesztettségnek mint az emberi lét alaphelyzetének a felismerése eredményezi. E kirekesztettség a lét eredendő céltalanságában és értelmetlenségében rejlik. „Nem volt szükségem időre – írja –, hogy megértssem, belém villant, lemérhetetlen sebességgel, s én pontosan tudtam, milyen azonnali, milyen gyökeres fordulata ez az élettemnek; fordulat, de nem azé, akit ezzel beemelnek a nagy dolgok közé, hanem akit mindörökké számúznak onnan, olyan fordulat tehát, mely nem abban emlékeztet a csalódásokra, hogy a nyereményektől való megfosztottság keserűségét adja, hanem hogy egyetlen vereségben foglalja össze az embert, tudatván vele: sohasem volt semmiféle tét, játék sem volt, a képzelődésnek vége. Bármilyen leleménnyel lepleztem is a dolgokban rejlő érzélgős együgyűséget, valójában mindig azt gondoltam, valamire szántak engem, valami feladatra, s akár képes leszek megfejteni, mi az, akár nem, akár megfelelek ennek, ha van, akár elrontom, én magam fontos tétel vagyok egy messzi számításban; ám most egy csapásra fel kellett ismerjem, hogy semmiféle feladatról és jelentőségről nem volt itt szó, és nem is lesz soha, és egyáltalán, az efféle gondolkodás, mely hogy elkerülje a tényeket, az ámitás hadműveleteivel helyettesíti önmagát, az efféle élet, mely még ebben az úgynevezett gondolkodásban is csupán a gyors élvezetre tör, az elkerülhetetlenül kudarcra van ítélve. . .”

A kirekesztettség itt, legmesszebbre utalóan, a világmindenség egészével szembeni „némaságot” jelenti. Az ázsiai szintér egyfelől ennek a tudásnak az élményszerű megélésébe taszít, másrészt viszont, egy váratlanul bekövetkező súlyos betegség halálközeli állapotában, egy „törékeny, lepkeönnyű hit” megteremtődéséhez juttat. Az utazó egyetlen némasága ugyanis, ebben a halálközeli vergődésben, megtörik, s azon kapja magát, hogy „tegeződő bizalmassággal a messzeségbe vetődöttség halálos hátrányait panaszozza valakinek”, s ez a valaki nem más, mint az Úristen, a Biblia ura. A hangsúly a Biblián van. A Biblián mint formán. Az utazó ugyanis ahhoz a felismeréshez jut el, hogy a néma Úristen szolngatása csak egyetlen módon hiteles, illetőleg csak így megoldható egyáltalán: ha nem a valóságból, hanem a Bibliából következik: „a Könyvek Könyve nélkül, a

Biblia nélkül, a Forma nélkül, amely befogadja ezt a lényemet összetartó tartalmat, nincs Uramisten”.

E metafizikai kérdésekkel szembesítő utazás tulajdonképpeni célja a hit keresése. Hinni Krasznahorkainál annyi, mint a formátlanság ellenében megtalálni a formát. A kirekesztettség legmélyebb lényege szerint a hitetlenséggel járó formátlansággal azonos. Formátlanság és hitetlenség a cél és feladat nélküli lét is, az esetlegesség és a némaságra kárhozottság.

Krasznahorkai útleírása szembesít az öröklét „minden mulandó tartalmától megsza- badult terének tágasságával”, mely olyan, mint az „örületig hevített teljes és végzetes szimmetria”. Megmártóztat a kínai civilizációnak az európaiától oly különböző közegé- ben, melyben a „mozdulatlan telés”, a „változatlanul lomha suhanás” érvényesül. S ahol megadatik számára a „törekeny és lepkekönyű hit”, miszerint „isteni és eszményi ma- gaslatok mégis léteznek az emberi síkföld pokoli látomása fölött”. A kínai civilizációban való megmártózás legteljesebb formáját – nem véletlenül – egy különös szerelem elbe- szélése teremti meg. Egy pekingi színházi előadás lesz az a színtér és közeg, amely meg- érzékíti e „birodalommal” való kapcsolatteremtés egyedüli lehetséges formáját. S ez nem más, mint az a komplett érintettség: megigézettség, amelyet a színházi előadásnak egy európai számára oly szokatlan és idegen szertartása és egy istennői szépségű színész- nő hatása gyakorol rá. „Miféle játék ez a szemem előtt, tépelődtem. Miféle erő játszik velem? Miféle. . . elvárásolt. . . birodalom?” Jól érzékelteti e kérdés, hogy annak a bizo- nyos lepkekönyű hitnek, miszerint lehetségesek égi kapcsolatok; a *menyei* megragadá- sának ez a megigézettség, lenyűgözöttség, megittasultság ez egyik legteljesebb és legau- tantikusabb formája.

A kínai civilizáció a maga kiismerhetetlen és „káprázatos szerkezetével” akárha maga volna a földi paradicsom, egy határon túl azonban a kiismerhetetlenség örjítő és félelme- tes poklává alakul át. „Quanghou-ban megértettem valamit – írja e tapasztalatáról Krasznahorkai. – Hogy eljutottam ugyanis életemnek ama pontjára, ahonnan kezdve már nem kívánok új dimenziókat, új barázdákat, és új fejezeteket, olyan küszöbére ér- tem a saját életemnek, ahonnan nézve van, ami túl sok volna már nekem, amit képtelen lennék ahhoz igazítani, ami vagyok, s ami éppen ezért veszélyes, fölösleges és elviselhe- tetlen.” Elénk tárul a pokolinak egy másik alakmása is ebben az utazásban. A mongóliai Ugrában, útban hazafelé a pusztító nincstelenség kárhozataként: „hihetetlennek látszott – írja –, kísértetiesnek, végképp valami hátborzongató álomnak az egész, mindenestül, ez a szemközt haldokló betonszörnyeteg, ez a járda a Mongol Békekutató felé, ez a két tá- volodó, aprócska gyerek, hátukon az én iskolatászkámmal; egyszerűen nem bírtam felfog- ni, miképpen lehetséges, hogy az a gyár, amelyik nekem csinálta több mint harminc évvel ezelőtt, az még mindig csinálja nekik. És nem arra gondoltam, hogy hát persze, a szovjet- magyaroknak meg a szovjetmongoloknak a dolgok akkori természetéből következően hajszálpontosan ugyanolyan szovjet iskolatászkagyárunk volt, és az egyik, a mongol, ezek szerint itt tökéletesen belekövesedvén a maga megváltoztathatatlan nyomorába, a mai napig is hajszálpontosan ugyanúgy működik, nem, hanem arra gondoltam, hogy hát per- sze, nem lehet büntetlenül félrenézni ebben a nyomorban, amint én teszem, nem lehet nem tudomást venni a nincstelenségnek erről a kábító örületéről.”

Különös útleírásának már a legelején a benne foglalt történet értelméből való kire- kesztettségéről beszél Krasznahorkai, megállapítván, hogy a melankólia azonos magával a történettel. Kétségtelen, hogy az emberi létben adott kirekesztettségek felszámolása nem jut osztályrészéül a kötet utazó-elbeszélőjének. Kétségtelen, hogy a kirekesztettsé-

gek sokaságát szimbolizáló *Ugra* foglya marad, s vele együtt az olvasó is. Ha választ nem is kapunk a lét ún. „nagyonmély” kérdéseire, Krasznahorkai újra arról tesz bizonyosságot, hogy „nagyonmélyen” tud kérdezni. S ez annál is inkább erény, mert válaszolni létünk alapkérdéseire e kísértetiesen összekuszált századvégen alighanem olyan gondolkodásra vallana, mely „az ámtás hadműveleteivel helyettesíti önmagát”.

JUHÁSZ Erzsébet

A MEGOSZTOTT SZUBJEKTIVITÁS KÖNYVE

Lengyel Péter: *Holnapelőtt* (Nem-regény) 89–90–91. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1992

Bármely témakoncepció, eljárás- és beszédmód, közlésszándék alakította is ki a *Cse- reptőrés*, a *Mellékszereplők* vagy a *Macskakő* regényvilágát, mindegyik az elbeszélésben, az erőteljes alakteremtésben és helyszínrajzban, a nagy ívű történetben teljesebb ki. Azokhoz a formai hagyományokhoz való ragaszkodást jelentik, amelyek nagy szerkezetben teszik lehetővé a megjelenítést, az alakteremtést, a sokoldalú ábrázolásmódot. Kivételes forma- és struktúraérzékről tanúskodnak, hitet tesznek a narratív megragadhatóság mellett, egyetlen vonatközösükben sem ébresztve kételyt a műfajt illetően. Mindezen jegyek a hiány szintjén határozzák meg a *Holnapelőtt* című könyvet, amelyet alcíme – *nem-regény* – artikulált viszonyba állít a regény műfajával.

Nemcsak a regényhez viszonyító negatív megjelölés készlet összevető gondolkodásra, hanem a szövegek vívódó, kételkedő önreflexív mozzanatai is: „szólhat-e a regényíró közvetlenül. . .”, „bármiről írhat-e másként, mint a regényíró nyelvén”, „kell-e, szabad-e, szükséges-e a közírási nyelven beszélnie a regényírónak?”. „A műfaja nem-regény – úgyszólván regény lesz, mondja G. – akármit írsz.” Ezekből a mondatokból és egy egész szövegre kiterjedő ars poetica sorából áll össze a dilemma („alapelve, hogy nem hisz önmagában”), óhatatlanul felidézve Ottlik gondolatait a regényről és a nem-regényírói nyelvről. Továbbgörgetve ezeket: egy regény nyelvileg nem diszkurzív, nem rögzíthető, le nem fordítható tudása a létnek mi mást szülhet, mint nem-regényt, egy kizárólag e könyvben gondolkodva behatárolható „saját műfajt”. Lengyel Péter egyszer korábban, amikor éppen kilépni készült az elementáris elbeszélő erő és megjelenítő képességet igénylő epika világából – felfedve a dilemma legfőbb vonását – leírta: *félelem a műfajtól*. Közben nem történt más, csupán újfent beigazolódni látszik, hogy „esetében a téma megformálási módja: az életszemlélet módja” (Balassa). Innen a közlésformaváltás gesztusa, a szemléletváltás sajátosan írói megnyilvánulása. A pillanatnyi közösségi egzisztencia alapösszefüggéseire való közvetlen reflektálás igénye, az azonnali reagálóképesség, a váratlanul új kiterjedések, a tágasság örömeinek artikulálási vágya keresett formát. Ami egyértelműen tarthatatlannak bizonyult, az a kontextuális teljességet átható emlékező attitűd és az átfogóan narratív közvetítettség. Megmaradt viszont a „történeti időket élünk” érzéséből táplálkozó időbeliség, imitált folyamatszerűség szerepe. A címdalton is deklarálva: a 89–90–91 mellett a történeti gondolkodást ígérő *Holnapelőtt*-ben. „A történelmi egyszerűen időbelit jelenthet »előtt«-et vagy »után«-t” – olvastam valahol. A kijelölt időkoordináták az éppen aktuálisra koncentrálót, a napló a pillanat rögzülését sejteti, s az összerakható folyamat lehetőségét legfeljebb rejtve hordja magában. A holnapelőtt jelentésé-

ben a jelenvalóság, a jelenben való lét, a ma élménye a legerősebb, lehetőségeiben azonban az emlékidőt s a perspektivikus szemléletet sem zárja ki. A már nem és a még nem közöttiségben mégis ott kísért a távollatlanság. Ahol az érzéketlenséget és gondolatiságot közvetítő mikro történetek, narratív példázatok és reflexiók tág idő- és térszerkezetbe helyeződnek, ott ami távollatlanságnak tűnhet, az csupán az elmondás idejének meghatározó mivoltára figyelmeztet. Ez a törekvés a múltat is felbontja, s a jelen felől teremti újra.

Lengyel Péter ezúttal megszabadult az egységes időbeli történés (cselekmény) kialakításának, maradéktalanul beszabályzott működtetésének kötelezettségétől. A személyes karakterű, közvetlen megszólalásnak, a naplófeljegyzésnek és a kisformákra tördelt esszéizáló beszédmódnak, az esszénaplónak enged teret. (Fokozott az azonosíthatóság a szerző reális személyével – hangsúlyozza ezt a kötetbe felvett nagyinterjú is, amely már szinte végtelenen felerősíti és a korábbi művekre is kiterjeszti a szövegek önreflexióis vonulatát.) A személyes beállítódású közvetlen beszédmód két eltérő elvű lehetőségének jegyében építkezik. A kettőből kötetkompozíciós eljárással kihagyásos, de kitapinthatóan időelvű szervezethez teremt és közvetítést létesít a szövegminőségek és jelentésintenciók között.

Az egyik (az emlékeztető feljegyzés, a könyv keletkezését az utolsó betűig követő munkanapló, napló) dátumokból, időpontokból, nevekből, egy magánhasználatú nyelvi készlet elemeiből, szellemes, játékos szósortokból, idegen nyelvű vendégszövegekből, a kívülről szemponyjából lefokozott, gyakran önálló léttel nem is bíró, azonos nyelvi és tapasztalati kódok hiányában felfejthetetlen szövegeket hoz létre. A jelentés felismertetésében olykor még a tágabb szövegekörnyezetnek sem szán szerepet. S talán nekünk is szól az ironikus kérdés: „miért kell minden szót komolyan venni?” Azt is gondolhatnánk, hogy ezek a passzusok egyszerűen intenzívebb, jelentésteremtő olvasást feltételeznek. Lengyel Péter motivációi azonban megfeythetőbbeknek bizonyulnak, ha a könyv egészében, a szövegösszefüggés rendjében keressük azokat, ahol szintézisbe kerülnek a beszédmódok ellentétei, s a személyesített szerzői szerep fényében világosodik meg a forma-konceptió.

A napló jellegű szövegvonulat nagymérvű önmagára zárulása félreismerhetetlen tény. Mivel azonban ez egy autokommunikációban teremtődő magánvilág, a személyesség formai hitele így megformálatlanul vagy látszólag megformálatlanul is teljes. Ebben a beszédhelyzetben szükségtelen, hogy az én egyértelműen azonosítható, végigmondott, világos összefüggésekben fejezze ki önmagát. A bezártság nem az „önmagamat képtelen vagyok megírni” (Barthes) következménye. Itt a motivikusan többször felbukkanó „magánszféra”, a „visszaszerzett magánélet” egy szeglete zárkózik el a nyilvánosságtól. A naplóforma nem befelé figyelő, nem vállalja az alanyiség átvilágítását. Ahol a személyiség közvetlenül mutathatja magát, az a közösségi impulzusokból kibomló.

A szemantikai űr, a néma dimenzió hangsúlyossá teszi a személyesség egymásra vetülő formái közötti különbségeket, a ritmikus transzformálódást. A szövegegyüttest így a megosztott szubjektivitás jegyében a személyesben bezáruló és a személyesben kitaruló szövegfelületek ritmikus váltakozása, a kifejtetlen/kifejtett, a magántermészeti/közérdekűvé formálható dinamikája határozza meg. A láthatóvá formált saját világ felismerhető jelentésekben szegény, de mozzanatait mélyebb háttértartalmakat sejtető gondolati villanások fogják össze. Mindegyik kisesszé – bármennyire is független szféraként szerveződik – valahol a napló források, a kimondatlan világ adósa. Mindegyik gondolattöredék, ötletcsoport, helyzetfelmérő mozdulat egy-egy lehetséges témaágeret, amely kijelölheti a

szövegmozdulás irányát. A szövegfolyamatnak – mivelhogy tartalmi ismerve a sűrű témaváltás – egyetlen pontján sem látható be, merre tart.

Kitüntetett szerepe az intertextuális beszédmódnak van: az egymásmellettségéből, az idők egymásmellettségéből összefüggésrendszert, együtthangzást teremt. Mindabból, ami az embert a mindennapokba hívja, kényszeríti, hidat ver egy kifejthetőbb, egy kifejtésre érdemesebb, s ami még lényegesebb, egy kifejtésre szánt gondolati világ felé.

Egy-egy momentum, kiszakadva az életösszefüggésekből, melyben gyökerezik, átkerül a mindennapi életet érintő képzettársítás világából, a közvetlenül érzékelt valóságból az esszéisztikus gondolati impulzusokba. Rendkívül érdekes ez a szellemi átrétegződés, amely a *mindennapi ének* otthont nyújtó legprofánabb életből kiindulva a gondolatáramlatok felerősítésével a történelmi-szociológiai-politikai jelentést erősíti fel, a dolgok lényegét felmutató hangsúlyokkal. Közben nem szabadítja ki magát a személyesség mozgásköréből, de más szövegminőségben mutatja azt meg. Mondatait továbbra is a közvetlen személyesség súlya hitelesíti, még akkor is, ha az esszévonulat elsősorban a valamennyi kiterjedésben leplezetlenül feltáruuló társadalmi-történelmi érzékenység, közösségi vonatkozású szellemi tájékozódás formája. Nem a forma szerinti naplóban, hanem itt szólal meg a tényleges individualitás, a szónak talán még a konfeszionálisra utaló értelmében is, mindig a tágabb térségeki való alámerülés érdekében.

FARAGÓ Kornélia

A REGÉNY ELŐTT

Szathmári István: *Álmok és életek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Az irodalmi alkotások teljes érvényű átélése és megértése olvasói „beleegyezésünk” függvénye. A műalkotásokkal szembeni befogadói pozíciónk ez. Azt a nyitottságot és szándékot kell értenünk alatta, minek eredményeképp „belépünk” a mű világába, elfogadjuk törvényeit, szabályait, időbeli kategóriáit. A mű belső tartományaiba a címen keresztül érkezünk. Reánk gyakorolt hatása olvasásunk mikéntjét is befolyásolja. Ezért a jól megválasztott és megtervezett könyvcím nem írói fogás. Követelmény. Hangalakjával, szerkezetével, információkat előlegező tartalmával keresésre, kutatásra, azaz a mű mind teljesebb megismerésére – mindenekelőtt olvasásra – inspirál. Olvasói ismerkedésünk Szathmári István új könyvével épp emiatt kezdődik rosszul. Címét ugyanis, az előbbiekben tárgyalt szempontok alapján, rendkívül ügyetlennek, sikertelennek kell ítélnünk. Az álom és az élet tartományainak szembeállítása iskolás tétel, a modern prózairodalom jellegzetességeit tárgyaló tankönyvi fejezetek legtöbbit hangoztatott közhelye. S akkor most itt van ez a könyv, mely címében is ezzel jön elő! Szerencsére Szathmári István kötete több és értékesebb annál, mint amire a bevezető információ alapján következtethetünk.

Szathmári a kisprózai műfaj egyik legtehetségesebb művelője a vajdasági magyar irodalomban. Kis terjedelmű munkái nyelvi kifejezőerejük révén hatnak ránk lenyűgöző erővel. Az emberi lélek megismerhetetlenül rejtélyes, emlékek, álmok és hangulatok uralta világába vezetnek bennünket, miközben a tárgyi és hangulati elemek, az összefüggések újszerű-egyéni átélésével szembesítenek. Ez az írói attitűd érvényesül *Álmok és életek* című könyvében is, amely kisprózai szövegek egymásutánja, együttese. S épp ez az,

amiért e műben szinte teljesen elvész a regény és létrehozásának szándéka. A szövegegyeségek – mert nincs domináns szervezőelemük – nem rendeződnek regényszerű kompozícióvá, belső kohéziójuk sem alakul ki. Az az írói stílus, mely néhány oldalon elkápráztatja, a regény terjedelmében elkedvetleníti a befogadót, egyhangúvá, unalmassá válik, minek következtében az átlagolvasó sutba vágja a kötetet. Persze mindez nem azt jelenti, hogy ez a szövegtípus kizárja a regény műfaját. Számos remekmű bizonyítja a magyar irodalomban is ellenkezőjét. Ám e művekben bravúros megoldások, intellektuális-bölcséleti többlettartalom s nagyszerű írói arányérzék oldja a lírai monológ egyhangúságát. Az *Álmok és életek* is akkor válik izgalmassá és élvezetessé, amikor az érzelmek, megérzések és hangulatok rögzítésén túl a történetmondás, az epikai ábrázolásmód szándéka formálja a szöveget, amikor a személyes és magánérdekű élmények mellett közösré, általánosra, általunk is megéltre és felismerhetőre bukkanunk, az álmok és életek tényleges konfrontálódására kerül sor. Mintha ez lenne az író igazi hangja, s a másik, a „lírai kábulat” – miként a könyv egyik recenzense fogalmaz – a felvett póz. Igazán jól azok a szöveg- illetve történetrészek sikerültek, melyekbe misztikus, titokzatos, rejtélyes „bűnügyi” elem szövődik. Példaként Merinek, a négy fivérnek, a harmonikás lánynak vagy a város ismeretlen csőszének történetét hozhatjuk fel. Ezekben a részekben a konkrét történethez általános érvényű, választ váró kérdések, a személyiség kettősségének, az individuum szabadságának, a bűn és a szerelem viszonylatának problematikája kötődik, miáltal nyomban érdekfeszítővé, izgalmassá válik a szöveg.

Az *Álmok és életek* az emlékezés és az emlékek, az utazás és az utak könyve. Egy szerelem alakulástörténete bontakozik ki benne, amely szerelem valóságos és fiktív utakkal fonódik össze. Ahogy a regény s a bizonytalanul megrajzolt meseszál, a szerelem története halad előre, úgy növekszik a bejárt utak száma és terjedelme. Kezdetben csak a másik fél otthonáig, a városba és környékére, az egykori élmények színhelyére vezetnek, miközben a lírai én „kiadja” önmagát, személyisége felé nyit utat. Majd nagyobb távolságokat tesz meg a szerelmi kettős, így Amerikába utazik, de ezúttal sem csak a távoli földrész, az ország, hanem a másik fél megismerése a fontos cél. Kár, hogy a szerelmi motívum történeté dolgozása bizonytalan s esetleges a regényben, hisz sokat javított volna kompozíciós hiányosságain.

Szathmári István *Álmok és életek* című könyve a Forum Könyvkiadó 1989. évi regény pályázatának díjazott alkotása. A kritika a mű nyelvi színvonalát dicséri, szerzőjében pedig ígéretes tehetséget lát. Az *Álmok és életek* regényírás előtti kísérlet, felkészülés a nagyobb kompozícióra.

BENCE Erika

DEAR BOHUMIL

Bohumil Hrabal: *Zsebcselek*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1992

Sajátos műfajú alkotás a *Zsebcselek*. A szerzői meghatározás értelmében: interjúregény. Írója, elbeszélője és hőse maga Bohumil Hrabal. A hármas szerepet vállaló cseh író mellett Szigeti László szlovákiai magyar újságíró működött közre létrejöttében. A kérdező fél szerepét töltötte be a beszélgetésben. „Ez az interjúregény tehát elsősorban és mindenekelőtt Bohumil Hrabal könyve, jómagam csupán az a kérdező voltam, aki

örömet hagytam, hogy érvényesüljön alanya mesélőkedve” – jegyzi meg Szigeti László a *Zsebcslek*hez fűzött utószavában. Hrabal frói munkásságában gyakoriak a szokatlan formai megoldások. Nemegyszer olvasói leveleket szerkeszt novellává, miáltal az írásmű szerzője, szereplője és elsődleges olvasója is egyúttal (ld. *Véres történetek és legendák*). A *Zsebcslekből* pedig arról szerezhetünk tudomást, hogy egy – a formáját tekintve ugyan csak különleges – trilógiája van készülöben. Önmagáról ír e könyvében is, de a róla szóló történeteket a feleség mondja tollba, azaz frógépbe. Az interjú készítése óta eltelt évek folyamán már bizonyára el is készült, meg is jelent a könyv. 1990-ben látott napvilágot Esterházy Péter *Hrabal könyve* című regénye, melyben a cseh íróval magyar regényhősként szembesülünk. Dear Bohumil – idézet a regényből.

A *Zsebcslek* másik jellegzetessége, hogy bár először cseh nyelven jelent meg Prágában, mégis inkább „magyar könyv”. S ez nemcsak azért van így, mert Szigeti László mindenekelőtt a magyar olvasó érdeklődésének és gondolkodásmódjának megfelelően vezette a beszélgetés fonalát, hanem mert Hrabalra is hajlamosak vagyunk úgy tekinteni, mint egy „csehül fró frónkra”. Művei páratlan népszerűségnek örvendenek magyar nyelvterületen is, ami a hrabali írás- és közlésmód egyszerűségével, őszinteségével, az frói élmények és az olvasói életérzések rokonságával magyarázható. A Hrabal-művekben (novellában, elbeszéléseiben, regényében vagy filmjeiben) élénk táruuló világ a miénk is. Otthon vagyunk benne: Kelet-(Közép-)Európában. Ahova születni – s ezt épp Hrabalra hivatkozva szokás emlegetni – pech, tragédia, komédia, dráma stb. . . „És kihívásnak elég volt az, hogy itt, Közép-Európában néhanapján úgy méregetik egymást a népek, mint a kényszerházasságban élő és valóni képtelen házastársak, néha irigyen, néha féltékenyen, néha agyonszeretve egymást, ám leginkább úgy, hogy gyakrabban tekintene a távolba, mintsem egymásra” – írja a kötethez fűzött jegyzetében Szigeti László.

Hrabal a beszélgetés során többször is kifejti, hogy magát nem szépírónak, hanem krónikásnak tekinti: „Korábban is említettem, hogy hosszabb ideje krónikásnak vallom magam, mert csak leírom azokat a történeteket, amelyeket az egyszerű emberek mesélnek, de nem ám úgy, ahogy mi tesszük, üldögélve a magnetofon előtt, egyáltalán nem. Tíz-húsz éve ismerjük egymást a kocsmából, ahol egy pillanat hatása alatt vagy a helyzetből adódóan egy egyszerű ember csak mond valamit. . .” A novelláiban, elbeszéléseiben (magyar fordításban a *Véres történetek és legendák* vagy a *Harlekin milliói* című kötetekben olvashatjuk őket), az *Őfelsége pincére voltam* című regényében vagy a Jifí Menzellel készített filmjeiben feldolgozott történeteket tehát egyszerű emberek mesélték, miből következik, hogy igazak s a bennük szereplő emberek is valóságosak. A nagyhangú Pepin bácsi a *Sörgyári capriccióból*, a dobrovicei állomásfőnök a *Szigorúan ellenőrzött vonatokból*, Metek úr, Iontek úr, Ružička úr, a pincérek, a vasutasok, a hálalók, a nagyevők-nagyvívók, Isten báránykái, mindannyian valóságos, egykor volt, létező személyek, mint ahogy a helyszínek (pl. sörgyár) is valóságosak. S hogy a történetek elbeszélői a prágai Arany Tigrisben vagy a krusovicei sörözőben iszogató emberek, az „egyszerűek”, az sem véletlen. „Az intellektuel rendszerint csak tudja, az egyszerű ember viszont mélyen meg is éli a dolgokat, és számomra éppen ez az élmény az frói elrugaszkodás szilárd pontja” – közli ezzel kapcsolatban az fró.

Szigeti László mindvégig jól megválasztott kérdésekkel igyekszik „sarokba szorítani” beszélgetőtársát, ezek a kérdések a műveiből még elő nem villant Hrabal-arcra, az elátkozott költőkkel (pl. Baudelaire, Verlaine), Örkénnyel vagy Kalkával rokon frói portréira vetnek fényt. Azonban Hrabal sem volna Hrabal, ha nem igyekezne társát bravúros cselekkel (mint amilyeneket az fró által mélységesen tisztelt Hidegkúti produkált a fut-

ballpályán egyetlen zsebkendőnyi terület felhasználásával) „átejteni”. Mert „az írónak is bírnia kell némi szeméremmel és tapintattal”, vagy mint a kötet mottójául választott idézet közli: „Visszavonok mindent, amit valaha is mondtam, nehogy elveszítsem, amihez még nincs kulcsom: a lelkemet.”

Hrabal és Szigeti interjúkötete kezdetben az Interjúregény munkacímet viselte, majd amikor a cseh író észrevette a Hidegkúti-cselek egységteremtő szerepét a szövegben, a *Zsebcselek* címet adta a kötetnek. A beszélgetéssorozat, minek eredményeképp végül is összeállt ez a könyv, viszonylag régen, még a csehszlovákiai rendszerváltás, a bársonyos forradalom előtt készült. Persze Hrabalnak nem volt szüksége az értékrendváltás útmutató szerepére ahhoz, hogy az igaz értékek, a mindenkori emberiség szempontjából ítélje meg a dolgokat. S abban, hogy mind teljesebb képet kapjunk az íróról, akit szentnek és szenilis trottyának egyaránt címeznek olvasói, mennyiben levelet írnak neki, Hrapka Tibor fotói is segítenek bennünket. Hrapka Tibor a legkülönbözőbb helyzetekben örökölte meg az írót, ezek a fotók képezik a kötet képanyagát.

A könyv elolvasását követően – s ez jellegeből következik – feltesszük magunknak a kérdést, vajon hova, milyen tudás birtoklásához vezet bennünket, s milyen élmény következik belőle. Szigeti László a „kiszámíthatatlan, szüntelenül cselező, bujdosó, szélsőséges gondolati párosításokat produkáló írót” s mindemellert az „együttérző, szeretetre méltó, panaszkodó, különböző gondokkal küszködő idegembert” látja e szövegből élénk lépni, kinek neve és munkássága egyet jelent a prágai iróniával, melynek megértését ugyancsak segíti ez a könyv, a beszélgetés. Am aközben, hogy Bohumil Hrabal a nemzetről, a hazáról, városokról, írókról, filmekről, rendezőkről, művészeti értékekről stb. beszél, bizonyos értelemben másokról, mindenkiről, rólunk szól, miként az műveiben is mindig így van. S ezek után nem túlzás azt mondani, hogy a hrabali életművön keresztül önmagunk, világunk jelenségeinek, világbeli helyzetünknek a megértéséhez is útmutatót nyújt a *Zsebcselek*.

BENCE Erika

BARANYAI MÚLTIDÉZŐK

Lábadi Károly: *Meg vagyok én búval rakva. Ács Gedeon élete és feljegyzései a XIX. század drávaszögi népeletéről*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1992
Pataky András: *Baranya tiúkokat rejtegető földrajzi nevei*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1992

Ács Gedeon életrajzát, tevékenységét dolgozta föl új könyvében Lábadi Károly. A kötet két egységre tagolódik. *A házat építő életben* olvasmányos, gördülékeny életrajzot ír, *A szülőföld képei*ben pedig Ács munkásságát taglalja, ill. az általa begyűjtött anyagból válogat, ad közlésre egy tarka, népköltészeti gyűjteménynek beillő csokrot.

Lábadi öt fejezetben át kíséri Ács életének eseményeit. Körbejárja a bölcsőhelyet, a laskói szülőházat, megidézi a gyermekkor csínyeit, a halasi, kecskeméti és debreceni tanulóéveket. Majd a laskói lelkészség, a negyvennyolcas forradalom izgalmi és a bujdosás éveit következnek. A törökországi és az amerikai periódust a hazatérés öröme, majd üröme, a csúzai mindennapok részletezése zárja.

A továbbiakban Ács naplójáról olvashatunk. Lelkeszi tevékenységét és művelődésszer-

vező szerepét (könyvtárat alapít, iskolát nyit) ismerhetjük meg belőle, a naplók jelentik életművét. Feljegyzései fontos dokumentumai a korabeli Baranya világának, s jelentős néprajzi értékkel bírnak.

Ács naplórírói működésének három szakasza van. *Olla Potrida (Rothadó fazék)* címen 1844-ben kezd naplót írni Laskón. Ekkor huszonöt éves, s főleg olvasmányélményeiről számol be. Az első kötet elején írói céljáról is vall, miszerint „a legkülönbeműbb jegyzetek, anekdoták, versek stb.” lesznek feljegyezve. Unaloműző mulatságnak tekinti a hangyaszorgalmú munkát, mindenféle tudományos gyűjtőszándék nélkül. 1856 szeptemberétől az önkéntes amerikai „száműzetés” elején ismét fellángol naplórírói kedve. Már törökországbeli tartózkodása alatt is figyeli a nép életét, szokásait, viseletét, mondásait – még inkább jellemzi ez az amerikai időszakot. Képet fest az amerikai társadalomról, irodalomról, sajtóról, politikai életéről és egyéb változatos témákról. Mindazonáltal „a bohó apróságok”, az anekdoták hallása mindig és mindenhol fölviillanyozza. Gyűjtésének állandó tárgya ez. Hazatérve a Tarisznya sorait rója (1862-től), „amelybe, mint iskolás fiú szokta, mindent, mire pillanatnyi kedvem van, betömök”. A részletek halmozása, az anyaggyűjtés nem volt minden literátori cél nélkül. Ács dédelgetett álma, hogy a sokféle jegyzetből majd egy egységes művet szerkeszthet össze. A tervezett mű, sajnos, torzó maradt, töredék, ám mégis hasznos, érdekes olvasmány.

Lábadi külön fejezetben tekinti át az Ács-életmű visszhangját, a róla szóló, vele foglalkozó irodalmat. Rédeyné Hoffmann Mária, Vasváry Ödön, Ács Tivadar, Baranyai Júlia nevét említi többek között, valamint a laskói helytörténeti múzeumot, ahol külön sarkot kapott az Ács-életmű bemutatása. 1967-ben pedig New Yorkban leleplezték Bárdos Dávid bronz domborművét, Ács első szobrát. S nem utolsósorban említi Lábadi a még élő szájhagyományt, hiszen 1988-ban még lehetősége van arra, hogy lejegyezzen egy történetet a csúzai lelkészről.

A kötet második egysége (a terjedelmesebb) a feljegyzésekből válogatott mutatóanyagot, és a hozzá fűzött rövid ismertetőket, magyarázatokat tartalmazza. Lábadi a néprajzos szemével tárja eléink a naplók érdemesebb részeit. Kiderül, Ácsot a história kevésbé érdekelte, inkább szülőföldjének népelete ragadta meg.

Érdeemes böngészni Ács feljegyzései között, nem tévesztve szem elől Lábadi kíséző szövegét.

A múlt századi Drávaszög népdalainak jószerével egyetlen följegyzője Ács Gedeon. Szűk körben (családon belül) a helyi népdalagyományra alapozva gyűjtöget, s egy érdekes tanulmányt ír *A legény népdalainkban* címen. Már 1859-ben fölismeri a népdalok szókimondását. Elsőként érinti a népművészet erotikus jelképrendszerét. Nem egy mondat is lejegyez. Kincsmondákat, történeti mondákat rögzít. Lábadi Károly egyik kedvenc kutatási területe a szólások, közmondások világa. Egy kisebbfajta proverbiumgyűjteményt közöl Ács nyomán. Szerinte a kétszázharmincnégy szólásból Ács korától napjainkig száznegyven teljesen feledésbe merült. Ilyen a „járt ösvényen nem terem fű”, amit a kicsapongó nőkre vonatkoztattak, az „énértem is leesett a bagoly a fáról”, a „megszokta, mint zombori rab a huszonötöt” vagy a légváratok építőkre értendő: „ha a veres toronynak gatyája volna, derék szálás legény lenne belőle”. Lábadi a tájszavak között is böngész. Megtudhatjuk, hogy a múlt században a drávaszögi népnyelv barkócának hívta a mogyoróvirágot, gőtének a kárókatonát és látónak a pandúrt.

Ács kedvenc műfaja az adoma, anekdota, ill. a „pajkosságok”. Lábadi százhuszonnyolc közlésre érdemes adomát számolt meg, amikor a kötet legterjedelmesebb részét állította össze. Ötvenkét szövegnek irodalmi forrása van (hiszen Ács lelkes kíváncsisággal

követi a kortárs anekdotairodalmat), a többi, azaz az anyag 60 százaléka folklór jellegű. Húsz szöveg esetében Ács még az adatközlőt is pontosan megnevezi. Tematikailag Lábadi öt nagyobb témakört emel ki. Legtöbb tréfás szöveg a közéletből meríti tárgyát, majd az erotikus, szerelmi vonulat következik fej-fej mellett haladva az egyházi indíttatású elméncségekkel. Végül a családi életéről szóló és a klasszikus értelemben vett történeti tárgyú anekdoták zárják a sort. Lábadi százaléknyi pontossággal mutatja ki a fenti témakörök számarányát, majd hasonló módon elemzi a szereplőket foglalkozásuk, társadalmi típusaik, nemzetiségük szerint. Áttekinti a földrajzi megoszlást is. A Függelékben (talán a hitelesség kedvéért) hat Demjén Kálmán gyűjtötte adomát is felsorakoztat Csúzáról, ugyanabból a közegeből és korból, ahol és amikor Ács az öregségét töltötte. Az emberélet fordulót, szokásait szintén figyelemmel kísérte lelkészünk (a születés, a házasság ünnepei, temetkezési szertartások), érdeklődött a jogi népszokások iránt (pl. a névadás divatja), valamint a naptári ünnepekről is bőven írt. Így például fölemlíti Márton napját (november 11.), az egyik időjósító napot, ugyanis ha az említett napon levágott lúd csontja fehér, akkor sok hó, kemény tél várható. A hiedelemvilág, a babonák feltérképezéséről sem tud lemondani, noha pap lévén, mindennek nem sok fontosságot tulajdonít, inkább adomázva, viccelődve ír rólok.

Míg Lábadi Károly az életrajz, a néprajz felől vizsgálja Baranya múltját Pataky András a nyelvtörténet s az onomasztika felől közelít az utolsó pillanatban. Történelem előtti időkhöz kell visszanyúlnia, biztos adatok és források hiányában kell levonnia a következtetéseit. Lehetőségeket sorol fel, valószínűsít, kerülve a kizárólagosság csapdáját, s ez egyik erőnye. A másik: nem szigorúan kijelölt határokkal operál, a nyelvi mozgások, változások, egymásra hatások sohasem ismerték a földrajzi bezártságot, ha kell, bácskai részen is megfordul, Bezdán, Gombos, Apatin, ill. Ada határába lép át, sőt olykor-olykor Újvidékig is elkalandozik. Lehet, hogy néha túlságosan szabadra engedi fantáziáját, s igen merész következtetéseket von le, felhőborítva a hivatatos nyelvészetet, ám legyünk elnézőek, mert egy valóban kihalóban lévő (ha már el nem pusztult) örökség utolsó nyomait kutatta és gyűjtötte be.

Lábadihoz hasonlóan olvasmányos, szórakoztató szövegekkel lepi meg a nagyközönséget. Baranyai Júlia méltó tanítványaként ismerteti meg velünk az egykor vizekben gazdag tájegység földrajzi neveit.

Sajátos viselkedésű folyócskák, patakok kerülnek bemutatásra. Nem igaz, hogy csak a mesékben és a közmondásokban folyhatnak visszafelé a folyók. Így viselkedtek az egykori Darócok (Dráva-maradékok) és Danócok (Duna-maradványok), attól függően, hogy éppen a Drávából vagy a Dunából kapták-e vizüket. Kiderül, hogy a Duna fehér vízű a homokos iszaptól, s hogy vannak fekete vizek is (a sűrű erdők árnyékában), hideg és meleg vizek (Létfoka, Maláka), mozgó és várakozó vizek (Sebesér, Kengyeles, Kengya). Különböző domborzati egységek is szóba kerülnek. Megemlíti, hogy a sziget szavunknak valaha egy a szeldzsu-török nyelvből származó megfelelője élt ada, adica formában.

Közvetve ugyan, de a halászathoz fűződő tárgyak, kifejezések is bemutatásra kerülnek, különösen akkor, amikor a Drávaszög, ill. Baranya élővilágát, az élőlényeket megjelölő szavakat vizsgálja. A Csigerihát, Harcsás, Szomahát, Tokos, Rákos-fok önmagukért beszélnek. Kihaló szavakból lett helynevek kapcsán ősi halászati módokat tár elének Pataky. Merész állásfoglalással a Halotti beszéd és könyörgés fesze szavát szintén ehhez a fogalomkörhöz kapcsolja. Nyomozásai kapcsán megállapítja, a fesze, fejsze, vejsze azaz „vízi fészek” nem más, mint egy vesszőkürtös, nádfalú halfogó eszköz. A kopácsi Pösöjji kapcsán megemlíti a pösöl tájszót, mely egy halfogási módot takar, mikor is az iszap-

sabb tófenekekben szénacsutakokat kötöztek a kerítőháló alsó ólomnehezékes kötelére, hogy ne süllyedjen az iszapba. A felénk is honos törbe esett mondás tör szavát ugyanígy a halfogási praktikákhoz köti. A tör baranyai, kopácsi hangalakja a tűr lehetett, melynek valószínűsíthető jelentése: kis csapda, vagyis tűzött rekesz, ősi, háló nélküli zárás, rekesztés. Érdekes cikket ír Pataky a hajóvontatásról is, a különféle vízi akadályokról, zátonyokról, forgókról, örvényekről. Kiemel egy ma már alig élő, földrajzi névben fennmaradt kifejezést, melyet a szerb hajóvontatók, sajkások honosíthattak meg a „vízforgó” megjelölésére. Ez a szó a limány. Török eredetű, öblöt, kikötőt jelent.

Pataky sok vízinövényt, ill. a környék növényvilágával kapcsolatos földrajzi nevet gyűjtött be. Mogyorót termő vizekről ír, s rögtön megjegyzi, nem arról a jól ismert szárazföldi növényről van szó, hanem egy vízinövény, a békaszló gumójáról, mely emberi táplálékként is szolgált összel.

Bolyonghatnánk még egy jó ideig Pataky cikkeiben, tehetnénk érdekesebbnél érdekesebb felfedezéseket, de azt hiszem, a továbbiakat jobb lesz az olvasóra bízni, merthogy Pataky és Lábadi könyvének lesz olvasója, az biztos, már csak Baranya szomorú valósága miatt is.

CSAPÓ Julianna

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Hogyan játszunk szatírárt? – Ha a színjátszás sajátossága, sőt varázsa, hogy a művészek közül legközvetlenebb kapcsolatban áll közönségével, amely in statu nascendi nyilvánít véleményt, lelkesedik vagy elutasít, akkor a drámai formák közül a szatíra a legszínháziabb. Szatírárt ugyanis pontosan úgy kell, csak úgy érdemes előadni, hogy a közönség ráismerjen arra, akire irányul, akit vagy amit célba vett. Ismeretes a görög példa, mikor a nézők Arisztophanész szatíráit látva, ujjal mutogattak azokra, akikre egy-egy utalás vonatkozott. Boldog idők! Az efféle direkt utalás már régóta nem divat. A színház is szemérmesebb, illedelmesebb lett. S a szatíra sem éppen gyakori vendég a színházakban. Hogy most visszatért a kiskapun, az – a mi politikai viszonyaink ismeretében – természetes, magától értetődő. Az az örület, amiben élni vagyunk kénytelenek, szükségszerűen felfedeztetni a színházi emberekkel a szatírárt. S az sem véletlen, hogy éppen Radoje Domanović felé fordul a színházi figyelem. A szerb irodalomnak ugyanis aligha van nála gyilkosabb tollú frója, a politikai szatírának avatottabb művelője, mint a *Kínlódia*, a *Kraljević Marko másodszer a szerbek között*, *A vezér*, *A bélyeg*, *A mocsár*, *A vakokra szavazok*, az *Egy közönséges szerb ökör tünődései* szerzője. És ami szintén nem mellékes, Domanović novellái, kisregényei mintha színpadra íródtak volna, néhány tollvonással felvázolt jelenetekből állnak. Szövegeinek színpadra alkalmazót nem érheti az a vád, amely a prózai művek dramatiszálóit szinte kivétel nélkül sújtja, hogy a regény vagy novella ízei nem érződnek, elvesznek a színpadon, ami a két műfaj közötti különbségből adódóan egészen természetes. Domanović írsaiban pontosan körülírt jeleneteket, szereplőket, jellemzést találunk – a szatirikus ábrázolás szolgálatába állítva. *A vezér* című novellából formált színpadi jelenethez például sem kell hozzáadni, s egyszerre lesz hiteles

Domanović-történet és ránk vonatkozó, időszerű. Sőt, annyira időszerű, hogy mindenki felismeri, a mai nagypolitikában ki a vezér, aki vakon, az áldozatok számával mit sem törődve vezeti a népet. Ugyancsak felismerhető, kik azok a világtalanok, akik a vak vezért követve okozói népük, országuk nyomorának, szerencsétlenségének. Mintha látnok módjára a század első évében tudta volna Domanović, mi történik majd itt a kilencvenes években.

A színháznak nem kell mást tennie, csak színre vinni Domanović szövegeit s minden külön utalás, kiszólás nélkül mindenki tudja mire és kire vonatkozik – itt és most.

A színműként ismert Radoslav Milenković azonban nem elégedett meg ennyivel. Többet akart, s jóval kevesebbet adott. Jó érzékkel ábrázolta azt a világot, amelyben a történet játszódik. Lepusztult minden, a házak is, az emberek is, az utóbbiaknak nemcsak a ruháját, hanem erkölcsét is kikezdte az enyészet, kivált azokét, akik a hatalom közelében vannak. Nem csoda, ha kinézik, elüldözik maguk közül azt, aki másmilyen, tiszta, kívül-belül. Az is természetes, hogy amikor visszatér, még inkább kirí sajátjai közül – ezek még jobban lepusztultak, ő viszont még csinosabb lett –, és megvakítják. Mi több, saját testvére, ki népe fizikai-lelki lerongyolódásának legfőbb okozója, vakítja meg. Az azonosítás eddig nem okoz problémát. Ettől kezdve viszont igen. Az előadásban ugyanis itt kezdődik a címadóként választott novellából ismert történet. Miután a nép megelégedte a nyomort, elhatározza, hogy elvándorol, jobb életkörülményeket keres. Csakhogy nem tudnak megegyezni, ki legyen a vezér. Végül is arra az idegenre bízzák magukat, aki „lehajtott fővel, komoran” ül egy fa alatt, „botjával turkálta a földet és gondolkodott”. Biztos böles lehet, ha mást sem tesz, csak gondolkodik, esetleg néha köp egyet, nyugodtan rábizhatják magukat. Az új vezér valóban meggyőzően viselkedett, kijelölte az útirányt, s erről senki sem térhetett le. Keresztülmentek mindenben, kidöntötték a kerítések, átgázoltak a csipkebokrokon, utat vágtak a rengetegben. . . S a nép vakon követte. Az sem számított, hogy közben sokan meghaltak, lemaradtak. Azt is vállalták az emberek, hogy – ha a vezér így kívánta – szakadékba zuhannak, aki közülük élve marad, folytathatja útját a szebb és boldogabb jövő felé. Mígnem kiderül: a vezér vak. Neki nem esett baja, óvta nyilván a „vakok” istene, de népe megtizedelődt.

Ezt sem nehéz érteni, napjainkra vonatkoztatni.

Az viszont zavar, hogy az előadásban az a vezér, aki más volt, mint a többiek. Zavar, még ha azonosítható is. Ez Milan Panić. De akkor ki a testvére, aki őt megvakította? Ha őt is azonosítom, akkor teljes a zűrzavar, bennem is s a történet két része között is. Azt azért ne mondja nekem senki sem, hogy aki békét akar, az itt vak. Hogy a zűrzavar még teljesebb legyen, az előadásnak játékmestere is van. Egy úri öltözötű, a la kapitalista karikatúra, potrohos, jól öltözött, cilinderes. Őt is jó lenne azonosítani. Ki lehetne más, mint Amerika. Ha viszont ő irányítja a történetet, akkor arról van szó, hogy ami itt történik, az a kurva külföld miatt, irányításával történik így. Na ne! Kit is vesz célba az előadás szatirikus nyílvesszője? Az enyészetet okozó vezért, az őt ostobán követő népet, a külföldről visszatért férfit, akit azok választanak meg vezérül, kik elüldözték és megvakították, a kurva imperialistákat? Ezt azért el kellett volna dönteni.

A szatíra ugyanis nem ismeri a maszatolást. A szatíra direkt, szókimondó, ráismertető. Ezért kegyetlen.

Így kellene játszani a szatírárt.

Nem bánom, ha a rendező a belgrádi tévéhíradó szerint gondolkodik, vagy ha homlokgyenest más véleményen van. De szeretném tudni a véleményét.

Mert szatírárt rendez.

Erőszak a színpadon – A színház az illúziók háza. A színlelésé, amit mi, nézők valóság-nak vélünk. Ha ezt eléri egy előadás, akkor szakmailag jó. Ha elhiszem, ami a színpadon történik, akkor az előadás elérte célját. Ilyen szempontból talán nincs nehezebb feladat, mint hitelessé tenni a színpadi erőszakot. Mert semmihez sem kell annyi meggyőző erő, mint annak elfogadásához, hogy a színpadra szerkesztett lakásban szétverik a bútort. Egy-egy mímelő, maszkírózó gesztus mindent tönkreteszt.

Az utóbbi években, évtizedekben feltűntek darabok, amelyek színrevitelének sikere a színpadon látható erőszak hitelességétől függ. Ilyen volt Edward Bond drámája, a *Megmentettek (Kinn vagyunk a vízből)*, amelyben csecsemőgyilkosságot követnek el a suhan-cok a parkban, merő szórakozásból agyonkövezik a babakocsiban levő csecsemőt, s amely hatalmas felháborodást váltott ki Európa több színházában. Ez is bizonyíthatja a jelenet hitelességét. Ilyen volt Nigel Williams drámája, *Az osztályellenség*, amelyben hat fiú szétver egy tantermet. Ez is félelmetes jelenet volt. Tökéletesen megcsinálták. Egy percig sem gondoltunk arra, hogy mímelik az erőszakot. Nem gondoltam erre az újvidéki szerb színházban sem, a *Kedves Jelena Szergejevna* előadásán, amikor négy maturáns szétveri a matektanárnő lakását, mert nem hajlandó odaadni nekik az érettségi dolgozato-kat őrző széf kulcsát, hogy gyenge dolgozataikat jókkal cseréljék ki. Elhittem a színé-szeknek, hogy ők most valóban törnek-zúznak. Nem hittem el viszont az Újvidéki Szín-házban, a *Lennie* címre átkeresztelt *Egerek és emberek* előadásban, hogy a félnótás óriás összeroppantja a hetvenkedő mitugrász bokszbajnok öklét. Ez a jelenet nem volt kitalál-va. Az eredmény: a közönség nevet. Így történt évekkel ezelőtt Szabadkán is ugyaneb-ben a jelenetben. Kár. A színház mesterség is, amit tudni kell csinálni, hogy ne menjen tönkre a különben tisztas eredményt hozó igyekezet.

Néha egy pillanat mindent tönkreteszt.

Regény és dráma – Danilo Kiš *Fövenyóra* című regényében két nézőpont váltja egy-mást: az elbeszélő és a vallomástevő, akiről a narrátor is beszél. A két nézőpont kétfé-le szemléletet, látószöveget jelent, egy objektívet és egy szubjektívet. A kétféle nézőpont drámaiságot is előlegez, a szemléletek konfliktusát. Más szóval: színpadra vihető. De ho-gyan? Drámaként. De nem dráma. Nem is lehet, ha a regény szövegéből kiragadott mon-datokat ismételnék a színészek az unalomig anélkül, hogy néhány életrajzi alapinformá-ción kívül mást megtudnánk a főszereplőről, akiről beszélnek, s aki vall önmagáról. Olyan ez az előadás – *Sam, az apa*, rendezte Ljubiša Ristić –, mintha a regény szövegét mondatselejtekre szabdalták volna, ezeket szétosztották a színészek között, akik gomb-nyomásra megszólalnak s drámai erővel közlik a szinte teljesen érdektelen, egésze össze nem álló „replikáikat”. Megjátszott jelentőségteljessé, megjátszott drámaiság, amely belül teljesen üres, fedezet nélküli. Kimódoltság, álművészet. Ha csak nézem, azt kellene hinnem, mély, megrázó dráma, amint hallgatom, bosszant a hamisítás, a csalás, hogy be-csapnak. Se nem dráma, se nem hiteles Kiš-sztori. Külseje van. Tartalma nincs. Olyan, mintha színház lenne. Ha színházi fotókat lát az ember, elképzeli, milyen jelenetről ké-szült, kik a szereplők, mit mondanak, milyen kapcsolatban vannak egymással. Izgalmas játék. De ha egy előadás közben azon kapom magam, hogy istenem, milyen szép is lenne ez a jelenet fényképen, mi mindent tudnék kitalálni vele kapcsolatban, akkor ez csak annyit jelent, unom az előadást.

Aki Kišt szereti, olvassa, ne nézze a *Fövenyórá*t!

Ki a kisöreg? – Húsz évvel az ősbemutató után elővette az újvidéki szerb színház Lju-bomir Simović színművét, a *Csoda a Šarganbant*. Van ebben a külvárosi kocsmatörté-netben egy koldus, aki talán meg sem szólal az előadásban, csak jelen van, szedi össze a

maradékot, az ételt zacskóba söpri, az italt – talán – megissza. Nem tudni, kicsoda. De olyan, mint a mágnes. Mindent összeszed. Még a betegségeket is, mindent magára vállal, begyűjt, talán azért, hogy a többieket megmentse. Talányos fickó a kisöreg. Kiismerhetetlen, megfoghatatlan, mint a vágy. Jólesik tudni, hogy van. Még ha láthatatlan is. De lehet rá számítani. Épp olyan, mint Szakonyai Károly *Adáshübájában* Emberfi Krisztus, vagy Örkény *Kulcskeresőkjében* Bolyongó, akik csodákra képesek. Segítenek az embereken, mint a vágyak, az álmok. És mindhárman szinte egy időben keletkeztek, a hetvenes évek elején. Akkor érezték a drámaírók, jó lenne egy ilyen kisöreg, aki segítene, megvizsgálna bennünket. Simović talányos alakja most visszatér. Biztos nem véletlenül.

GEROLD László

K É P Z Ó M Ű V É S Z E T

SZAGGATOTT HARMÓNIA

Szombathy Bálint elektrografikái – Ifjúsági Tribün, Újvidék

Novemberben az újvidéki Ifjúsági Tribün kiállítóterme adott otthont Szombathy Bálint önálló tárlatának. Vagy inkább kompozíciójának. A bemutatott alkotások – elektrografikák – ugyanis egységes képi, gondolati rendbe illeszkedve alkotják a „nagy művet”.

Különös dolog ez, amit Szombathy Bálint művel. Különös erő, különös képesség kell ahhoz, hogy az ember ilyen alkotásokat akarjon, tudjon létrehozni, kiforgatni a nemlétből. Nehéz pontosan leírni ezeket az alkotásokat – nem is lehet, de voltaképpen nem is kell. Szaggatott harmónia, talán ezzel adható leginkább vissza Szombathy kompozícióinak hangulata, bár ez a fajta ábrázolás nehezen tűri a beskatulyázást. Bonyolult képi állítások előtt állunk, s e képek megértést kérnek.

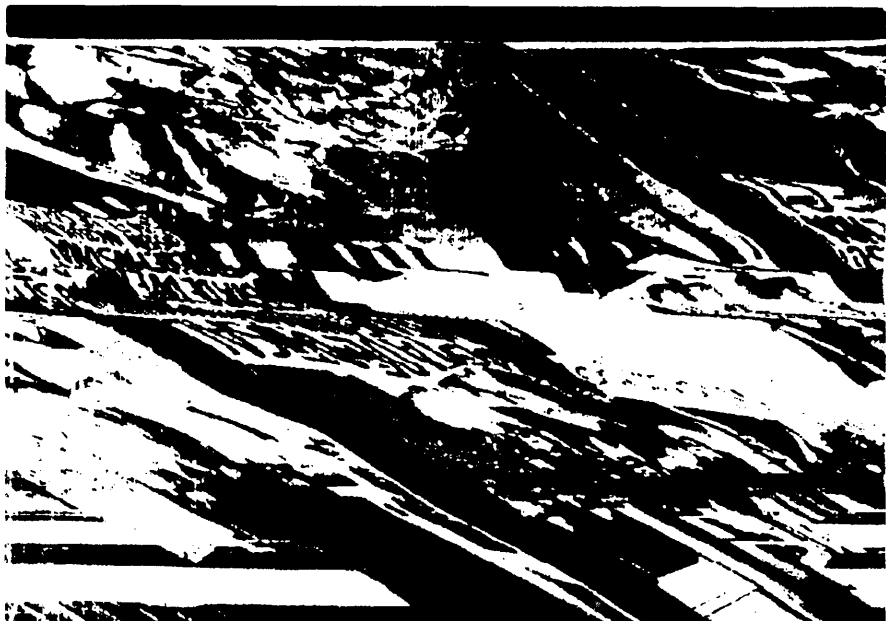
Kifejezőeszközei elsősorban a látvány mögötti, szavakkal nem is értelmezhető gesztusok, amelyekkel az átélhető és átgondolható sejtésekre tör, amelyekkel a felszín mögötti valóság üzeneteit a szemlélő felé továbbítja. Mondom, nehéz leírni, értelmezni ezeket az alkotásokat, számomra mindenesetre a huszadik század végének üzenetei, amelyek megrendültségről, szorongásról, fájdalomról, szenvedésről, hiányérzetről s talán némi halvány reményről tudósítanak. Belső struktúrájuk révén hihetetlenül dinamikusak Szombathy grafikái, a képelemek állandó feszültségben, mozgásban vannak, olyannyira, hogy az ember óhatatlanul eltűnődik azon is, milyen különös érzékenységgel megáldott vagy megvert az az ember, aki ilyen alkotásokat hoz létre.

Szombathy elektrografikái organikus sorozatszerűségük folytán kozmikus struktúráká tágulnak, *létsztruktúra-mintázatok* adnak, amelyekben benne van minden: világunk is, mi is, borongásainkkal és szorongásainkkal egyetemben. Lélekolvasatok. Fájdalmasak, hiszen az ilyen leképzések, feltárások mindig fájdalommal járnak. Sajátos élményt jelent ez esetben a technika. Pontosabban a technika és a művészet sajátosság, „felemás” kapcsolata. Felemás, hiszen itt a technika „elromlik”, vagy legalábbis – jelen esetben – másképpen működik. A technika mint a művészi alkotás kelléke jön itt számításba, és paradox módon a „hibás működés” éppen a kibontakozásának lehetőségét adja meg.

Voltaképpen hiábavaló azon tűnődni, hogy a technika új művészetéről vagy a művészet új technikájáról van-e szó. Alighanem mindkettőről. Talán leginkább a technikának a művészetre gyakorolt jótékony hatásáról. Szombathy elektrografikái is voltaképpen a gépi selejt izgató lehetőségét feltételezik. Ahogyan izgató a monoton technika véletlen kisiktása is. Sőt, ez éppenséggel olyan megnyugtatóan EMBERI.

Ennyi lenne mindössze? Talán igen. De ezek Szombathy dimenziói. Ő ragadja meg a „hiba” pillanatait, annak mértékét, s ő adja meg a választ a hogy, mikor, hogyan kérdésére. Rajta áll, hogy a „hiba” pillanatait a dolgokhoz való odafordulás, a mélységek megnyitásának lehetőségére váltsa. És Szombathy él a lehetőséggel, hiszen elektrografikái mögött olyan alkotói magatartás húzódik meg, amely az ember benső világának megjelenítésére koncentrál, miközben a technika sokszorosíthatóságát kényszeríti rá az egyedi mű létrehozására, sorsproblémák leképzésére a xeroxgépet.

NÁRAY Éva

KRÓNIKA

ÚJABB TÁMOGATÁS KÖNYVKIADÁSUNKNAK – Lezárult a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma pályázatának második köre, amelyet a határon túli magyar könyvek megjelentetésére írtak ki. A Forum Könyvkiadó újabb tíz könyvre kapott támogatást. Bordás Győző a Forum Könyvkiadó igazgató-főszerkesztője december derekán megállapodást írt alá, amely értelmében április 30-áig a következő könyveket jelentetik meg: Csöbrös István: *Egy szép dologról én emlékezem* (kopácsi énekeskönyv), Kontra Ferenc: *Ősök jussán* (novellák), Jung Károly: *Az emberélet útjain* (néprajzi tanulmányok), Toldi Éva: *Herceg János* (monográfia), Gubás Jenő: *Egészségünk nyelve – nyelvünk egészsége* (tanulmányok), Pohárkovicsov Elvira: A jugoszláviai magyar irodalom 1986. évi bibliográfiája, Virág Gábor: A topolyai püspökök története, Dávid, András: *Egyazon égtájon* (kapcsolattörténeti tanulmányok), Napsugár-antológia (Farkas Zsuzsa szerkesztésében) és Kovács Endre: *Földművelés egy nyugat-bácskai faluban* (Doroszló népi élete). Ez utóbbi kötet a budapesti Relex kiadóval közös kiadásban jelenik meg. A külföldi magyar kiadók ígéretet kaptak újabb pályázat kiírására, amelyre az 1992-ben támogatott könyvek megjelenése után kerül sor.

A KAZÁR SZÓTÁR AZ ÉVTIZED REGÉNYE – Az idei belgrádi könyvvásárnak – amely mind a kiállítók, mind a kiadványok számát tekintve már csak árnyéka volt a korábbiaknak –

talán egyetlen említésre méltó eseménye lett volna az évtized regényéért járó díj átadása. Sajnos, még erre sem került sor, mert a könyvkiállítás méltóságához nem illő körülmények között a díjazott Milorad Pavić távozott a tiszteletére szervezett ünnepség színhelyéről, s csak utólag (a belgrádi városi múzeumban) vette át a megtisztelő elismerést. A tizenegy kritikusból álló zsűri az elmúlt egy évtized szerb regénytermését értékelve döntött Milorad Pavić *Kazár szótár* című regénye mellett, amelynek értékeiről nyilván az is tanúskodik, hogy eddig mintegy húsz nyelvre fordították le. A szűkebb keretben voltak még a következő művek is: Borislav Pekić *Zlatno runo*, Miroslav Josić-Višnjić *Odbrana i propast Bodroga u sedam burnih godišnjih doba*, Svetlana Velmar-Janković *Lagum*, Svetislav Basara *Fama o biciklistima*, Miroslav Popović *Sudbine*, Slobodan Selenić *Očevi i oci*, Milisav Savić *Hleb is strah*, Danilo Nikolić *Vlasci bivše sreće* és David Albahari *Cink* című regényei.

A SZENTELEKY-DÍJ VARGA ZOLTÁNNAK ÉS STOJAN VUJIČIĆNAK – Az idei Szenteleky-napok irodalmi díját Varga Zoltán érdemelte ki több évtizedes írói munkásságával, valamint az idén megjelent *Indiánregény* című kisregényével, míg a műfordítói díjat, Bazsalikomot Stojan Vujičić Budapesten élő szerb író és műfordító kapta a szerb és a jugoszláv irodalom kimagasló szintű magyar tolmácsolásáért.

TOLNAI OTTÓ IRODALMI DÍJAI – Tolnai Ottónak nemrégiben két rangos irodalmi díjat ítéltek oda Magyarországon. Megkapta a Kortárs díját, amelyet a folyóiratban megjelentetett legjobb szövegekért osztanak ki, a Jelenkor kiadónál Pécsen megjelent Wilhelm-dalok című verseskötetét pedig az év könyvévé nyilvánították.

A BUDAPESTI JAKOV IGNJATOVIĆ ALAPÍTVÁNY DÍJAI – A magyarországi szerb értelmiségiek által létrehozott Jakov Ignjatović Alapítvány december 8-án, az író születésének évfordulóján odaítélte a szerb-magyar kulturális kapcsolatokat serkentő irodalmi és művészeti díjakat, amelyeket az idén Vasko Popa (1922–1991) költő kapta posztumusz, különös tekintettel a Hodočašća (Zarándoklatok) című versciklusára. Életművéért ebben az elismerésben részesült Mladen Markov író, különös tekintettel a Smutnoe vreme (Zavaros idők) című regényére és ugyancsak életművéért Predrag Stepanović, magyarországi szerb író az ottani szerb irodalom folytonosságá terén kifejtett magas művészi szintű írói munkásságáért.

A díjakat Szentendrén, Jakov Ignjatović születővárosában nyújtják át, immár negyedszer alapítása óta.

SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ NAPOK – Idén is megtartották Adán a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat. A rendezvény keretében tudományos tanácskozásra került sor, a diákok pedig játékos vetélkedő keretében mérhették össze tudásukat. Kiosztották a Szarvas Gábor Nyelvművelő Díjat is, amelyet ezúttal Grétsy László ismert magyarországi nyelvész, valamint a Magyar Szó szerkesztősége kapott.

JUHÁSZ FERENC-EST ÚJVIDÉKEN ÉS SZABADKÁN – Az Újvidéki Színház tribün-rendezvényeinek vendége volt október végén Juhász Ferenc költő, az idei Sztrogai Költészeti Esték díjazottja. A költő munkásságát Bori Imre irodalomtörténész méltatta, verseit pedig a színház művészegyüttese tolmácsolta. Juhász Ferenc új, eddig még nem jelent eposzából olvasott föl részleteket. A költővel a szabadkai közönség is találkozott.

ILLYÉS-EST SZABADKÁN – Illyés Gyula születésének 90. évfordulója alkalmából a szabadkai városháza dísztermében megemlékeztek a költőről. A Pro Musica énekkarának szírvonalas alkalmi műsora után bevezetőt tartott Dudás Károly. Illyés Gyula verseit Sinkovits Imre színművész, valamint szabadkai fiatal versmondók és az újvidéki színház művészei tolmácsolták. Az est vendége volt Illyés Mária, a költő leánya. A szép számú közönséget a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma nevében Fekete György államtitkár köszöntötte.

A KALLIGRAM VAJIDASÁGBAN, A FORUM SZLOVÁKIÁBAN – Három vajdasági városban, Újvidéken, Szabadkán és Zentán mutatkozott be az új pozsonyi kiadó, a Kalligram. Az azonos című folyóirat koncepcióját Grendel Lajos főszerkesztő ismertette, míg Szigeti László legújabb könyveikről számolt be. A Kalligrammal együtt a pozsonyi Új Szó című napilap munkatársai is bemutatkoztak, Szilvássy József főszerkesztő és Bodnár Gyula művelődési rovat szerkesztő a lap életéről tájékoztatták a vajdasági érdeklődőket. A látogatást a Forum Könyvkiadó és a Magyar Szó szerkesztősége viszonzta Bordás Győző, Sinkovits Péter, Matuska Márton és Spitzer Éva személyében, akik Pozsonyban és Somorján találkoztak a vajdasági magyar könyv- és lapkiadás iránt érdeklődőkkel.

KÉTSZÁZ ÉVES A KOLOZSVÁRI MAGYAR SZÍNJÁTSZÁS – Kolozsváron december 7-e és 17-e között tartották meg azt a rendezvénysorozatot, amellyel a 200 évvel ezelőtt kezdődő magyar színházi előadásokra emlékeztek. A tíz nap folyamán tudományos tanácskozást szerveztek *Régió és színházi nyelv* címmel, koszorúzták a Rhédey-háznál – itt tartották 1792. november 11-én az első előadást – és a Házsongárdi temetőben. Az ünnepi műsor színházi előadásainak sorát a kolozsváriak kezdték Shakespeare *Szentivánéji álom* című művével, ők is zárták a bicentenáriumi tiszteletére kiírt drámapályázat díjnyertes művének Márton László *A nagytródrójának* ősbemutatójával. A két kolozsvári előadás között fellépett a pesti Nemzeti Színház (Örkény: *Tóitek*) és a Katona József Színház (Gogol: *A revizor*), a pécsi társulat (Madách: *Az ember tragédiája*), a

bukaresti Nemzeti Színház (Euripidész: *Médeia*), valamint a kolozsvári román tagozat (Ionesco: *A küllönóra*). Az *trógiép üzenete* címmel harminchat költő verséből készült összeállítás hangzott el. Az ünnepségsorozatban több operai, zenei estre is sor került. A budapesti Magyar Állami Opera Bartók- és Dohnányi-műveket, a kolozsvári opera Kodály Zoltán *Háry János*-át adta elő, valamint az évfordulóra kiírt operapályázat díjnyertes alkotását, Demény Attila *Parafarm* című művét, a helyi román opera viszont Verdi *Don Carlos*-át mutatta be. (G)

ÚJABB TRIBÜN-VITÁK A FORUMBAN – Mint már októberi számunkban hírül adtuk, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság és a Magyar Szó szerkesztősége vitaestsorozatot kezdett művelődési életünkről. A vajdasági magyar sajtó és oktatás helyzetét felmérő eszmecsere a könyv- és folyóiratkiadásról, a színházi életünkről, a rádió és a televízió műsorairól, valamint a helytörténet-írásunkról szólók követték.

TOVÁBBI ADALÉKOK A HÍD TÖRTÉNETÉHEZ

1.

A Híd tiltakozó levelét, melyet mi is közöltünk szeptemberi számunkban, a *Tiszatáj* az 1992. októberi számában az alábbi kommentárral jelentette meg:

Készséggel, bár szomorúan és rosszkedvűen teszünk eleget Bori Imre főszerkesztő kérésének, amikor közöljük a Híd tiltakozását Mátyóki Endre itt megjelent keserű soraira. Sajnáljuk, hogy szerzőnk szándékát a Híd szerkesztői félreértik. A ténybeli tévedésekért Mátyóki Endre természetesen elnézést kér. Vitát azonban semmiképpen nem indítunk, mert azt, hogy a jugoszláviai magyar irodalom közelebbi és távolabbi történetében ki milyen elvitathatatlan érdemeket szerzett, illetve kinek miért kell szégyellnie magát, talán nem itt és nem nekünk kell megbeszelnünk. (A szerk.)

2.

VÁDÁK ÉS VITÁK

Talán jobb volna, ha nem szólnék bele abba a vitába, amely egy versgyűjtemény nyomán alakult ki. A támadás azonban olyan otromba, s a vád már meg sem marad az irodalom határai között, hanem mindannyiunk arcába vág. Mintha egy egész nemzeti kisebbséget vádolna közönnyel, sőt gyáva behézelgéssel, közvetve mind az élöket és ittmaradtakat, akik a háborúval feldúlt országban továbbra is teszik a dolgukat. Mintegy a falon átkiáltva, a szomszédság nevében gúnyt és epét hányva szól a támadó anélkül, hogy tudná, mit érzünk, miközben mindannyian félünk. Egy egész ország népével megsiratjuk az áldozatokat, de megkönnyebbülve vesszük tudomásul, hogy akik elmentek, biztonságban vannak, s egyszer, ha majd vége lesz ennek a világra szóló borzalomnak, épen és egészségesen jönnek haza közénk. Így maradtam magamra én is öregem és gyámoltalanul, mégis boldog vagyok, hogy az unokám odaát biztonságban él.

Én gyerekkorom óta érzem át elmenők és ittmaradók búcsúját, s még láttam az előbbieket közül évekkal az első világháború után vagonlakókat és munkanélkülieket. S az ismétlődő történelmi változások során ez a búcsú ugyancsak megismétlődött. Az ittmaradók eközben féltékenyen őriztek anyanyelvet és nemzeti öntudatot, iskolát és templomot.

Hát mindezek után ne szóljon át a szomszédból s ne ítélkezzék költészet ürügyén senki fölöttünk. Élünk, vagyunk, a velünk együtt élő népek sorsában is osztozva, de ha mégis menni kell, hát elmegyünk. Milliók példáját követve ebben az új népvándorlásban a huszonegyedik század előestéjén, amire tehetetlenül néz a nagyvilág. Így lett a menés és maradás gondja csak a mienk, nem segít rajtunk senki. Legkevesbé így, korunk jelképén, a falon át.

Mindez persze hiányzik az irodalmi példatárból, s ha távolabbi vidéken valaki látni vél részünkről könnyelmű és felelőtlen magatartást szerkesztési tudathasadással magyarázva menés és maradás szívszorító dilemmáját, akkor vagy a rosszindulat beszél belőle vagy a felelősségtudat teljes hiánya tartja fogva. Ezért hát nem illetékes ilyen könnyed fölénnyel következtetéseket levonni igazságtalanul, mert

egy egész néptöredék helyzetét bántja és önértetét sérti vele igazságtalanul.

Amennyiben sorsunk irodalmi téma lehet, itt és nemcsak most, ittmaradók és elmenők költészetében eddig is kifejezésre jutott, s belőle a vita során bőven idéznek is a vádat valamennyiünk nevében visszautasítók, kívülről – ha segíteni nem tud – ne ítélkezék fölötte senki.

Egyelőre élünk és vagyunk, eltéphetetlen szállakkal kötődve az elmenőkhöz is, miközben reszketve várjuk a magunk és az itteni hozzánk tartozók további sorsát. Igen, itt is, Európa szeme láttára, de tovább reménykedve, hogy egyszer ez is elmúlik, mert megszűnik a gyilkos gyűlölet a népek között, véget ér a hosszú kések éjszakája, s mögötte ott lesz a béke. Meg ahogy arról a vidékről a vádaskodót a költő, Juhász Gyula jóslatával és jóindulatával jóval megelőzte, mert ott volt mögötte az összetartozás bátorító reménye és „A múlt, a puszták, egy magyar világ, ujjongva sírtak a melódiák.”

HERCEG János

(Magyar Szó, 1992. október 24.)

3.

A Híd szerkesztőségének, Újvidék

Kedves Uraim!

Önök megtisztelték azzal, hogy irodalmi jegyzetemet, valamint a reá utaló két választ folyóiratukban egyidőben leközzölték.

A lényegre térve: bizonyára meglepi Önöket a kijelentés, miszerint a Híd ominózus számához írott *hevült* reflexióimat *éppen nem* a sértés, hanem a békevágy, *koránsem* a vád, inkább a félelem szülte aggodás szándékával írtam. Tiszatáj-béli *sorozat*om főcíme (*Szemközt a pusztulással*), úgy hiszem, ha mást nem is, legalább ezt a *szándékot* tanúsítja.

A pusztulás-víziót *természetesen* a magyar (szellemi) élet, s ezen belül – mint súlyos metafora – a délvidéki magyarság intenzív kultúrájának egyre tragikusabb hasadozottsága, szétforgácsolódása, sőt, sokszor tudatos megosztása váltotta ki belőlem, meglehet: túl sokat bízván a beszédmód hiátusokat kitöltő erejére.

Belátom, hogy a szöveg maga gyarlóra sikerült. Olyannak kellett lennie, ha kiváló stilsztákat is a szándékkal ellentétes értelmezési mezőbe kényszerített.

Mindazonáltal éppen a képzett és képző stilsztáktól kérdezem:

1.) *Valóban* be kellett volna-e iktatnom a kérdéssorba, rendre, egy-egy *dehog* szócskát?

2.) Az idézettekben és a visszautasítottakon túl *más* nem íródott le, semmi?

3.) Igazán szerencsésnek tartják-e a *Versek éve, 1991* címet? Valóban elég indok-e hozzá a szakadozott hagyomány? Kiadnának-e holnap például Szarajevóban hasonló cím alatt egy könyvet? Kiadtak volna-e 1944-ben, Auschwitzban? Egyáltalán: vitathatónak gondolják-e egy ilyen vállalkozás *címének* megítélését?

4.) Nem tartják-e kudarcnak, hogy *éppen* egy háború- és pusztításellenes összeállításba *nem* küldtek verset azok a költők, akik a frontszolgálat és az annak megtagadása nyomán született ítélet elől menekültek (családot, egzisztenciát, szellemi közeget, egyáltalán: *mindent* hátrahagyva) a bizonytalan állagú *anyakultúrába*?

P. S. Ehhez a *végzőhöz* eleve semmi kedvem. De a becsületelem védelmében aligha kerülhetem el, hogy leírjam. A magyar irodalmi életben – úgy hiszem – nem a cinizmus tette többé-kevésbé ismertté a nevem. És az sem, hogy a bajban lévőkbe beletiptortam. Vannak irodalmi vonzalmaim, s ezek talán másfélék, mint az Önökéi. De ez nem ok arra, hogy szántsándékkal sértsek vagy vádoljak. Mint ahogyan arra sem lehet, hogy Önök engem szégyenbe akarjanak keverni.

Mindazonáltal belátom (és ez *okból* elnézést kérek Önöktől), hogy a létező és potenciális tragédiákból származó fokozott érzékenységükkel a jelek szerint nem számoltam eléggé.

Üdvözzel:

MÁNYOKI Endre

Budapest, 1992. november 4.

4.

Forgó László és Tari István a Hídról:

„Az Üzenet megjelenéséig a Vajdaság irodalmi életében két folyóirat játszott kiemelkedő szerepet. Az egyik az 1934-ben alapított Híd, a másik a későbbi Új Symposion. Amikor a második világháború után, 1947-ben, központi döntéssel a Vajdaság kulturális központját Újvidékre helyezték át, s ezzel Szabadka – az a város amely Kosztolányit, Csáth Gézát adta a magyar irodalomnak – elvesztette vezető szerepét, a szabadkai írók egyszerre úgy érezték, hogy távol kerülve a kulturális élettől, provinciális helyzetbe kényszerültek. Hosszú és kemény harc következett, melynek eredményeként 1971 szeptemberében megjelenhetett az Üzenet, a vajdasági magyar írók orgánuma; a patinás, Tari István író szerint kormányparti, kommunista, a magyar kisebbség létét eláruló Híd és az avantgardista fiatalok Új Szimpoziumja (sic!) mellett.” (Forgó László: Zsákutcában: Üzenet. Köztársaság, 1992. november 13. I. évfolyam, 27. szám, 108. oldal)

Az igazság jobb megismerése érdekében közzétesszük Tari István frásainak bibliográfiáját, amelyek a Hídban és az Üzenetben jelentek meg az 1987 és 1991 közötti időszakban (1992-ben Tari Istvánnak szonettkoszortója és két verse jelent meg a Hídban, ezt az évet mégsem vettük figyelembe, mert idén nem jelent meg az Üzenet):

Üzenet:

Hiányoktól hangos (vers), 1987. szeptember

Híd:

Visszatarthatatlan (vers), 1988. március

Didergést tizedelő (vers), 1988. március

Képvers (vers), 1988. március

Nem lehet a másé (Tavaszcím) (vers), 1988. július–augusztus

Fütykösöm bütykös (vers) 1989. január

Szomorú vers, 1989. január

Szél viszi (vers), 1989. január

X-lábú dal (vers), 1989. január

Ősz (vers), 1989. január

Az értelem zavarához (vers), 1989. június

Égbe vert (vers), 1989. június

Elmulatott jövő (vers), 1989. június

Gazdátlanul őrlő malom (vers), 1989. június

Kántálva (vers), 1990. február

Végvár és lekvár (vers), 1990. február

Skrabány Viktorról (képzőművészeti esszé), 1990. december

Gálics Istvánról (képzőművészeti esszé), 1991. január

Benés Józsefről (képzőművészeti esszé), 1991. március

5.

Domonkos László szövegét a Hídról megjegyzés nélkül közöljük:

„Egészen más utat járt be a legpatinásabb délvidéki magyar folyóirat, az 1943-tól – az anyaországhoz tartozás négy esztendejét leszámítva – folyamatosan megjelenő Híd. Noha szoltunk már arról, hogy a Szabadkán idestova hat évtizede alapított folyóirat körüli mozgalom a maga baloldaliságában csak az 1945 utáni titóista beállításban volt annyira elkötelezetten kommunista, ahogyan évtizedeken át – különösen a negyvenéves fennállást ünneplő 1974/5–6-os számban és az ennek mellékleteként kiadott, a Híd-mozgalom képeskönyve című kötetben – bizonygatták róla. Tény, hogy a Híd a titói korszakban (néhány számától eltekintve) inkább a negatív értelemben felfogott konzervatívizmusnak nevezhető irodalmi és szellemi irányzatok orgánuma volt. (. . .) A Hídról már önmagában igen sokat elárul, hogy előbb Ács Károly, majd Bányai János, 1984 óta pedig Bori Imre a fő- és felelős szerkesztője. A helyzetből adódóan a „gyűjtőmedence” feladattal kénytelen-kelletlen ellátja, hisz Tolnai Ottó éppúgy publikál itt, mint Jung Károly, Tari István, Szeli István és Mák Ferenc. Mégis, 1991-re már jócskán elklektikus „mindenességében” nem igazán képes folyamatosan ellátni azt a feladatot, amit a változó délvidéki magyar világ szellemi arculata, a közép-európai régió általános tendenciái és az egyetemes magyar kultúra megkíván.”

(Domonkos László, Magyarok a Délvidéken, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992, 157–158. l.)

A FORUM KÖNYVKIADÓ IDEI KIADVÁNYAI

Topolya mezőváros históriája (dokumentum)

Brasnyó István: *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* (regény)

Bordás Győző: *Fűzfasíp* (regény)

• Beder István: *Szomjúság földje* (regény)

Herceg János: *Gogoland* (regény)

Szathmári István: *Álmok és életek* (regény)

Varga Zoltán: *Indiánregény* (kisregény)

Juhász Erzsébet: *Senki sehol soha* (próza)

Bori Imre: *Ivo Andrić* (monográfia)

Jung Károly: *Köznapok és legendák* (néprajzi tanulmányok)

Kalapis Zoltán: *Betűk és képek* (művelődéstörténeti esszék)

Tolnai Ottó: *A meztelen bohóc* (képzőművészeti esszék)

Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai* (tanulmányok)

Silling István: *Boldogasszony ablakában* (népi imádságok és ráolvasások
Kupuszináról)

Lábadi Károly: *Meg vagyok én búval rakva. . .* (Ács Gedeon élete és munkássága)

Pilinszky János – Janoš Pilinski: *Kráter – Krater* (kétnyelvű kötet, Horváth Ottó fordításában)

Szöllősy Vágó László: *Szex, szerelem és. . .*

Böndör Pál: *Örökhatbé* (gyermekversek)

Szent Péter atyafisága (mondák gyermekeknek)

Pohárkóvics Elvira: *A jugoszláviai magyar irodalom 1986. évi bibliográfiája*

Csapó Julianna: *A jugoszláviai magyar irodalom 1988. évi bibliográfiája*

Oceanica

Classis

- Babits Mihály*: Mozgófénykép 899
Bori Imre: Amerikai szerelmi tragédia 901
Füst Milán: Levél Kanadából 907
Harkai Vass Éva: Füst Milán és Kanada 909
Domonkos István: Kanada 912
Utasi Csaba: Kanadából nem indul hajó 914
Toldi Éva: Amerika-párhuzamok (*Két Amerika-tárgyú vajdasági regényről*: *Dudás Károly*: *Ketrecbál*; *Varga Zoltán*: *Indiánregény*) 917
Bányai János: Vereség Canudosban (*Márai Sándor*: *Ítélet Canudosban*) 926
Juhász Erzsébet: Ködkürt és kábulat (*Egy amerikai álom – fonákjáról*: *O'Neill*: *Utazás az éjszakába*) 933
Szombathy Bálint: Ez is Amerika 938
Kontra Ferenc: Sometimes They Come Back (*a szerző kollázsaival*) 945
Maurits Ferenc: Szabálytalan sztrip (*rajzok*) 952
Toldi Éva: A Holmi Amerika-száma 959

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Juhász Erzsébet*: A forma keresése (*Krasznahorkai László*: *Az ugrai fogoly*) 962
Fáragó Kornélia: A megosztott szubjektivitás könyve (*Lengyel Péter*: *Holnapelőtt*) 965
Bence Érika: A regény előtt (*Szathmári István*: *Álmok és életek*) 967
Bence Erika: Dear Bohumil (*Bohumil Hrabal*: *Zsebcselek*) 968
Csapó Julianna: Baranyai múltidézők (*Lábadai Károly*: *Meg vagyok én búval rakva*; *Pataky András*: *Baranya titkokat rejtegető földrajzi nevei*) 970

S z í n h á z

- Gerold László*: Színházi napló 973

K é p z ő m ű v é s z e t

- Náray Éva*: Szagatott harmónia 976

KRÓNKA

Újabb támogatás könyvkiadásunknak; A *Kazár szótár* az évtized regénye; Szenteleky-díj Varga Zoltánnak és Stojan Vujičićnak; Tolnai Ottó irodalmi díjai; A budapesti Jakov Ignjatović Alapítvány díjai; Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok; Juhász Ferenc-est Újvidéken és Szabadkán; Illyés-est Szabadkán; A Kalligram Vajdaságban, a Forum Szlovákiában; Kétszáz éves a kolozsvári magyar színhátság; Újabb tribünviták a Forumban; További adalékok a Híd történetéhez 978

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1992. november–december. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 5000 dinár, fél évre 2500 dinár. Egyes szám ára 500, kettős szám ára 1000 dinár; külföldre egy évre 10 000 dinár, fél évre 5000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában